

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

KAFKASYA ÇALIŞMALARI
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Caucasian Studies
Журнал «Кавказоведческие
исследования»

CİLT/ VOLUME 5 • SAYI/ ISSUE 10 •
MAYIS / MAY 2020

Kafkasya alışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Caucasian Studies (JOCAS)
Журнал «Кавказоведческие исследования»

6 Aylık Uluslararası Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Biannual International Academic Journal / Международный рецензируемый научный журнал
ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

Cilt/Volume/Год 5 • Sayı/Issue/Вып. 10 • Mayıs/May/Май 2020

<http://www.dergipark.gov.tr/jocas>

E-mail: jocasdergi@gmail.com

Kafkasya alışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanır. Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusçadır. Makale yazım ve yayın ilkeleri internet sayfasında yer almaktadır.

The Journal of Caucasian Studies (JOCAS) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in May and November. The publication languages are Turkish, English and Russian. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website.

Научный журнал «Кавказоведческие исследования» выходит два раза в год (май, ноябрь). Языки журнала – турецкий, английский и русский. Порядок опубликования статей изложен на веб-странице журнала.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner and Editor in Chief / Отв. редактор

Murat Topçu-Papşu

Editörler / Editors / Редакторы

Murat Topçu-Papşu, Jade Cemre Erciyes

Kapak Resmi / Frontispiece / На переплете:

Küçük Kabardeyden Botaş Ailesi. F.Orden, 1890lar

Baskı-Cilt / Printed by / Типография

Sonçağ Yayınıncılık Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. şti.
İstanbul Cad. İstanbul arşısı, No 18/18-49 İskitler 06070 Ankara

Metropol Yayınları

Mebusevleri Mah. İller Cad. No: 4, Tandoğın
ankaya 06570 Ankara. Tel: (0312) 2314499

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / JOCAS IS INDEXED IN / İNDEKSY
HAUÇNOĞO CİTİRİVONANİY

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi

Scientific Publication Index

Idealonline

Scientific Indexing Services

Scientific Indexing Services

Eurasian Scientific

Journal Index

Türk eğitim indeksi

Türk Eğitim İndeksi

Crossref
Crossref

ResearchBib

Academic Researches Index
Acarindex.com

Academic Researches Index

INTERNATIO

Index Copernicus

J-Gate

Open Academic Journals
Index

International Institute of
Organized Research (I2OR)

Directory of Research
Journals Indexing

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная коллегия

Cahit ASLAN, Assoc. Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Georgy CHOCHIEV, Dr, V. I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation

Jade Cemre ERCİYES, Dr, Asst. Prof, Istanbul Aydın University, Turkey

Lars Funch HANSEN, Dr, Malmö University, Sweden & University of Copenhagen, Denmark Center for Caucasus Studies at Øresund Un.

B. George HEWITT, Prof, School of Oriental and African Studies, University of London, UK

Anzor KUSHHABIEV, Dr, Russian Academy of Sciences Socio-Political Research Center, Russian Federation

Madina PASHTOVA, Asst. Prof, Erciyes University, Turkey

Seteney SHAMI, Prof, Arab Council for the Social Sciences, Lebanon

Madina TLOSTANOVA, Prof, Linköping University, Sweden

Murat TOPÇU-PAPŞU, Asst. Prof, Istanbul Okan University, Turkey

Sufian ZHEMUKHOV, Dr, George Washington University, USA

Danışma Kurulu / Board of Advisers / Научный совет

Ayla BOZKURT APPLEBAUM, Dr, University of California, USA

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Önder DUMAN, Assoc. Prof, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Musa EKEN, Prof, Sakarya University, Turkey

Marat GUBZHOKOV, Assoc. Prof, Republican Institute of Humanitarian Studies of Adyghea, Russian Federation

Ayhan KAYA, Prof, Istanbul Bilgi University, Turkey

Bekir KOÇ, Prof, University of Ankara, Turkey

Margarita KOLEVA DOBREVA, Asst. Prof, Institute of Balkan Studies at the Centre of Thracology, Bulgaria

Sergey PAZOV, Prof, U.D. Aliev Karachaevo-Cherkessk State University, Russian Federation

Valery SOKUROV, Candidate of Historical Sciences, Psychological Institute Russian Academy of Education, Russian Federation

Alexandre TOUMARKINE, Prof, Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO), France

Ömer TURAN, Prof, Middle Eastern Technical University, Turkey

Karina VAMLİNG, Prof, Malmö University, Sweden

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

- 163-186 Aleksey Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya'da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri (1816-1827) / Establishment and Activities of Pristavite Organization in the North Caucasus in Aleksey Yermolov Period (1816-1827)
Hatice Kerimova
- 187-212 18. Yüzyılda Oset Ruhani Komisyonu ve Mozdok'ta Eğitim Faaliyetleri / 18th Century Ossetian Spiritual Commission and Educational Activities in Mozdok
Didem Çatalkılıç
- 213-234 Common Identity as the Missing Element in the Construction of Regionalism in the South Caucasus / Güney Kafkasya'da Bölgeciliğin Kurulmasında Eksik Unsur Olarak Ortak Kimlik
Nazrin Gadimova-Akbulut
- 235-254 Russian-Turkish Relations in the Black Sea Region and Caucasus under the Shades of Conflicts / Karadeniz Bölgesinde ve Kafkasya'da Çatışmaların Gölgesinde Rusya-Türkiye İlişkileri
Elçin Başol
- 255-272 Северокавказцы – жертвы трагедии на Драве / North Caucasians as Victims of the Tragedy on the Drava River
Алфина Сибгатуллина / Alfina Sibgatullina
- 273-296 A New Source of Information on Circassians, Kabarda and the Kanjal War in the Early 18th Century: A Hebrew Chronicle from the Crimean Khanate / Kırım Hanlığı'ndan İbranice bir Kronik: Erken 18'nci Yüzyılda Çerkesler ve Kabardey (Kinjal Savaşı) Hakkında
Dan Shapira
- 297-302 Unpublished Ottoman and British Archival Records of Circassian Coins and Medals / Çerkes Para ve Madalyaları Hakkında Yayınlanmamış Osmanlı ve İngiliz Arşiv Kayıtları
Yahya Khoon
- 303-322 Rus Arşiv Belgeleri / Russian Archival Documents
Çev. Murat Topçu - Paşu
- 323-338 Hakuçey Topraklarına Harekat / Expedition to Hakuçey Lands
Yevgeni Vasilyev

- 339-342 Gelencik'te Esir Tutulan Çerkesler / Circassians Captivated in
Gelendzhik
İ.N. Suşçov
- 343-352 Kafkasya'dan Mektuplar 1 / Letters from the Caucasus
Rostislav A. Fadeyev
- 353-356 Kitap Tanıtımı / New Publications

Aleksey Yermolov Döneminde Kuzey Kafkasya'da Pristavlık Kurumunun Kurulması ve Faaliyetleri (1816-1827)

Hatice Karımov*

Özet

İran (1804-1813) ve Osmanlı (1806 -1812) ile savaşlardan sonra Kuzey Kafkasya ile daha yakından ilgilenme fırsatı bulan Rusya, yerel halkların yönetimi konusundaki tutumunu gözden geçirmeye başladı. 1816 yılında Aleksey Petroviç Yermolov'un Kafkasya başkomutanlığına tayin edilmesiyle bu topraklar, askeri hareketlerin yanı sıra imparatorluğun bu bölgedeki artan etkisini açıkça gösteren idari dönüşümlere sahne oldu. Kuzey Kafkasya'da ilk ve en önemli yönetim kurumlarından biri, Kafkasya'nın yerleşik ve göçebe halklarını yönetmek için kurulan, siyasi istikrarsızlık durumunda Kuzey Kafkasya halklarının iç işlerine müdahale etmeden, yerli halklar üzerinde kontrolü sağlamaya izin veren pristavlık kurumuydu. Kontrol sağlamanın dışında pristavların en önemli görevi, bu toprakların kademeli olarak Rus idari, yasal, ekonomik ve kültürel sistemine entegre edilmesine yardımcı olmaktı. Makalede Yermolov döneminde (1816-1827) Kafkas Hattı'nın sol kanadında yaşayan Çeçenler ve Nazran İnguşları ile Dağıstan'da Karakaytak Utsmiylığı ile Mehtuli Hanlığı'nın topraklarında pristavlık kurumunun kurulma süreci, gelişim aşamaları ile pristavların faaliyetleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aleksey Yermolov, Kabardey, Pristav, Çeçenya, Dağıstan, Osetya.

Establishment and Activities of Pristavite Organization in the North Caucasus in Aleksey Yermolov Period (1816-1827)

Abstract

Having the opportunity to get closer to the North Caucasus after the wars with Iran (1804-1813) and the Ottoman Empire (1806 -1812), Russia began to review its attitude towards the management of local people. With the appointment of Aleksei Petrovich Yermolov as the Commander-in-Chief

* Hatice Karımov, Dr. E-mail: esenbikem@hotmail.com
(Received/Gönderim: 28.04.2020; Accepted/Kabul: 31.05.2020)

of the Caucasus in 1816, these lands witnessed administrative transformations, as well as military operations, clearly demonstrating the growing influence of the empire in this region. One of the first and most important administrative institutions in the North Caucasus was the pristavite institution, which was established to manage the settled and nomadic peoples of the Caucasus, allowing to control over the indigenous peoples without interfering with the internal affairs of the peoples of the North Caucasus. Apart from providing control, the most important task of pristav was to help gradually integrate these lands into the Russian administrative, legal, economic and cultural system.

In the article, the process of establishing the pristavite institution in the territory of the Chechens and Nazran Ingushes living in the left wing of the Caucasian Line and in the territories of Karakaytak Ustmeyship in Dagestan and Mehtuly Khanate, under Yermolov (1816-1827).

Keywords: *Aleksey Yermolov, Kabarda, Pristave, Chechnya, Dagestan, Ossetia.*

Giriş

Kuzey Kafkasya'nın işgaliyle birlikte Rusya bölgenin yönetimi sorunuyla karşı karşıya kaldı. Öncelikle sosyal ve siyasi istikrarı sağlayacak imparatorluk kurumlarına en yakın idari sistemi bulmak gerekiyordu. Ancak bölgenin Rus idari sistemine entegrasyonu bir dizi faktörün etkisi altında gerçekleşen uzun ve karmaşık bir süreç oldu. Bunun en önemli nedeni, bütün Kafkas halklarının Rus idari sistemine aynı anda dahil edilememesi ve her biri için Rus yönetimi tarafından özel bir idari dönüşüm modeli uygulanmasıydı. Rus yönetimi kısa sürede bölgenin Rus idari mevzuatına göre yönetilmesinin geleneksel sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel yapının hızla parçalanmasına yol açacağını ve olumsuz sonuçlar doğuracağını anladı (Gaydabura 41-42). Bu çerçevede 18. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'nın yerleşik ve göçebe halklarını yönetmek amacıyla *pristavlık* kurumu ortaya çıktı. Pristavlık kurumunun amacı, Rusya'nın Kuzey Kafkasya halkları üzerinde dolaylı bir kontrol mekanizması kurması ve bölgenin imparatorluğun idari sistemine kademeli olarak geçişinin sağlanmasıydı. Rus idaresi, askeri yönetimin kilit figürleri olan pristavlar aracılığıyla Kafkas halklarıyla düzensiz ilişkiler yerine sürekli bir idari ilişki kurmak istiyordu. Bu şekilde halkların iç yaşamını derinlemesine araştırmak, üzerlerinde daha kolay siyasi ve askeri kontrol kurmak mümkün olacaktı. Bu zamana kadar Kuzey

Kafkasya'da pristavlık kurumunun faaliyetleri ile idari sistem genel olarak ele alınmasına rağmen, Yermolov dönemi özel bir çalışmaya konu olmadı. Bu dönemin kapsamlı bir çalışması yapılmadan da bu sistemin Kuzey Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde uygulanma yöntemleri ile bu topraklar üzerinde Rus idari mevzuatının tatbik edilmesi hakkında genel bir fikir elde edilemez.

1816-1827 yıllarını kapsayan çalışmamızda esas olarak Kafkasya Arkeografi Komisyonu tarafından derlenen belgelerden (AKAK) faydalandık.¹ Ancak Kafkasya halklarının tarihi için nadir bilgiler ihtiva etmelerine rağmen işgal hareketini haklı çıkarmak maksadıyla Rusya İmparatorluğu'nun bir bürokrati olan A.P. Berje tarafından seçilmiş belgeler olması sebebiyle bu belgelerdeki bilgileri alternatif kaynaklarla teyit etmeye özen gösterdik. Rusya İmparatorluğu'nun çıkardığı kanunların basılı külliyatları (PSZRİ), birinci el kaynaklar ve tetkik eserlerden de faydalandık. Bu belgelerin dışında en önemli kaynağımızı Rus arşiv belgelerinden faydalanan Z. M. Bliyeva'nın *Sistema upravleniya na Severnom Kavkaze v kontse XVIII-pervoy polovine XIX v.* (XVIII. Yüzyıl Sonu - XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Kuzey Kafkasya'da İdari Sistem) isimli eseri oluşturdu. Makalemizde aynı zamanda doktora tezlerinden de istifade ettik. Bunlardan en önemlileri Kuzey Kafkasya'da idari reformları konu alan G.N. Malahova'nın *Stanovleniye i razvitiye Rossiyskogo gosudarstvennogo upravleniya na Severnom Kavkaze v kontse XVIII-XIX vv.* (XVIII. Yüzyıl Sonu ve XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'da Rus Devlet İdaresinin Oluşumu ve Gelişimi), Y.Y. Kličnikov'un *Deyatelnost A.P. Yermolova na Severnom Kavkaze* (A.P. Yermolov'un Kuzey Kafkasya'daki Faaliyetleri) ile İ.D. Gaydabura'nın *Stanovleniye sistemi administrativnogo upravleniya na Severnom Kavkaze (konets XVIII-naçalo XX vv.)* (Kuzey Kafkasya'da İdari Yönetim Sisteminin Oluşumu (XVIII. Yüzyıl Sonu - XX. Yüzyılın Başları)) başlıklı doktora tezleriydi. Bunlardan başka, A.N. Mamedov'un *Pristavskaya sistema upravleniya na Severo-vostoçnom Kavkaze v pervoy polovine XIX veka* (XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzeydoğu Kafkasya'da Pristavlık Yönetim

¹ A. P. Berje ve AKAK belgeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin Doğan, "Adolf Petroviç Berje ve Önemli Bir Eser Akak", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, No: 208, İstanbul 2014.

Sistemi) başlıklı makalesinde Yermolov döneminde pristavlık kurumunun kurulması ve faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Kuzey Kafkasya’da Pristavlık Kurumunun Ortaya Çıkışı

Rusya İmparatorluğu’nda pristavlık ilk olarak 1715 yılında Kalmuk Hanlığı’nda uygulandı. Kalmuk hanı Ayuka’nın düşman saldırılarından korumak ve Kalmuk boylarına yardım etmek için gönderilen D.Y. Bahmetev’e Ayuka’nın dış politikası ve Kalmuklar hakkında gizlice bilgi toplaması talimatı verildi. Rus tarihçiler, Bahmetev ve halefleri V. Beklemişev ile N. Lvov’u Kalmuk hanlarının danışmanları olarak görmelerine rağmen, onların pristavlık görevini yerine getirdikleri konusunda hemfikirler (İzbasarova ve Lyubiçankovski 13-14). Pristavlık kurumu Kuzey Kafkasya’da ise ilk olarak 1769 yılında Kabardey’de² kuruldu. Kabardey Çerkeslerinin ilk pristavı Dmitri V. Taganov’du. Ona yetkilerinin ve faaliyet alanlarının belirlendiği özel bir talimatname verildi. Dışişleri Kollegiumu’na bağlı pristavın en önemli görevi, eylemlerini onunla koordine edecek olan Kabardey prensleri ve soylularını gözetim altında tutmak ve Kuban’daki Çerkeslerle ilişki kurmaktır (Hlinina, Krinko ve Uruşadze 33). Taganov’un görevlerini yerine getirmesi için ona yıllık 1570 ruble 11.5 kopek maaş bağlandı (Potto T.I 140). Kabardey’de pristavlık kurumunun kurulmasından sonra büyük prens dahil olmak üzere tüm Kabardey prensleri ve soyluları, faaliyetleri üzerinde kontrol yetkisi olan pristavla koordineli bir şekilde çalışmak zorunda kaldılar (Malahova 173).

26 Şubat 1797 tarihinde Dışişleri Kollegiumu’nda “Asya halklarıyla ilgili meselelerin idaresi” için bir birim kuruldu (Oçerki istorii 89). Bu tarihten itibaren sadece pristavlar değil, yerli halklarla ilgili tüm konular Dışişleri Kollegiumu’nun yetki alanına girdi. Ancak pristavların görev ve yetkilerinde herhangi bir değişiklik olmadı. Pristavlar, daha önce olduğu gibi Rusya’ya karşı düşmanca bir tutumun ortaya çıkmasını engellemek için, içişlerine müdahale etmeden yerli halklar üzerinde kontrol sağlamakla görevlendirildiler. İşlevleri bakımından

² Rusçada ‘Kabarda’ – Çerkesya’nın doğu bölgesi. Merkezi Kafkasya’da, Kafkas Dağları’nın kuzey eğimindeki düzlükleri kaplar; Terek nehri ile Büyük ve Küçük Kabardey olarak ayrılır.

ise hakimiyet altındaki halklarla Petersburg idaresi arasında aracı konumlarına devam edeceklerdi (Taşcı, Kafkasya'da Rus idari 81).

1800 Ağustos ayında I. Pavel Nogay, Kalmuk, Kafkasya Türkmenleri, Kabardeyler ve diğer Asyalı halkları kapsayan, Dışişleri Kollegiumu'na bağlı bir baş pristavlık makamı oluşturdu (Maltsev ve Çirg 91). Baş pristavın en önemli görevi Kafkas Hattı başkomutanının yönetim yükünü hafifletmekti. İlk baş pristav doğrudan Dışişleri Kollegiumu'na bağlı sivil memur Makarov'du (PSZRİ T.XVI 280). Astrahan Guberniyası ile Kafkas Hattı'nda yaşayan yerli halkların yönetimi Astrahan askeri valisi Karl F. Knorring'den alınarak baş pristava verildi (Taşcı Kafkasya'da Rus İdari 81). Aynı zamanda ona Dışişleri Kollegiumu'nun onayı şartıyla özel pristavları seçme yetkisi de verildi. Kafkas halkları ile Rusya hükümeti arasında arabuluculuk görevi üstlenecek baş pristav, Dışişleri Kollegiumu'nun talimatları doğrultusunda Ruslarla yerli halklar arasındaki ilişkileri düzenleme ve en önemlisi de anlaşmazlıkları çözme görevini yerine getirecekti (Malahova 174). Temsilcilerin Petersburg'a seyahatlerine de önceden Dışişleri Kollegiumu'na bildirmek şartıyla baş pristav karar verebilecekti. Kabardey pristavı ve göçebe halklara tayin edilen tüm pristavlar baş pristava bağlandı. Bunun yanı sıra baş pristava iç yönetim sistemini geliştirmesi ve bunun sonucunda baş pristavın kendi önerilerini sunması için halkların ve mevcut yönetimin ayrıntılı bir açıklamasını yapma görevi verildi (AKAK T.I 727-731). Ancak baş pristavın gücü sadece nominal nitelikteydi ve ona bağlı pristavların da yerli halklar arasında büyük bir etkisi yoktu. Pristavlar ortaya çıkan çatışmaları önlemek için kendi araçlarına sahip olmadıklarından, sürekli olarak ordudan yardım istemek zorunda kalıyorlardı ve bu da mütevacı otoritelerini zayıflatıyordu (Hlinina, Krinko ve Uruşadze 34). Diğer yandan baş pristav, Kafkas Hattı başkomutanıyla yalnızca yerli halka karşı askeri tedbirler uygulanacağı zaman irtibata geçiyordu. Bu durum Kafkas Hattı'nın çevresinde yaşayanlar, özellikle de Kabardeyler için geçerliydi. Kabardeyler kendi pristavları aracılığıyla baş pristava bağlanmıştı, fakat her yaz hayvanlarını Kafkas Hattı'na götürmek için hattın komutanından da izin almak zorundaydılar ve bu durum onları Knorring'e bağımlı duruma getiriyordu. Bu ilişki düzeni ve çift başlılık Knorring'i rahatsız ediyordu. Yerli halk ve Rus idaresi arasında arabuluculuk görevini yerine getiren bir idari kurumun

kurulması askeri yönetimin yetkilerini daraltıyor ve başkomutanın eylemlerini kısıtlıyordu. Ancak General Knorring'in tüm çabasına rağmen baş pristavlık kaldırılmadı (Malahova 175-177).

1801 yılında Gürcistan'ın ilhakıyla birlikte, Kafkas Hattı'nı ve Rusya'yı Gürcistan'a bağlayan yolun Oset, İnguş, Çeçen ve Kabardeylerin yaşadığı topraklardan geçmesi sebebiyle bu bölgelerin askeri-stratejik önemi arttı. Tüm Güney Kafkasya'nın ele geçirilmesi için fırsat çıkması nedeniyle de Rus yönetimi Kafkas halklarıyla ilişkileri iyi tutmaya çalıştı ve hoşnutsuzluk doğurabilecek eylemlerde bulunmadı. Kafkas Hattı'nın yeni başkomutanı P.D. Sisianov'a (1802-1806) 26 Eylül 1802 tarihinde Kafkas halklarına yönelik hükümet programı bildirildi. Buna göre, Kuzey Kafkasya halkları iki kategoriye ayrılıyordu. Birinci kategori Kafkas Hattı'nda yaşayan ve Rusya'ya tamamen bağlı olanları kapsıyordu (Nogaylar, Kalmuklar ve Kafkasya Türkmenleri). Rus idaresine göre, bu topraklarda iyi bir düzenleme yapılırsa bu halkların yönetiminde başarılı olmak zor değildi. İkinci kategoride ise dağlarda yaşayan, bağımsız, görünüşte ya da geçici olarak Rusya'ya bağlı olan halklar bulunuyordu (AKAK T.II 9). 17 Ekim 1802'de Kafkas Hattı yakınında yaşayan yerli halkların idaresi ve onlardan sorumlu pristavlar baş pristavın emrinden alınıp yeniden başkomutana bağlandı (PSZRİ T.XVII 312-313). Baş pristava ise sadece Astrahan Guberniyası'nda göçebe yaşayan halkların idaresi bırakıldı (Taşçı Kafkasya'da Rus İdari 88).

Bu arada 26 Ekim 1801 tarihli kararnameyle göçebe halkların pristavlıkları iki gruba ayrıldı. İlk grupta Kalmuklar, diğer grupta ise Kafkasya Türkmenleri, Nogaylar, Abazalar ve diğerleri bulunuyordu. 18 Mayıs 1802'de göçebe halkların baş pristavı imparator tarafından onaylanan bir talimatname aldı. Buna göre, baş pristav halkı koruma ve himaye etmeli, aralarındaki meseleleri çözmeli, ticari ve diğer meseleler için yaşadıkları yerden bir yıldan fazla olmamak üzere ayrılanları belirlemeli, komşu halklara ve Rus yerleşim merkezlerine yapılan baskınları engellemeliydi. Kızılyar Tatarları, Kafkasya Türkmenleri, Yedisian, Cembulak ve Beştav Nogayları, Abazalar ile Kabardeylerin pristavlarının içinde bulunduğu altı pristav baş pristava bağlandı. Ancak 8 Ocak 1803'te Sisianov, Nogay pristavı G.S. Kornilov hakkında rüşvet soruşturması başlattı. Sisianov, Sultan Mengli Giray'ın adaylığını "Beştav Nogaylarının yöneticisi baş pristav

Makarov'a değil doğrudan hattın komutanına bağlıdır" formülüyle imparatorun onayına gönderdi (Malahova 178).

Sisianov'a gönderilen hükümet raporunda ikinci grupta Kabardeyler, Osetler, Çeçenler ve İnguşlar yer alıyordu. Rus idaresi bu kategorideki halkların kendi aralarında birleşmelerine engel olmayı hedefliyordu. İdari konularda ise Sisianov'a "iç işlerine karışmamaları" talimatı verildi. Bu aşamada idarenin temel amacı Rusya'nın çıkarlarını zedeleyen yerli sakinlerin eylemlerini engellemektir (Malahova 179). 1804 yılında Kabardey'de çıkan isyanla ilgili olarak Rus idaresi, başkomutan Sisianov'a isyanın nedenlerini araştırması ve gerekirse yönetimde bazı düzenlemeler yapması talimatını verdi (Bliyeva 54). Bunun üzerine Sisianov, 1805 yılında Kabardeylerin yönetim sisteminde bazı değişiklikler öneren bir rapor sundu. Başkomutan tarafından önerilen sistem çok aşamalılık ilkesine dayanıyordu. Sisianov'a göre Asyalıların gelenek ve göreneklerinde değişim ancak bir ya da birkaç kuşak değiştiğinde olabilirdi. Geleneklerin değişmesi Dağlıların eğitilmesi, aralarına lüks yaşamın sokulması ve Rus kültürüne yakınlaşmalarıyla mümkündü. Ona göre halklar gelenek ve göreneklerine göre yönetilmeliydi. Aksi takdirde Rus hukukunun yasalarıyla Dağlı halkın adetlerinin uyuşmazlığı, Rusya İmparatorluğu'nun yasalarına göre hareket eden mahkemelerin ve özellikle idari kurumlarının faaliyetlerini felce uğratabilirdi. Bu doğrultuda Sisianov, Kafkas Hattı'ndaki komutanlara yerli hakların yöneticilerine karşı eski tutumlarını terk etmeleri ve onlara kendi topraklarında gelenek ve göreneklerine göre mahkemeler ve idari sistem kurma fırsatı sunmaları talimatını verdi. Ancak beyler ve ileri gelenler yine de komutanların görüş alanında olacaktı (Malahova 179-180). Kafkasya komutanlığı böyle bir yönetim sistemi sayesinde birçok problemi çözmeyi hedefliyordu. Öncelikle, böyle bir sistemle Kafkas halklarının iç işlerine karışmıyor izlenimi veriyor ve böylece Rusya'ya karşı muhalefeti en aza indiriyordu. Diğer taraftan, dil sorunu nedeniyle yerli halkları yönetme güçlüğüne kısmen ortadan kaldırmış ve eksik memur sayısını tamamlama zorunluluğundan da kurtulmuş oluyordu (Malahova 180).

Sisianov raporunda pristavlık kurumuyla ilgili önerilerde de bulundu. Özellikle, anlaşılmaz olan pristav kelimesini gündelik hayattan çıkarmayı önerdi. Ona göre pristav kelimesi, tüm Asyalılar

gibi güce saygı duyan Kabardeyler arasında herhangi bir etki uyandırmıyordu. Bundan hareketle pristavlık görevini, en az tuğgeneral rütbesinde bir komutanlık makamı olarak yeniden adlandırmayı önerdi. Sisianov'un önerisi kabul edildi ve 1805 yılından itibaren Kabardey pristavı "Kabardey işlerinin yöneticisi" adını aldı (Bliyeva 54-56). Bu isim değişikliğine rağmen 19. yüzyılın ilk yarısında bazı belgelerde yönetici (upravlyayuşçiy), bazı belgelerde ise komutan (naçalnik) olarak adlandırılmaya devam ettiler.

Yermolov'un Kuzey Kafkasya Politikası

İran (1804-1813) ve Osmanlı (1806 -1812) ile savaşlardan sonra Rusya, Kafkasya ile daha yakından ilgilenme fırsatı buldu. Bölgedeki istikrarsız durum Rus idaresini yerel halkların yönetimi konusundaki tutumunu gözden geçirmeye zorladı. 6 Nisan 1816'da Gürcistan'ın bir bölümünü, Astrahan ve Kafkasya guberniyalarını yöneten Müstakil Gürcistan (1820'den sonra Kafkasya) Kolordusu komutanı ve İran elçisi olarak atanan General Aleksey Petroviç Yermolov (1777-1861), bölge halklarını Rusya İmparatorluğu'nun siyasi ve idari sistemine entegre etme hedeflerinden biri olarak idari reformları hızlandırdı (Andriaynen 146). Yermolov'un göreve gelmesiyle Kafkasya'da Rus idari sisteminin uygulanmasında yeni bir dönem başladı. Bu görev için Yermolov'un tercih edilmesi, haleflerinin uyguladığı geçici ve barışçıl tedbirler yerine, tüm gücün ve araçların Kafkasya'nın tam olarak boyun eğdirilmesine yönelik sistematik bir eylem dönemine geçildiği anlamına geliyordu. Kafkasya yönetiminde değişiklik yapılması gerektiğine dikkat çeken Yermolov, göreve gelir gelmez 1801 yılında Knorring'e ve 1802 yılında Sisianov'a gönderilen talimatları analiz eden 4 Haziran 1816 tarihli bir rapor hazırladı. Çalışmalarını daha verimli hale getirmek için Kafkasya'daki en üst yöneticinin yetkilerinin artırılması gerektiği sonucuna vardı. Esas olarak kendi yetkilerinin genişletilmesi ve Kafkasya'daki yönetim kurumlarının merkezi hükümet organlarına entegrasyonu konusunda değişiklik içeren bir tasarı hazırladı.³ Yermolov her şeyden önce kendisi için tam bir

³ Yermolov tarafından hazırlanan tasarı ve bu dönemdeki idari reform çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taşçı, Kafkasya'da Namestliklik 105-107.

hareket özgürlüğü istiyordu ve bu planlarını uygulamak için gerekli koşulları (Bliyeva 39-40). Tasarıya göre, kadro değişimi, idari faaliyetlerin kapsamına giren bölgelerle ilgili tüm yeni kararname ve yasa tasarıları başkomutanla istişare edilerek sadece imparator, hükümet senatosu ile bakanlar tarafından hayata geçirilebilirdi. Yermolov kendisi için mali bağımsızlık da istiyordu; 10 bin rubleyi aşan ihaleleri imzalayabilecekti. Ancak Yermolov'un teklifleri Petersburg tarafından reddedildi ve bu, başkomutanın hükümet karşısındaki sorumluluğunun azaltılmasıyla telafi edilmeye çalışıldı (Kliçnikov 136).

I. Aleksandr tarafından olası bir savaş tehlikesini engellemek, toprak meselelerini halletmek ve ticari ortaklık elde etmek için İran'a olağanüstü elçi olarak gönderilen Yermolov, 10 Ekim 1817'de⁴ Tiflis'e döndü ve planlarını hemen uygulamaya başladı. Kafkas Hattı'nın sol kanadında yaşayan Çeçenler ve Nazran İnguşlarının topraklarında ve Dağıstan'ın Karakaytak Utsmiyliği ile Mehtuli Hanlığı'nda pristavlık kurumu oluşturarak askeri yönetim kurdu.

Çeçenya'da Pristavlık Kurumunun Kurulması

Çeçen toprakları 1781 yılında Rusya yönetiminin kontrolü altına girmiş ve bu topraklar üzerinde idari kontrol Kızılyar ve Kafkas Hattı komutanlarına verilmişti. 19. yüzyıl başına kadar Çeçenleri yönetmek için özel bir idari sistem yürürlüğe konmadı. 1806 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla bölge 1807 yılında Kalmuk baş pristavı Nikolay S. Ahverdov'a bağlandı. Osmanlı ile savaşın başlaması, Rus idaresi ile Müslüman halk arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirdi. Kafkas Hattı'nda asker sayısının azalması da yetkililerin Çeçenler ve İnguşlar⁵ üzerinde kontrol sağlama imkanını sınırlamıştı. Öyle ki, Çeçenlerin yoğun saldırıları nedeniyle Kızılyar ile Astrahan arasında iletişimin kesildiği oluyordu (Bliyeva 66-67). 1807 yılında Çeçenleri cezalandırmak amacıyla generaller Sergey A. Bulgakov ve Pyotr K.

⁴ Resmi Rus tarihçiliği 1864 yılında sona eren Kafkas-Rus Savaşı'nın başlangıcını, Yermolov'un İran'dan dönüp faaliyetlerine başladığı 1817 yılı kabul eder.

⁵ Çeçenler ve İnguşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuznetsov, Vaynahlar 37-53.

Musin-Puşkin komutasında seferler düzenlendi. Kaynaklar Çeçen topraklarında kontrolün ancak bu seferlerin sona ermesinden sonra Kalmuk baş pristavı Ahverdov'a geçtiğini yazmaktadır (Malahova 183). 11 Temmuz 1807'de Çeçenlere çağrıda bulunan Kafkas yönetimi, bundan böyle tüm ihtiyaçları için Kalmuk pristavına başvurmaları gerektiğini bildirdi. Ancak tüm Çeçen toprakları pristav Ahverdov'a bağlanmadı. Yalnızca Kafkas Hattı'na yakın köyler – Bolşoy (Büyük) Çeçen, Alda, Ataga, Malaya (Küçük) Ataga, Kahko-Yurt, Şagdin, Germeçuk, Çehkeri, Gehi ile Şali – Rusya yönetimi altına girdi (AKAK T.III 669).

Baş pristavın ikamet merkezi Çeçenya'nın yakınında ancak göçebe Kalmuklardan oldukça uzakta olan Kızılyar şehriydi. Bu durum Rus idaresinin Çeçenya'nın kontrolüne Kafkasya Guberniya'sının göçebe Kalmuklarından daha fazla önem verdiğini gösteriyordu (AKAK T.III 670). Kafkasya başkomutanı (1806-1809) İvan V. Gudoviç'in 27 Ekim 1807'de Çeçenya'daki Rus yönetim gücü hakkında Dışişleri Bakanı Nikolay P. Rumyantsev'e gönderdiği rapora göre, bölgedeki Rus yönetiminin Çeçen köyleri üzerinde sıkı bir kontrol sağlamaya çalıştığı görülüyordu. Rus yönetiminin başlıca temsilcileri pristavlarla aynı haklara sahip halk temsilcileri olacaktı. Böylece halk temsilcilerine Rus yetkililerle yerel halk arasında aracı rolü veriliyordu. Baş pristavın Kafkas yönetiminin taleplerini Çeçenlere temsilci pristavlar aracılığıyla iletmesi gerekiyordu (İstoriya Çeçni 453-454). Başkomutan Gudoviç 12 Aralık 1807 tarihli resmi yazıyla pristav Ahverdov'a Çeçenya sakinlerinin hak ve yükümlülüklerini bildirdi (AKAK T.III 674).

Çeçenya 1811 yılına kadar Kalmuk baş pristavının yönetimi altında kaldı. Ahverdov'un yerine göreve gelen Albay Halçinski'nin Çeçenlerin ve Kalmukların yönetiminin ayrılması talebi üzerine bakanlar kurulu, 29 Kasım 1811 tarihinde pristav Halçinski'nin önceki gibi sadece kordon komutanlığı görevini yapmasına karar verdi. Bundan dolayı ertesi yıl Kalmuk pristavı kordon komutanlığı görevine getirildi (Bliyeva 69-70). Böylece 1807-1812 yılları arasında Çeçenya'da başkomutan - Kafkas Hattı komutanı - Kalmuk baş pristavı - köy temsilcileri – köy sakinleri hiyerarşisine dayalı bir yönetim sistemi kurulmuş oldu (Omarov 31).

Yermolov dönemine kadar Rus idaresi Çeçen topraklarında Kabardey'deki gibi bir idari sistem kurmak için ciddi girişimlerde

bulunmadı. Bunun en önemli nedeni Çeçenlerin yaşadığı bölgelerin sık ormanlar nedeniyle zor ulaşılır olmasıydı, bu durum Rus birliklerinin ilerlemesinde büyük zorluklar yaratıyordu (Bliyeva 70). Diğer taraftan Rus tarihçiler, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus idaresinin Çeçenya'daki faaliyetlerini, Osmanlı ve İran ile savaşın engellediğini savunuyorlardı. Aynı zamanda Osmanlı sultanı ve İran şahının ajanları tarafından Kuzey Kafkasya Müslümanları arasında yürütülen Rus karşıtı propaganda ile Merkezi Kafkasya halkları arasında salgın hastalıkların yayılması ve yetkililerin Kabardey'deki kötü idari deneyimleri de bunda önemli rol oynamıştı (Malahova 185).

Osmanlı ve İran ile savaşların sona ermesinden sonra yeni başkomutan Yermolov tüm Kuzey Kafkasya'nın işgali için bir plan geliştirdi. Askeri hattı Terek nehrinden Sunja'ya taşımayı hedefleyen Yermolov, Çeçen topraklarında Pregradniy istihkamını ve Groznaya kalesini (1818) inşa etti.⁶ Groznaya, Çeçen topraklarını idare eden Kafkas Hattı sol kanat komutanının ikametgahı haline geldi. Yermolov, 1818 yılında Terek nehrinin sağ kıyısında bulunan Çeçen köylerinde kontrolü sağlamak ve emirlere karşı gelenleri cezalandırmak için bir pristav gönderdi (Potto 260). Pristavin en önemli görevi "barışçı" Çeçen köylerinden asi soydaşlarıyla savaşacak süvari ve muhafızlar toplamaktı. Çeçenlerin ilk pristavı, Kafkas Hattı sol kanat komutanı Nikolay V. Grekov'un tavsiyesiyle göreve getirilen Mozdok Kazak alayından A.A. Çernov'du (Bliyeva 70-71). Yermolov tarafından Çernov'a gönderilen talimatname hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak Çernov'un Çeçen topraklarındaki faaliyetleri hakkında Rus kaynaklarında az da olsa bilgi yer almaktadır. Bunlara göre, Çernov göreve gelir gelmez halk arasındaki düzeni acımasız yöntemlerle sağlamaya başlamış ve en küçük suçlar için bile büyük para cezaları kesmiştir. İsyanlıları canlı canlı toprağa gömdürdüğü söylentisi de yazılmaktadır. Çernov'un halkın yaşamına nüfuz etmek için kadıyla birlikte davalara katıldığı ve halk arasında hükümete destekçiler topladığı da belirtilmektedir. Pristav Çernov'un faaliyetleri, tarihçiler tarafından 1825 yılında Çeçenlerin silahlı ayaklanmasının en önemli nedenlerinden biri sayılmaktadır (Kliçnikov 143-144).

⁶ Ayrıntı bilgi için bkz. Kerimov, 48-49.

1825 yılının başında Çernov'un ölümü üzerine yeni pristav atanmasıyla ilgili bir sorun yaşandı. Başta Yedisan Nogaylarının pristavı Medvedev aday gösterildi, fakat görev Mozdok Kazak alayından Zolotarev'e verildi. Kafkas Hattı sol kanat komutanına bağlanan pristava, 26 Mart 1825 tarihinde General Grekov hak ve yükümlülüklerini bildiren özel bir talimatname gönderdi (Klıçnikov 144). 1825 yılı talimatnamesine göre pristavın çok çeşitli görevleri vardı. Örneğin, Çeçen köylerinde asayiş sağlama ve ona bağlı kişiler arasında olup biten her şey hakkında bilgi toplama görevi verilmişti. Pristav bunu kendisine bağlı kişiler ve tercümanlar aracılığıyla yapacaktı; aynı zamanda bu kişilerin "şefkat ve ödül" yöntemiyle sadakatini sağlayacaktı. Düzeni bozanları yakalama sorumluluğu da bulunuyordu. Eğer suç çok önemli değilse kendi takdirine göre karar verme, suçluyu tutuklayıp Naura'da bulunan Rus kalesine gönderme ya da kırbaçlayarak akrabalarına teslim etme gibi yetkiler tanınmıştı. Ceza davalarında ise pristav suçluyu konvoyla Groznaya kalesinde bulunan Kafkas Hattı sol kanat komutanına gönderecekti. Bunlara ek olarak, siyasi ve ideolojik nitelikteki sorunların çözümü de pristava verilmişti. Köylerde halk üzerinde büyük etkisi olan seçilmiş mollaları yakından izleyecek, Çeçen halk temsilcileri ve beyleriyle iletişim halinde olacaktı. Talimatnameye göre, ayda en az bir kez olmak üzere köyleri düzenli olarak gezecek, üstlerine itaat etme ve topraklarını hainlerden korumaları konusunda halka telkinde bulunacaktı. En önemlisi de, Sunja nehri üzerinde ve Sunja'nın öte tarafında bulunan köylerin Terek'e yerleşmeleri için propaganda yapacaktı (Bliyeva 71-72).

Pristavın en önemli görevlerinden biri de Çeçenlerin askerlik görevlerini yerine getirmelerine nezaret etmektir. Bunun için pristavdan köylerdeki ev ve at sayısını öğrenmesi, Çeçenlerin hizmetten kaçmak amacıyla atlarını satmasına engel olması isteniyordu. Pristav düzenli olarak nöbet kulelerini gezecek, nöbetten kendi isteğiyle ayrılanları cezalandıracaktı. Askeri disiplinin bozulması durumunda pristavın kırbaçla cezalandırma ve nöbet yerinden gönderme hakkı bulunuyordu. Talimatnameyle ayrıca pristava yargılama hakkı da veriliyordu. Ayda bir ya da iki kez gerçekleştireceği köy ziyaretlerinde davaları çözecekti (Bliyeva 72). 1827 yılının Aralık ayında Kafkas Hattı sol kanat komutanı Y.F. Engelgardt, Çeçen pristavı

için hazırladığı yeni talimatnamenin taslağını yeni Kafkas Hattı komutanı Georgi A. Emmanuel'e sundu. Ancak Emmanuel talimatnameyi onaylamadı. Yermolov döneminde kurulan ve 1812 yılına kadar Kalmuk baş pristavına bağlı olan pristavlık, Çeçen topraklarında Kafkas Hattı komutanı - Kafkas Hattı sol kanat komutanı - Çeçen pristavı silsilesiyle gerçekleşiyordu (Mamedov 242).

Dağıstan'da Pristavlık Kurumunun Kurulması

Sunja nehrinin sol kanadının Ruslar tarafından güçlendirilmesi ve 1818 yılında Groznaya kalesinin kurulması yalnızca Çeçenleri rahatsız etmedi. Özellikle Dağıstan'da Hanlıklar⁷ şeklinde yaşayan halklar birleşerek Rusların taarruzlarına karşı askeri harekâtlara giriştiler. 1818-1820 yıllarında Karakaytak Utsmiyliği⁸ ile Mehtuli Hanlığı yöneticilerinin Rus karşıtı eylemleri Dağıstan'ın siyasi haritasında değişikliğe yol açtı ve bu iki feodal devletin geleneksel öz yönetimi tasfiye edildi. 1813'de İran ile imzalanan Gülistan barış antlaşması uyarınca diğer birçok Kafkasya toprağı gibi Karakaytak Utsmiyliğı de Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştu. Ancak Utsmiy Ali Han (1806-1809) daha önce, 1806 yılında imparatora bağlılık yemini etmiş ve tümgeneral rütbesiyle Rusya'nın hizmetine alınmıştı. Halefi Adil Han da (1809-1822) bu yemine bağlı kaldı. Yermolov'un aktif işgal politikası kendi hakimiyet alanlarında iktidar kaybına uğramak istemeyen yerel feodal yöneticilerle çatışmaya yol açtı. Bunun üzerine 1820 Ocak ayında Adil Han hükümet karşıtı faaliyetleri nedeniyle utsmiylikten alındı, mülkleri ise Velikent köyünde ikamet eden pristavın gözetimi altındaki beyler tarafından idare edilmeye başladı

⁷ Bölgede Mehtuli Hanı Hasan Han, Gazikumuk Hanı Surhay İbn Muhammed, Avar Hanı Sultan Ahmed Han, Tabasaran Hanlığı ile Akuşalılar Rus hâkimiyetine karşı politika izlediler. Diğer taraftan ise başında Şamhal II. Mehti'nin bulunduğu Tarku Şamhallığı ve Küri Hanı Aslan Han, Rus hâkimiyetini kabul ederek herhangi bir savaş durumunda Rus birliklerinin bölgelerinden geçişine izin verdiler (Potto T.II 19).

⁸ Utsmiy - Kökeni ve anlamı bilinmeyen bu unvana 16. yüzyıldan sonraki kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu unvanı Dağıstan'da 19. yüzyıl başlarında büyük bir siyasi nüfuzu olan Karakaytak hükümdarı kullanıyordu. 1820 yılında Yermolov'un Karakaytak Utsmiyliğı'ni tasfiyesiyle birlikte bu unvan da kaldırıldı.

(AKAK T.VI 63). Utsmiyliğin tasfiyesinden sonra askeri yönetim, Kaytakların tüm yaşam alanlarına doğrudan etki eden bir dizi idari ve siyasi dönüşüm gerçekleştirdi. Aynı sırada Gimri-Dargi topluluğunda da yönetim Karaçibek hanedanının elinden alındı ve Derbent komutanına bağlı pristava verildi (AKAK T.VI 11-12). Utsmiyliğin ana gelirini sağlayan Terekeme Uçastok'u da, Yermolov'un yayınladığı kararla 24 Temmuz 1820'de Derbent komutanına bağlı bir pristav tarafından yönetilmeye başladı (AKAK T.VI 64-65).

Dağıstan'da 1823 yılındaki isyandan sonra yeni idari düzenlemeler yapıldı. Eski Kaytak Utsmiyliği'nin topraklarında bulunan Aşağı Kaytag da Derbent'e dahil edildi (Murtazayev 18). 1824 Ağustos ayında Karakaytag pristavı Fedtsov Derbent komutanı Fon-Aşeberg'e Kubaçi ile Kuhum arasında bulunan Utsari, Durya, Şari, Çagri, Abdaşka ve Sana-Kara köyleri halkının Rusya tabiyetine girme ve eskiden utsmiye ödedikleri vergileri artık devlet hazinesine ödemek istediklerini bildirdi (AKAK T.VI 68). Fedtsov'a göre, utsmiyn koruması dışında kalan bu köyler daha güçlü komşuları tarafından saldırıya uğruyor ve taciz ediliyordu. Rusya tabiiyetine girdiklerinde "... hükümet onları Rusya'ya tabi olan diğer Dağıstan toplulukları gibi komşularının baskı ve haksızlıklarından korumuştur" (Murtazayev 18). 1822 yılında Dağıstan Askeri Okrugu yöneticisi ve ordu komutanı olarak atanan Karl K. Krabbe'nin 1824 yılında Yermolov'a gönderdiği rapor doğrultusunda altı köyün başvurusu hızlıca değerlendirildi ve Yermolov 1825 Ocak ayında Utsari, Durya, Şari, Çagri, Abdaşka ile Sana-Kara köylerini doğrudan Karakaytak pristavına bağladı (AKAK T.VI 69). Bölge halkı arasında yaşanabilecek anlaşmazlıklar ve davalar geleneklere göre halk temsilcileri, dini ilgilendiren davalar ise kadılar tarafından görülecekti (AKAK T.VI 69). Bu düzenlemeye göre Rus yetkililer köy topluluklarının iç işlerine karışmıyorlardı, ancak pristavın "halk temsilcilerinin ya da kadıların kararından memnun kalmadığında" olaylara müdahale etme yetkisi vardı. Genel olarak bu karar, 1820 yılında tüm Kaytak halkı için yürürlüğe konan kurallara benziyordu (Klıçkinov 149).

Askeri yetkililer Karakaytak Utsmiyliği tasfiye edildikten sonra mülklerini de korumadı. Başlı da başında Naip Emir Hamza'nın bulunduğu ayrı bir idari bölüme ayrıldı. Yangikent, Velikent, Salik, Han Muhammed Kala köyleri Muhammed Han'ın mülkü haline geldi.

Gimri, Terekeme pristavına bağlı ayrı bir birim haline getirildi. Yukarı Kaytag'ta ise, bazı köyler hariç, zor ulaşılır konumu nedeniyle eski yönetim devam etti. 19. yüzyılın ilk yarısında Yukarı Kaytag'ta geleneksel yönetim sistemi pek değişmedi ve Rus hazinesine vergi ödemedi. Beyler mülklerini korudu. Ancak iktidar, genel olarak Kafkasya'daki Rus askeri komutanlığına geçti ve bu tarihten itibaren tüm bölge yavaş yavaş Rusya İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik alanına entegre olmaya başladı (Murtazayev 18).

Yermolov döneminde Dağıstan'da pristavlık kurumunun kurulduğu diğer bir bölge Mehtuli Hanlığı'ydı. 17. yüzyılda Tarku Şamhallığı'nın dağılmasından sonra Orta Dağıstan'da küçük bir alanda kurulan Mehtuli Hanlığı'nın nüfusunu ağırlıklı olarak Avarlar ve Kumuklar oluşturuyordu. Hanlık babadan oğula geçiyordu (Rabadanova 73-74). Yermolov, Mehtuli Hanlığı sınırları içinde bulunan ve Avar hanının kardeşi Hasan Han'a ait Paraul'u Kasım 1818'de işgal etti ve Avar hanının mülküne el koydu. Dağıstan'daki isyan sırasında Rusya hükümetine sadık kalan Şamhal Mehdi'ye Yermolov 21 Kasım'da şunları yazıyordu: "Kovduğum hainler Avar Hanı Sultan Ahmed Han, kardeşi Cengutaylı Hasan Han ve Girey'in mülkleri olan Paraul, Kaka-Şura, Durgeli ve Kazanişçe... Bu köyler, gösterdiğiniz sadakat için ekselansınıza verilir ve bu nedenle, imparator onay vermeyi istemediği sürece kimse hiçbir şekilde mirasçınız olamaz." (Komarov 5-6). Bu belgeye göre Kaka-Şura, Durgeli, Paraul ve Uruma köyleri Şamhal I. Mehti'ye verildi. Aynı zamanda Büyük Cengutay, Küçük Cengutay ile Durangi köylerinden, önce başında Şamhallık yetkililerinden birinin ve ardından bir Rus subayının idaresi altında özel bir pristavlık kuruldu. Özel pristavlığın başına da Yakov Batırev getirildi. Ancak bir süre sonra Batırev öldürüldü (Umahavov 63).

Batırev'in ölümünden sonra bölgeyi Rus yönetimi altına almanın zorluklarını gören Yermolov, Şamhal Mehdi'nin isteği üzerine 1 Ocak 1824'de Büyük Kazanişçe köyünde "Hasan Han'ın çocukları Ahmed Han ve Ali Sultan'a Büyük ve Küçük Cengutay, Gapşi, Kuletsma, Oğlu, Aymaki, Cogli, Akkent ve Durangi köylerini babalarının mülkü olarak verdi." (TSGVIA 72-102). Böylece Ahmet Han, 1818 yılında Yermolov tarafından Şamhal Mehdi'ye verilen dört köy dışındaki bölgede Mehtuli hanı oldu. Kısa bir süre sonra şamhalın kızını Ahmet Han'a

vermesinden sonra ona Mehtuli köylerinden biri olan Kaka-Şura'yı da verdi ve idaresi altında köy sayısı ona çıktı (Büyük Cengutay, Oğlu, Küçük Cengutay, Akkent, Durangi, Aymaki, Kaka-Şura, Kuletsma, Apşı ve Çoğlu) (TSGVIA 72-102).

Osetya'da Volost İdaresi ve Nazran İnguşlarında Pristavlık Kurumunun Kurulması

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında yalnızca Mozdok Osetleri⁹ Rus idaresine tabiydi. Ancak Rus idaresi onların iç yönetimlerine karışmıyor ve yalnızca izlemekle yetiniyordu. Hem düzlüklerde hem de dağlık bölgelerde yaşayan Osetler ve İnguşlar, Vladikavkaz komutanının yetki alanındaydı (Bliyeva 80). Yermolov, bu bölgenin Rusya için stratejik öneminin farkındaydı ve hakimiyet kurmayı amaçlayan bir plan dahilinde Osetya'yı idari olarak yeniden yapılandırmaya başladı. 1816 yılında yerel sakinlerden yakın köylerde yaşayan Osetler hakkında şikayet alan Yermolov, durumu inceleyerek 7 Kasım'da Vladikavkaz komutanı İvan P. Delpotsso'ya halk temsilcilerinden ve halk tarafından saygı gören diğer kişilerden oluşan bir *volost*¹⁰ idaresi kurulması emrini verdi. Amacı Osetler arasındaki meseleleri çözmek, aralarında görev dağılımı yapmak ve hükümetin emirlerinin tam olarak yerine getirilmesini sağlamaktı (AKAK T.VI 685).

⁹ Osetlerle ilgili yapılan Türkçe ve Rusça çalışmalar için bkz. Taşçı, Tekin Aycan, "Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür Değerlendirmesi", *Kafkasya Çalışmaları*, Vol. 5, No: 9, Kasım 2019.

¹⁰ Volost Rusya İmparatorluğu'nda kırsal bölgelerde kurulan, 1000-2000 arasında hane sayısına sahip idari birimdi (nahiye (bucak) karşılığı sayılabilir). İlk kez I. Pavel tarafından 7 Ağustos 1797 tarihinde onaylanan kararla devlet köylüleri için kurulan idari sisteme göre, volostlar uyezdleri, uyezdler de guberniyaları oluşturuyordu. Volostlar seçilmiş yetkililerden oluşan idareler tarafından yönetiliyordu. Yermolov'un buna benzer, başında bir komutanın bulunduğu volost idaresi kurması, politikalarına karşı çıkmayan ve kendisine sadık yönetici kesim oluşturma amacı da taşıyordu. Aynı sistem 1822'de Sibiry'a'da, 1867'de Türkistan'da uygulamaya kondu. Volostların idareleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Administrativno-territorialnoye ustroystvo, pod obşey redaktsiyey A.P. Vjirkova*, Moskova: Olma-press, 2002, s. 116-119.

Yermolov volost idaresinin başına Kafkas Hattı başkomutanına bağlı, pristavin görevlerini yerine getirecek bir komutan atanmasını emretti. Komutan Osetlerin barış içinde yaşamalarını, komşularına herhangi bir tacizde bulunmamalarını ve yargı kurallarına uymalarını sağlama konusunda halk temsilcilerini sürekli gözetim altında tutacaktı. Komşularının Osetler hakkındaki şikayetlerini çözmek ya da ceza davalarında soruşturma yürütmek de komutanın göreviydi. Komutana baskınların yanı sıra, Osetlerin Kabardey prensleri ve İnguş halk temsilcileriyle olan toprak meselelerini çözme görevi de verilmişti. Aynı zamanda Kabardey, İnguş ve Çeçenlerle ilişkileri de yürütmesi gerekiyordu. Çevredeki halka verilen zararları tazmin edecekti. Komutan yalnızca siyasi işlerden değil, cezai suçlardan da sorumluydu ve Yermolov talimatında özellikle şu noktaya çekiyordu: "Komutan olmadan volost idaresi ceza davalarında bile soruşturmaya devam edemez." (AKAK T.VI, 685). Osetya'da komutanın iç işlere müdahalesine yalnızca volost idaresinin kararının Rus idaresinin çıkarlarını etkilediği durumlarda izin verildi.

Volost idaresine seçilen halk temsilcilerinin mutlaka soylu sınıftan olmaları da gerekmiyordu. Bu Yermolov'un geniş kitlelerinin desteğini alma ve feodal tabakanın haklarını ve gücünü sınırlama isteğinden kaynaklanıyordu. General Delpotsso'nun 6 Mart 1817 tarihli Kafkasya Guberniya idaresine sunduğu raporuna göre, Çernoyarsk ve yeni Oset köylerinde yaşayan halkın idaresi için Volga Kazak Alayından yesaul¹¹ Nirkov bir talimatnameyle göreve getirildi (Klıçnikov 142).

Yermolov aynı zamanda Osetleri zamanla askerlik hizmetine çekmeyi de amaçlıyordu. Bu iki aşamada gerçekleşecekti. 4 Kasım 1816 tarihli emrinde şöyle diyordu: "Sizden bazı milislerden muhafız birlikleri oluşturmanızı, böylece zaman içinde yeteneklerini test etmenizi ve daha sonra hattı korumak için Osetleri en ihtiyatlı şekilde hazırlamanızı istiyorum." (AKAK T.VI 685). 1818 yılında Osetlere ve İnguşlara Askeri Gürcistan Yolu ile ilgili yükümlülükler getirildi. Köylüler yolların yapımı ve onarımı, askeri birimlere araba temin etme, mühimmat taşıma vb. işlerle görevlendirildiler. Ancak hükümet tarafından görev sınırlarının belirlenmemesi köylülerin iş gücünün sömürülmesine ve suiistimallere yol açtı. Asıl iş yükü yolun

¹¹ Rus Kazak alaylarında bugünkü üsteğmen karşılığı olan rütbe.

yakınındaki köylerin sakinlerinin üzerindeydi (Bliyeva 81). Düzlüklerde Oset nüfusunun artması Rusya hükümetini yeni idari tedbirler almaya zorladı. Bununla ilgili olarak Yermolov 30 Ağustos 1822 tarihinde Kafkas Hattı'nın yeni komutanı Karl F. fon Stal'e dağlardan düzlüklere inen Osetlerin yerleştirilmesi için tüm çabanın gösterilmesi emrini verdi. Aynı zamanda yeni bir emre kadar Digorya'dan¹² gelenleri Kabardey komutanına, Alagir'den gelenleri Vladikavkaz komutanına bağladı (AKAK T.VI 472). Tagaur ve Kurtatı Osetleri ile Nazran pristavı N.G. Skvortsov'a bağlı İnguşlar Vladikavkaz komutanının yetki alanına giriyordu (Bliyeva 83-84).

19. yüzyılın başında kitleler halinde Nazran vadisine yerleşen İnguşlar Rus tabiiyetini kabul etmelerine rağmen, birçok topluluk gibi kendilerini halen özgür kabul ediyorlardı. Ancak Yermolov'un Kafkasya başkomutanlığına tayin edilmesinden sonra durum kökten değişti. Yermolov 1817 yılında Sunja nehrinin üst kısmında Nazran istihkâmının kurulmasından sonra yakın bölgelerde yaşayan İnguşlar için de bir pristav tayin etti. İlk Nazran pristavı Binbaşı Tsiklaurov'du (Klıçnikov 143). 29 Haziran 1827'de Yermolov'un emriyle pristav Tsiklaurov "zayıf yönetimi" nedeniyle görevden alındı ve yerine binbaşı Şelkaçev getirildi (AKAK T.VI 516).

Nogay Topraklarında İdari Reformlar

Kuzey Kafkasya'da pristavlık kurumunun kurulduğu ilk halklardan biri de Nogaylardı. 19. yüzyılın başında Nogayların yaşadığı topraklar Kafkasya Genel Valiliği'nin, 1802 yılından itibaren ise Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisi altındaydı. 28 Mayıs 1802'de Nogayların idaresi baş pristav ile üç özel pristava verildi. 1803 yılında Sultan Mengli Giray, başkomutan Sisianov'un önerisiyle Nogayların baş pristavı olarak tayin edildi. Kuma, Cemuha, Kişa, Surukla, Karamık, Kalaus, Büyük ve Küçük Yankul ile Gorkaya nehirleri boyunda göçebe yaşayan 13.039 (3728 aile) Nogay ona bağlandı (Cumagulova 51). Yermolov döneminde Nogayların yönetiminde de önemli değişiklikler meydana geldi. Hükümetin desteğini arkasına alan Yermolov yaygın idari

¹² Osetya'nın batısında, büyük Kafkas sıradağlarının kuzey yamacında bulunan bölge. Digorya halkı 19. yüzyılın başından itibaren Kabardey'de kurulan idari yönetime bağlıydı.

suiistimalleri ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bölgede yaşayan halkların Rusya İmparatorluğu'na entegrasyonu amacıyla yönetim reformunu gündeme getirdi. Yermolov döneminde iki kısma ayrılan Nogayların bir kısmı Sultan Mengli Giray, diğer kısmı ise Karanogay baş pristavının yönetimi altındaydı. 1818 yılında Yermolov Kafkasya Oblastı'nda yönetimin tutarsızlığı ve suiistimalleri nedeniyle her iki kısmı Sultan Mengli Giray'ın kontrolü altında birleştirmeyi teklif etti (AKAK T.IV 611). Sonuçta imparatorun 24 Temmuz 1822'de Yermolov'a gönderdiği emirnameyle Nogayların yönetimi, seçim ve tayin etme hakkı başkomutanda olmak üzere baş pristavın şahsında birleştirildi. Gerekli pristav sayısını belirleme, baş pristavın ve ona bağlı pristavların görevlerini yerine getirebilmesi için geçici talimatname yazma hakkı da Yermolov'a verildi (AKAK T.IV 524). Yermolov buna dayanarak Dışişleri Bakanlığı Asya birimi tarafından Nogayların yönetimiyle ilgili tüm konuların yerel yönetime devredilmesi için gerekli talimatları verilmesini istedi. Danışman P.S. Baluyev baş pristav olarak tayin edildi (Malahova 195).

Kısa bir süre sonra General Yermolov, tüzüğün yayınlanmasına kadar Kafkas Oblastı'nda göçebe yaşayan Nogaylar ve diğer Müslümanların idaresi için bir talimatname hazırladı. Talimatnameye göre daha önce Sultan Mengli Giray'ın yetki alanında bulunan Nogaylar, Karanogay ve Türkmen baş pristavına bağlandı. Beştav dağları ile Kuma nehri çevresinde yaşayan Nogaylar da Sultan Mengli Giray'ın idaresine verildi. 1827 yılında onlar da baş pristava bağlandılar (Gaydabura 52). 1822 yılında Yermolov tarafından hazırlanan "Kafkasya Oblastı'nda göçebe yaşayan Nogaylar ve diğer Müslümanların idaresi hakkında" talimatname 6 Şubat 1827'de I. Nikolay tarafından onaylandı. Yeni talimatnameye göre *inorodtsı* ("yabancı soylular") iki kategoriye ayrıldı. Birinci kategoride yerleşik halklar (Ermeniler, Gürcüler ve genel hükümler temelinde yönetilen diğerleri) bulunuyordu. İkinci kategoriyi ise göçebeler oluşturuyordu (Malahova 195-196). Oblast'ta yaşayan göçebelerin yakın gözetimi ve kolay yönetimi için baş pristava bağlı beş özel pristav tayin edildi. Her Nogay boyunda düzeni ve huzuru sağlamak ve kolluk görevlerini yerine getirmek için biri baş olmak üzere iki halk temsilcisi ve bir

sayman görev yapacaktı. Aynı zamanda en az 10 *kibitkaya*¹³ sahip her obanın başında bir halk temsilcisi bulunacaktı. Baş pristav oblast yöneticisi tarafından tayin edilecek, ancak içişleri bakanının onayına tabi olacaktı. Özel pristavlar ve yardımcıları ise oblast yöneticisinin önerisiyle başkomutan tarafından göreve getirilecekti. Doğrudan oblast yöneticisine bağlı olan baş pristava Nogayların hak ve mülkiyetini korumak, refah seviyesini yükseltmek ve bununla birlikte halkı zorlamadan yerleşik düzene geçmenin avantaj ve faydalarını telkin etme görevi verilmişti (Gaydabura 47-48). Talimatname 1917 yılına kadar yürürlükte kaldı ancak Yermolov, 28 Mart 1827'de görevden alındığı için bu yeni dönemi göremedi.¹⁴

Sonuç

Yermolov döneminde Kuzey Kafkasya, askeri hareketlerin yanı sıra imparatorluğun bu bölgedeki artan etkisini açıkça gösteren idari dönüşümlere sahne oldu. General Yermolov tarafından yürütülen tüm bu idari reformlar, bölgenin özellikleri nedeniyle askeri yönetimin burada özel bir sisteme ihtiyaç duyduğunu gösteriyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında Dağıstan'da bulunan Karakaytak Utsmiyliği ve Mehtuli Hanlığı ile Çeçen ve İnguşların topraklarında pristavlık kurumu oluşturuldu ve bu bölgelerde bir tür askeri yönetim uygulandı. Bu, bölgede askeri ve sivil yönetimin bir arada olmasını gerektiren bir sistem ihtiyacıyla gerekçelendirildi. Rusya'nın Kafkasya üzerinde Osmanlı ve İran ile rekabetinin devam etmesi, diğer tüm faaliyetleri gibi uyguladığı yönetim sistemini de etkiledi. Yermolov döneminde yaygınlaştırılan pristavlık kurumu ile Kafkas halklarının gelenek ve göreneklerinin dikkate alınarak topraklarının aşamalı

¹³ Genellikle üzeri keçe kaplı ahşap kafeslerden oluşan taşınabilir çadır. Üstü örtülü araba için de kullanılıyordu.

¹⁴ I. Nikolay, Rus-İran Savaşı'nın (1826-1828) başında disiplini bozduğu ve emirlere uymadığı gerekçesiyle Yermolov'u görevden alarak yerine General İ.F. Paskeviç'i tayin etti. Yermolov'un 1825 yılında Petersburg'ta ayaklanan dekabristlere yakınlığı da görevden alınma sebepleri arasında sayılmaktadır. Uyguladığı şiddet yöntemleri ve katliamlarla Kafkasya'da direnişinin artmasına neden olduğu için imparator tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çaycıoğlu, 84-86; Kerimov, 185-186.

olarak Rusya'nın idari ve yargı sistemine dahil edilmesi öngörülüyordu. Yürütülen tüm faaliyetler Rusya'nın Kafkasya'daki konumunu güçlendirmek ve bölgenin hızlı bir şekilde entegrasyonuna yönelikti. Ancak bu sistem Kuzey Kafkasya halkları için yabancıydı, Çeçen topraklarında olduğu gibi halklar pristavlara hiçbir zaman saygı duymadılar ve Yermolov'un sert tedbirleri beklenen sonucu vermedi. Pristavların kendilerine bağlı bölgelerde düzen ve istikrarı sağlayacak yeterli yetki, deneyim ve otoriteye sahip olmaması da bu başarısız sonuçta etkili oldu. Çeçen topraklarında olduğu gibi pristavlar halk tarafından saygı ve kabul görmedikleri gibi öldürüldükleri de oluyordu. Diğer yandan halkın idaresinin pristavlara devredilmesi işgal döneminde asker ve sivil görevliler arasında yetki kargaşasına ve anlaşmazlıklara yol açtı, askerler tarafından olumsuz karşılandı. Kafkas savaşlarının şiddetlenmesi de dolaylı bir yönetim biçimi olarak pristavlığın güçlü ve bağımsız bir yönetim sistemi haline gelmesine izin vermedi.

Kaynakça

Yayınlanmış Belgeler ve Kanunlar

1. Aktı, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey (AKAK)

AKAK, Ed. A.P. Berje, T.I, Tiflis 1866, Dok. 1072. "İzveçeniye iz nastavleniya, dannogo iz Gosudarstvennoy Kollegii inostrannih del opredelennomu k delam Kalmık i drugih Aziyatskih narodov, kol. s. Makarovu".

T.II, Tiflis 1868, Dok. 5. "Reskript kn. Tsitsianovu, ot 26 sentyabrya 1802 goda."

T.III, Tiflis 1869, Dok. 1146. "Toje, polk. Ahverdovu, ot 11-go iyulya 1807 goda."

T.III, Tiflis 1869, Dok. 1147. "Obeşeniye gr. Gudoviça mirnih dereven Çeçenskih Bolşoy i Maloy Atagi, Kermençuka, Çahkara, Gehi, Şali i Aldi starşinam, duhovnim çinam i vsemu narodu, ot 11-go iyulya 1807 goda."

T.III, Tiflis 1869, Dok. 1156. "Predpisaniye gr. Gudoviça polk. Ahverdovu, ot 12 dekabrya 1807 g."

T.VI, Tiflis 1874, Çast 1, Dok. 1003. "Predpisaniye gen. Yermolova gen.-m. Delpotsso, ot 4-go noyabrya 1816 g."

T.VI, Tiflis 1875, Çast 2, Dok. 20. "İzveşeniye gen. Yermolova obşestvu Gamri-yuzenskomu, ot 26-go yanvarya 1820 g."

T.VI, Tiflis 1875, Çast 2, Dok. 146: "Obraşeniye gen. Yermolova Karakaytaksimomu narodu ot 26-go yanvarya 1820 g."

T.VI, Tiflis 1875, Çast 2, Dok. 147. "Predpisanıye gen. Yermolova gen.-m. baronu Vrede, ot 24-go iyunya 1820 g."

T.VI, Tiflis 1875, Çast 2, Dok. 154. "Raport gen. m. Fon-Krabbe gen. Yermolovu, ot 4-go avgusta 1824 g."

T.VI, Tiflis 1875, Çast 2, Dok. 156. Raport gen. m. Fon-Krabbe gen. Yermolovu, ot 19-go yanvary 1825 g." - "Obşestvu dereven: Utsari, Durya, Şari, Çagri, Abdaşka i Sana-kara."

T.VI, Tiflis 1875, Çast 2, Dok. 839, s. 472. "Predpisanıye gen. Yermolova gen.-m. Stalyu, ot 30-go avgusta 1822 g."

T.VI, Tiflis 1875, Çast II, Dok. 898. "Predpisanıye gen. Yermolova polk. Skvortsovu, ot 29 iyunya 1827 g."

T.IV, Tiflis 1875, Çast II, Dok. 910. "Vişoçayşeye povelenıye gen. Yermolovu, ot 24-go iyulya 1822 g."

T.IV, Tiflis 1875, Çast II, Dok. 979. "Otnşeşeniye gen. Yermolova k. gr. Koçubeyu, ot 26-go marta 1821"

2. Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ)

PSZRİ, Sob. 1, T. XVI, No: 19536, Sankt-Peterburg 1830.

PSZRİ, Sob. 1, T. XVII, No: 20468, Sankt-Peterburg 1830.

Kitaplar

Administrativno-territorialnoye ustroystvo, Pod obşey redaktsiyey A. P. Vijikova, Moskova: Olma-press, 2002.

Bliyeva, Z.M. *Sistema upravleniya na Severnom Kavkaze v kontse XVIII-pervoy polovine XIX v.* Vladikavkaz: İzd. SOGU, 1992.

Çaycıoğlu, Oğuzhan Serdar. *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2018,

Gapurov, Ş.A. *Severnıy Kavkaz v politike Rossii v naçale XIX v. (1801-1815 gg.)*, Nalçik: El-Fa, 2004.

Gaydabura, İ.G. *Stanovleniye sistemi administrativnogo upravleniya na Severnom Kavkaze (konets XVIII-naçalo XXvv.)*, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata yuridiçeskih nauk, Krasnodar 2007.

Hlinina T.P., Krinko Y.F., Uruşadze A.T. *Rossiyskiy Severnıy Kavkaz: İstorıçeskiy opıt upravleniya i formirovaniya granits regiona*, Rostov: İzd. Yunts RANY, 2012.

İstoriya Çeçni s drevneyşih vremen do kontsa XIX veka, T. 1, Grozny: Knijnoye izdatelstvo, 2006.

İstoriya narodov Severnovo Kavkaza (konets XVIII v. -1917 g.), Moskva: Nauka, 1988.

Kavtaradze, A.G. *General A. P. Yermolov*, Tula: Priokskoye izdatelstvo, 1977.

Kerimov, Hatice. *Aleksey Petroviç Yermolov'un Kafkasya Başkomutanlığı (1816-1827)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2012.

Kličkinov, Y.Y. *Deyatelnost A.P. Yermolova na Severnom Kavkaze (1816-1827)*, Armavirskiy gosudarstvennyy pedagogičeskiy institut, diss., 1998.

Malahova, G.N. *Stanovleniye i razvitiye Rossiyskogo gosudarstvennogo upravleniya na Severnom Kavkaze v kontse XVIII-XIX vv.*, Rossiyskaya Akademiya gosudarstvennoy slujbi prezidente Rossiyskoy Federatsii, diss., 2001.

Potto, V.A. *Kavkazskaya vojna: V 5 t: T. 1*, Stavropol: Kavkazskiy kray, 1994.

Potto, V. A. *Kavkazskaya vojna: Yermolovskoye vremya*, T.3, Moskva: Tsentrpoligraf, 2007.

Oçerki istorii Ministerstva inostrannih del. 1802-1902. SPB:T-vo P. Golike i A. Vilborg, 1902.

Kuznetsov V.A. "Vaynahlar: Çeçenler ve İnguşlar", çev. Murat Papşu, *Tarık Cemal Kutlu Armağanı*, Ed. Erol Yıldır, İstanbul: Yeni Dünya Yayıncılık, 2009.

Taşcı, Tekin Aycan. *Kafkasya'da Namestliklik Kurumu (1845-1854)*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2019.

TSGVİA, F. 400, Op. 258/968, d. 18, ll. 72-102. Kopya rukopisnaya. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/17201740/Feod_ot_n_Dagestan/1-20/9.htm. 12.04.2020.

Makaleler

Andriaynen, S.V. "General Yermolov na Kavkaza: Voyna radi mira", *Pskovskiy voenno-istoričeskiy vestnik*, Vip. 2, 2016.

Cumagulovala, A.T. "Vklad Sultan Mengli-Gireya v organizatsiyu administrativnogo upravleniya nogaytsami Severo-Zapadnogo Kavkaza v pervoy treti XIX veka" *Voprosi teorii i praktiki*, No. 12 (50), 2014.

Doğan, Şahin, "Adolf Petroviç Berje ve Önemli Bir Eser Akak", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, No:208, İstanbul: 2014.

İzbasarova G., Lyubiçankovski S. "Pristavstva na okrainah Possiyskoy imperii v XVIII – pervoy polovine XIX v.: ot administrativno litsa k sisteme upravleniya" *Rossiyskaya İstoriya* 2, 2018.

Komarov, A.V. "Mehtulinskiye hani" *Sbornik svedeniy o kavkazskiy gortsah*. Vip.2, Tiflis, 1869.

Maltsev, V.N. Çirg, A.Y. "İnstitut pristavstva na Kavkaze: sozdaniye, deyatelnost, evolyutsiya (vtoraya polovina XVIII veka-1860 god)", *Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta*, No: 2, Maykop, 2012.

Mamedov, A.N. "Pristavskaya sistema upravleniya na Severo-vostoçnom Kavkaze v pervoy polovine XIX veka", *Obşestvenniye i Gumanitarniye nauki*,

[https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/35\(76\)1/mamedov_35_76_1_241_244.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/35(76)1/mamedov_35_76_1_241_244.pdf). 16.04.2020.

Murtazayev, A.O. "Administrativno-političeskiye preobrazovaniya v Kaytaye v 20-30 gg. XIX v.", *Vestnik Instituta İAE*, No: 4, 2013.

Rabadanova, A.U. "Gosudarstvenno-političeskiy stroy feodalnih obrazovaniy dagestana v seredine XVIII- naçale XIX. v.", *İstoričeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mısl*, T. 7, No: 2, 2015.

Omarov A.İ. "Stanovleniye Rossiyskogo upravleniya na Severo-vostoçnom Kavkaze v kontse XVIII-naçale XIX veka", *İzvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. İ. Gertsena*, 2009.

Taşcı, Tekin Aycan. "Kafkasya'da Rus İdari Yapıları (1785-1845)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 27, 2019.

_____. "Osetler Hakkında Türkçe ve Rusça Literatür Değerlendirmesi", *Kafkasya Çalışmaları*, Yıl 5, No: 9, Kasım 2019.

Umahavov, K.M., Umahanov, R.S. "Političeskiye otnoşeniya Mehtulinskogo hanstva s Rossiey v XVIII-naçale XIX veka", *Vestnik Dagestanskogo nauçnogo tsentra*, No: 5, 2013.

18. Yüzyılda Oset Ruhani Komisyonu ve Mozdok'ta Eğitim Faaliyetleri

Didem Çatalkılıç*

Özet

İran'a ve Gürcistan'a giden yolun üzerinde, Rusya için stratejik öneme sahip bir bölgede yaşayan Osetler eski zamanlardan beri hem Hristiyanlığa hem de Uatsdin¹ olarak adlandırdıkları dine inanıyorlardı. Osetlerin 17. ve 18. yüzyıllarda Kabardey Çerkeslerinin etkisiyle İslamiyet'i kabul etmeye başlamaları Rusya'nın Kafkasya politikalarıyla çatışıyordu. Hem bu nedenle, hem de halkının dini inançları ve coğrafi konumu nedeniyle Osetya, Rusya için Kafkasya'da kolonizasyonun uygulanacağı öncelikli bölge haline geldi. Bu politika doğrultusunda Rusya yönetimi tarafından 1744 yılında Oset Ruhani Komisyonu kuruldu ve misyonerlik faaliyetleri için önemli bir bütçe ayrıldı. Rus kolonizasyonunun iki önemli aracı olan Rusçanın öğretilmesi ve Hristiyanlaştırma Oset Ruhani Komisyonu aracılığıyla gerçekleştirildi. Makalede, etkinlik alanı Osetya sınırları dışına da çıkan Komisyon'un kuruluşu ve faaliyetleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Kolonizasyon, Osetler, Kafkasya, Mozdok.

18th Century Ossetian Spiritual Commission and Educational Activities in Mozdok

Abstract

The Ossetians have inhabited a strategically important location on route to Iran for Tsarist Russia. The Ossetians have worshipped both Christianity and another religion they called Uatsdin¹ throughout history. Yet, their conversion to Islam which was introduced to the Ossetians in the 17th and 18th century by the Circassians of Kabarda conflicted with Russia's regional policies. Ossetia, because of both its location and belief systems, has always been the perfect location for Russia to administer religious colonisation practices. To

* Didem Çatalkılıç, Dr., E-mail: didem.catalkilic@hotmail.com

(Received/Gönderim: 28.04.2020; Accepted/Kabul: 31.05.2020)

¹ Başlangıçta İskitlerden aldıkları paganizme inanan Alanlar, Bizans ve Gürcülerin faaliyetleriyle Hristiyanlığı benimsediler. Ancak Moğol istilasından sonra Orta Kafkasya'nın vadilerine çekilen Alanlar ve onların soyundan gelen Osetler Hristiyanlık geleneği içinde Uatsdin ('uats' - kutsal ve 'din') olarak adlandırılan eski dinlerini de korudular (Foltz 316-320-321).

realise this aim, in 1744, Tsarist Russia established a Ossetian Spiritual Commision and budgeted a remarkable amount for the missionary activities. In addition to Christianisation of the religious practices, Russian language education was given and thus two important instruments of colonisation were applied by the Ossetian Spiritual Commission. In this article, the processes of the establishment and activities of the Commission which has worked beyond the borders of Ossetia is evaluated.

Keywords: *Circassian, Colonisation, Ossetian, Caucasus, Mozdok.*

Giriş

Rusya'nın yayılma politikasının bir aracı olarak uyguladığı istihkam hattı sistemi, bu hatta yerleştirilen kolonizatörler (Kazaklar, köylü Ruslar) ile yerli halklar arasında ilişkiler kurulmasını sağladı ve bu süreç sonunda Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmiş topluluklar ortaya çıktı. Bu şekilde Rus olmanın yegane yolu açıldı ve Ruslar ekonomik, kültürel ve politik avantajlarını sürekli kılmak için kendi dillerini de bu topluluklarda hakim kıldılar. Bu bağlamda din ve dil kolonizasyonun anahtar kelimeleri oldu (Breyfogle vd. 7-14; Khodarkovsky 6; Ferro 574).

18. yüzyılın başlarında Rusya yönetimi Kuzey Kafkasya'ya Kazakları, Ermenileri ve Gürcüleri yerleştirerek, kaleler ve stanitsalarla² askeri ve

² Kazak yerleşim birimi olan stanitsalar Karaulov'a göre: "Surlar yağmurun ve rüzgarın yok edebileceği araziye atılmış taşlar, kökleri toprağa salınan ve yavaş yavaş tüm bölgeyi kaplayan bir bitkidir." Bir plana göre inşa edilen stanitsalar dört tarafı derin, geniş hendek ve dikenli telin çevrelediği dörtgen bir arazi üzerine kurulan, Rus şehirlerini ya da kalelerini düşman baskınlarından korumak için inşa edilen, duvarlarla çevrili yerleşim birimleridir. Stanitsanın duvarlarına ek olarak bazı aileler evlerinin duvarlarını kazıklarla çevirmişlerdir. Hendeklerin haricinde stanitsaların etrafında nehir sularının biriktiği yapay göller mevcuttur. Nöbetçilerin bulunduğu ahşap kapılardan girilen stanitsanın dört tarafında, düz sokaklar ve sokaklarla küçük mahalleler oluşturan avlular vardır. Merkezde genellikle küçük bir meydan ve o meydanda ahşap bir kilise olur. Stanitsalar arasındaki arazi geniş olduğundan, her zaman stanitsayı ani düşman saldırısından koruyan Kazak nöbetçiler, keşif kolları, gözcü grupları bulundurulmuştur. Stanitsalar Rus kolonyalizminde kışla oluşturulmadan önce kendi kendini koruyabilecek kapasitede, bulunduğu çevrede devriye gezen Kazakların yaşadığı tahkim edilmiş yerleşimler olmuşlardır (Dumas 105; Gordin 79; Vostrikov 114; Nadejdin 23; Karaulov 124; Halen 235; Butova 13; Pallas 375).

kolonyal varlığını inşa etme yönündeki uzun süreci başlattı. Hat sistemiyle birlikte Rusya'nın sınırları, silah ve diplomasi sayesinde güneydoğu yönünde ilerledi. Bununla birlikte Kuzey Kafkasya üzerinden geçen Rusya sınırlarında yerli toplumların kendine özgü mozaiki oluştu. 18. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan Rus topluluğu, içinde birden çok etnik yapıyı barındırıyordu. Kuzey Kafkasya'nın Rusya tarafından kolonizasyonu hiçbir zaman etnik anlamda tamamen 'Rus' olmadı. Örneğin Kızılyar kalesi birçok bakımdan Ermeni-Gürcü kolonisi olarak, Mozdok ise vaftiz olmuş Çerkes ve Osetlerin merkezi olarak ortaya çıktı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Osetya'da Kabardey prenslerinin etkisiyle feodal ilişkilerin gelişmesi, 19. yüzyılın ilk yarısında büyük bir Oset nüfusun dağlardan düzlüklere inmesine ve birçoğunun Rus kalesi olarak kurulan Mozdok'a yerleşmesine yol açtı (F. 33, OP. I, D. 13; Tsutsiyev 11; Bobrovnikov vd. 59; Barrett 32-36).

Oset Ruhani Komisyonu'nun Kurulması

1742 yılında Gürcü başpiskopos Josef ve Moskova'daki Znamenski Manastırının baş keşişi Nikola, Çariçe Yelizaveta'ya Kafkas dağlarında altın ve gümüş içinde yaşayan Osetlerin Gürcü devletinin yıkılışından beri kimseye tabi olmadıklarını bildirdi. Josef ve Nikola'ya göre, önceden Hristiyan olan Osetler şimdi paganizme inanıyordu ve eğer Ortodoksluğu öğretecek kişiler aralarına gönderilirse kısa zamanda Hristiyan olacaktı (Klaproth 201). 19 Ekim 1743'te, ülkenin coğrafi özelliklerinin ve halkının durumunun öğrenilmesi için Osetya'ya misyonerlerin gönderilmesi konusu görüşüldü (Bliyev T. I 33). Gürcü igumen³ Kristofer 1743 Aralık tarihli raporunda Osetlerin İslam inancına değil Ortodoks inancına meyilli olduklarını, eski taş kiliselere sahip olduklarını bildirdi. Arhimandrit⁴ Pahomiy, başrahipler Kristofer ve Nikola da 6 Mart 1744'te durum hakkında şu bilgiyi verdiler:

- Eski taş kiliseler yenilenmelidir.
- Vaftize meyilli kişiler kiliselere yönlendirilmelidir.

³ İgumen: Ortodoks erkek manastırının genellikle arhimandrit unvanına sahip başkanı veya başkan yardımcısı.

⁴ Arhimandrit: Ortodoks kilise hiyerarşisinde piskoposun bir kademe aşağısında, orta dereceli papaz.

- Çocukların dini eğitimi için okul kurulmalıdır (Bliyev T. I 39-40-41-48-49).

Bu bilgiler Senato'ya ve Kutsal Sinod'a ulaştıktan sonra, 1 Kasım 1744'te arhimandrit Pahomiy, keşiş Yefrem, başrahipler Kristofer ve Nikola'dan oluşan ruhban heyetinin Hristiyanlık propagandası amacıyla Osetler arasına gönderilmesine karar verildi (Klaproth 201; Larina 26).

18. yüzyılın ilk yarısında Gürcü din adamlarının Moskova'ya ve diğer şehirlere giderek eğitim alması sonucunda Kafkasya'da Gürcü misyoner faaliyetleri başladı. Kafkasyalılar arasında (önce Osetler daha sonra İnguşlar ve Kabardeyler) Hristiyanlığı yaymak için 7 Aralık 1744'te alınan kararla Oset Ruhani Komisyonu (Osetinskaya Duhovnaya Komissiya) kuruldu.⁵ Komisyonu'nun ilk üyeleri Rusya'da eğitim alan Gürcü din adamları oldu. Osetler komisyona çevirmen olarak yardımcı olacaktı. İsimleri bilinen arhimandrit Pahomiy, igumen Nikolay ve Hristofor dışında Moskova'dan ve Kızılyar'dan görevlendirilen 2 hieromonah⁶, 5 papaz, 1 diyakon,⁷ 10 kilise görevlisi ile Gürcüce ve Rusça bilen Oset bir çevirmen Oset Ruhani Komisyonu olarak Mozdok'a gönderildi (Tsagareli 34; Lingv. inv. 42, papka 11 2-3-4).

Arhimandrit Pahomiy başkanlığındaki Oset Ruhani Komisyonu 1745 yılında Kazak konvoyu eşliğinde Kızılyar'dan Osetya'ya geldi ve bugünkü Mayramadag köyü civarına yerleşti. İlk iş olarak Kurtat'da, Zakka'da (Epifani (Vaftiz)) ve Digor bölgesinde üç kilise kuruldu. Aynı yıl Senato, Komisyon'un talebiyle Oset temsilcilerin Petersburg'ta kabulüne karar verdi. Osetlere bu yolculukta arhimandrit Pahomiy ve Poruçik⁸ Andrey Bibiryulev eşlik edecekti. Elçilerin toplanma yeri Kızılyar olarak kararlaştırıldı. Fakat bilinmeyen nedenlerle Oset temsilcileri Petersburg'a gidemediler. Arhimandrit Pahomiy 10

⁵ 1860 yılına kadar varlığını sürdüren komisyonun faaliyetleri tarihi olarak üç döneme ayrılabilir: 1) 1744-1771. 2) 1771-1793 - geçici olarak kapatıldığı zaman aralığı. 3) 1814-1860 - Gürcistan egemenliği altında oluşturulan Kafkasya'daki Ortodoks Hristiyanlık Restorasyonu Derneği ile birleştiği döneme kadar (Dzeranov 40).

⁶ Rahipliğe atanmış keşiş.

⁷ Diyakon: Ortodoks kilise hiyerarşisinin ilk unvanı.

⁸ Rus ordusunda alt bir subay rütbesi.

Ağustos 1747'de Senato'ya bir kez daha Oset ileri gelenlerinin Rus başkentine gitme isteğini ilettiler (Larina 27).

11 Ocak 1748'de aldığı kararla Senato, Osetlerin Rus tabiyetine kabulünü geçici olarak durdurdu ve Oset toplum önderlerinin hemen başkente gelmelerini bildirdi. Üç kişiden oluşan Oset heyeti Ekim 1749'da Kızılyar üzerinden Petersburg'a gitti. Heyetin ilettiliği ilk üç talep Rus tabiyetine kabul edilmek, düzlüklere yerleşmek ve Kabardey feodallarının baskınlarına karşı korunmaktır. Bu arada Komisyon Rus hükümetine bütün Osetlerin Hristiyanlığı kabul etmeye hazır olduklarının güvencesini vermişti (Larina 28-29).

Heyetin Petersburg'tan dönmesinden hemen sonra, 1748 yılında Kurat ve Çim köylerinden Tesbi, Amistala, Guçi, Gasi ve Masi adlarındaki yaşlılar Rus tabiyetine kabul edildiler (Klaproth 201; Dzanogova 26).

1751 yılında Petersburg'a giden Komisyon başkanı Pahomiy, Rus tebası olanlar ve vaftiz olacaklar için hediyelerle Kafkasya'ya döndü (Tsagareli 35).

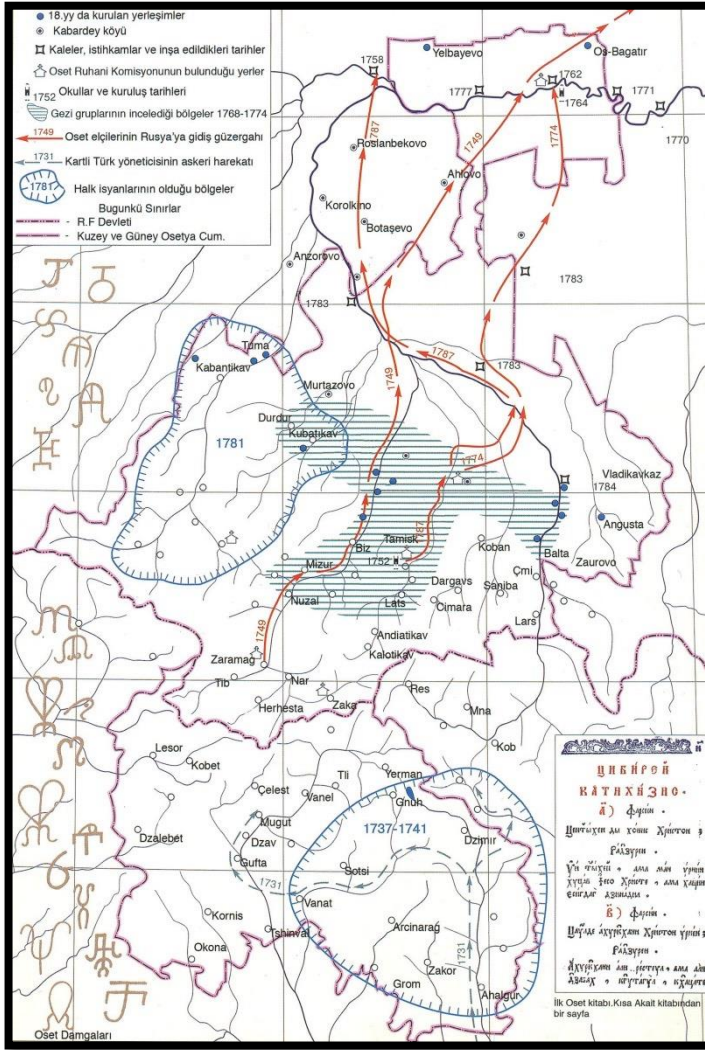
Oset Ruhani Komisyonu'na bir süre sonra protopop⁹ Georgi Davidov, Georgi Gersevanov ve rahip Ioanna da katıldı (Bliyev T. I 50). İlk dönemlerinde Komisyon üyeleri yerli halkın geleneklerini iyi bilen Gürcülerden oluşuyordu ve vaazlarını yerel dillerde veriyorlardı.

Komisyon'un faaliyetleri ilk aşamada daha çok para ve hediyelerle Osetleri vaftiz etmek, Rus tabiyetine girmelerini ve dağlardan düzlüğe yerleşmelerini teşvik etmeye yönelikti. Rus yönetiminin Ortodoks misyoner gruplarını istihbarat ve diplomatik amaçlar için kullanma tecrübesi vardı (Dzeranov 40). Osetler, komşu İnguşlar ve Kabardeyler üzerinde nüfuz kurmak için de önemli bir aracı olarak görülüyordu. Bu nedenle Komisyon'a verilen görevler arasında Osetlerin yaşantısını inceleme, ülkenin toplumsal ve politik yapısı hakkında bilgi toplama, bölgedeki kurşun ve gümüş madenlerini tespit etme gibi görevler de bulunuyordu. Bu görevlerin niteliğine bağlı olarak, ilk başlarda Komisyon üyeleri genelde misyonerlikle ilgisi olmayan, Rus hükümetinin çeşitli emirlerini yerine getiren kişilerdi (Tsagareli 34; Kuşiyev 30; Larina 27).

Osetler Komisyon'a çeşitli taleplerle başvuruyorlardı. En çok ovaya yerleşmek ve Kabardey prenslerinin baskılarından korunmak için

⁹ Protopop: Başpapaaz.

yardım istiyorlardı. Buna karşılık vaftiz olmak istediklerini bildiriyor ve Rusya'ya bağlılık sözü veriyorlardı (Dzeranov 41).

18. Yüzyılda Oset Ruhani Komisyonunun Bulunduğu Yerler (Bzarov 29)

1762 yılında Senato Hristiyanlığı kabul etmek isteyen Osetlerin, Çeçenlerin ve Kabardeylerin Kızılyar sınırına göçü hakkında bir kararname yayınladı. Kabardey prenslerinden Kurgok Kançokin'e Terek'in sol kıyısında kale inşasına ve yerleşime uygun olması şartıyla

arazi seçme hakkı tanındı. Kañçokin sık ormanlarla kaplı Mozdok bölgesini seçti ve kendi tabiyetindekilerle oraya yerleşti. Konumu, kale kurulması ve kısa sürede gelişmesi nedeniyle Mozdok, Kuzey Kafkasya'da Hristiyanlığı yayma merkezi olarak daha uygun görüldü ve Oset Ruhani Komisyonu 1761 yılında buraya taşındı (Kuçiyev 30; Larina 35).

1764 yılında Yarbay Gak ve Pahomiy, Küçük Kabardey üzerinden Oset ve İnguşlara giderek onları Mozdok'a yerleşmeleri için ikna etmeye çalıştı (Kaloyev 13). Bu çalışmalar sonucunda, Pahomiy'in yerine başkan olan Grigori 1767 yılında 800 kişiyi vaftiz etti. Kısa süre sonra vefat eden Grigori'in yerine 1770 yılında Gürcü Porfiriy atandı (Butkov Ç.I 270; Dzanogova 30).

Astrahan başpiskoposuna göre, Osetya'da Hristiyanlık din adamlarının ihmalkarlığı yüzünden çok yavaş yayılıyordu. Oset Ruhani Komisyonu'nun çalışmalarıyla 1746'dan 1764'e kadar kadın ve erkek sadece 2085 kişi vaftiz edildi (Klaproth 209). 19. yüzyılın başında ise 53 kilise ve 60'tan fazla din adamının çalışmalarıyla 62.249 kişi vaftiz edildi.

Kızılyar komutanı Potapov 4 Temmuz 1768'de dışişleri dairesine gönderdiği raporda, okuryazarlığın yanı sıra din eğitimi verilmesi, pazar günleri ve resmi tatillerde öğrencilerin kiliseye gitmesi ve ilahi okumanın öğretilmesi gerektiğini yazdı. Bunlar yapıldıktan sonra Osetlere Rusça eğitim vermeye başlandı (Dzanogova 31-32).

Yekaterinograd arhiepiskopu¹⁰ Platon'a göre Gürcü din adamları başarısızdı. Bu yüzden 1771 yılından itibaren misyonerlik görevleri için bölgeye Rus din adamları (1 protopop, 2 keşiş, 2 diyakon, 3 priçetnik¹¹) getirildi ve yanlarına Mozdok'ta yaşayan 2 Gürcü, 2 din adamı, 1 diyakon, 2 priçetnik verildi. Osetçe bilen diyakon ve priçetnikler Rus din adamlarıyla birlikte dağlara çıkıp vaazların çevirisini yaptılar. Platon Petersburg'a yazdığı mektupta, Osetlerin çocukluktan itibaren Rus okullarında eğitim alıp kendi dillerinde vaaz vermeyi öğrenmelerinin, Astrahan seminer okulunda eğitimlerini tamamladıktan ve Hristiyanlığı tam anlamıyla benimsedikten sonra ruhani göreve getirilmelerinin daha uygun olacağını bildirdi (AKAK T. III 76).

¹⁰ Arhiepiskop: Başpiskopos.

¹¹ Priçetnik: Bir kilisenin ruhani unvanı olmayan görevlisi.

1781 yılında bölgede incelemeler yapan Rus Bilimler Akademisi üyesi Yarbay Şteder, Kraliçe Tamara zamanında dağlarda kiliseler kurularak Osetler arasında Hristiyanlığın güçlendirildiğini aktarıyordu. Şteder'e göre, Osetler kendi istekleriyle ve hatta bazıları 7 metre kumaş alabilmek için defalarca vaftiz oluyor, Hristiyanlıklarını kanıtlamak için de domuz eti yiyorlardı. Oset Ruhani Komisyonu misyonerleri dağlara göndererek halkı vaftiz ediyordu (Şteder 59-61).

Komisyon üyeleri misyonerlik faaliyetlerinin yanında halkı Mozdok'a yerleşmeye ikna etmeye çalışıyorlardı. İlk Mozdok piskoposu, 1784'te Rus hizmetine giren ve Oset Ruhani Komisyonu üyesi Gürcü arhimandrit Gaiy Takaov oldu. Gaiy Petersburg'a Kabardey mollaların Osetler arasında İslamiyet'i yaydığını bildirdi ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermesi için Petersburg'a çağırıldı. Ancak Rusya, Kabardey-Oset ilişkilerine açıkça müdahale etmedi (Butkov Ç. I 373; Bliyev 52).

Oset Ruhani Komisyonu 1793 yılına kadar varlığını sürdürdü (Butkov Ç. I 373). Komisyon lağvedilerek, II. Katerina'nın emriyle 19 Nisan 1793'te Mozdok'ta Mozdok-Macar Piskoposluğu açıldı ve 1829 yılına kadar Astrahan Piskoposluğu'na bağlı kaldı. (Moroz 6; Çiplakova vd. 40; F. 19, OP. I, D. 218 8).

Ancak birkaç yıl sonra Komisyon'un tekrar işler hale getirilmesi gerektiği bölgedeki yetkililer tarafından Petersburg'a iletili ve Oset Ruhani Komisyonu "Osetya'da ve Kafkas dağlarında yaşayan halklar için Hristiyan yasalarının, ayinlerinin gerçekleştirilmesi ve aynı zamanda Hristiyanlığın buralarda daha çok yaygınlaştırılması için" 16 Ekim 1799'da yeniden kuruldu (AKAK T. III 75).

27 Ağustos 1806'da yazdığı raporda Yekaterinograd arhiepiskopu Platon yapılması gerekenleri şöyle sıralıyordu:

- Oset Ruhani Komisyonu Yüksek Ruhani Şura tarafından 1793'te kabul edildiği gibi, 1771 yılı raporundaki aynı şekliyle Mozdok'ta kurulmalıdır.
- Artık tercümana ihtiyaç yoktur. Tercüman yerine yazı işleriyle ilgilenecek, aynı zamanda soylu sınıftan bir komiser ve yanında katip olmalıdır.
- 1799 yılında Mozdok'ta Komisyon için yapılan 2 sınıflı erkek manastırı binası Komisyon üyesi din adamlarının yaşaması için uygundur.

- Bütün işler ve ayrıca manastır işleri için köylülerden hizmetli belirlenmelidir.
- Oset Ruhani Komisyonu için her yıl hazineden para ayrılmalıdır.
- Komisyon bütün işlerinde sadece askeri valiye muhatap olmalı ve vali tarafından korunmalıdır.

Ayrıca Komisyon'un daha önce başarısız olmasının nedenleri araştırıldı ve değişikliğe gidildi. Platon'un düşüncesine göre "Oset halkıyla dini konuşmalar için Gürcü din adamlarının görevlendirilmesi doğru değildir. Çünkü Oset halkına Tanrı kelimesini ne kadar doğru şekilde iletebilecekleri şüphelidir." Platon daha önceki tecrübelerine dayanarak, 1745-1771 yılları arasında Oset Ruhani Komisyonu'nda görev yapan Gürcü din adamlarının bu işi gereğince yapamadığını düşünüyordu (AKAK T. III 75).

Komisyonun canlandırılması üst yönetim tarafından da takip ediliyordu. Kafkas Hattı komutanı İvan Gudoviç 1804 Rus-İran savaşı nedeniyle yerli halkların itaatten çıktığını, Mozdok civarında salgın hastalıklar nedeniyle karantinanın devam ettiğini, bu nedenlerle konuyla yeterince ilgilenemediğini bildiriyordu. Ancak Osetlerin küçük bir kısmının itaate ve Hristiyan dinini öğrenmeye hazır olduğunu da belirtiyordu (AKAK T. III 76).

1815 yılında Telavi ve Gürcistan-Kafkasya başpiskoposu Dosifey Oset Ruhani Komisyonu'nun yeni başkanı oldu. Kendisine bağlı 1 arhimandrit, 1 igumen, 4 hieromonk, 2 rahip, 2 ierodiyakon, 1 diyakon ve 8 kilise görevlisi vardı. Ayrıca 1 tercüman, 2 yazıcı ve rehberlik yapan 30 köylüyü korumak için 100 Kazak görevlendirildi.

Kutsal Sinod üyesi Prens Aleksandr N. Golitsın Oset arhiepiskopu Dosifey'in dağlara gönderilmesini bildirerek yapılması gerekenleri şöyle sıralıyordu:

- Gürcü kilisesine bağlı, sağlam atlara sahip ve arhiepiskopa sadık köylülerden 30 kişi arhiepiskopa köyleri gezdirmelidir.
- Yollarda arhiepiskopa eşlik etmek için en az 100 Kazak bulundurulmalıdır.
- Bu yolculukta hizmet edecek köylü ve Kazaklar vergilerden muaf tutulmalı ve onlara hazineden ödeme yapılmalıdır.
- Dağlarda koruma için rehberlik edecek bir Gürcü soylusu, arhiepiskop Dosifey tarafından belirlenmelidir (AKAK T. V 406-407).

Bu hazırlıklara ek olarak Oset Ruhani Komisyonu'nun maaş ve giderleri için de hatırı sayılır bir bütçe ayrıldı:

- arhimandrit için 600 ruble.
 - igumen için 300 ruble.
 - 4 ieromonoh ve 2 papaz için 150'şer rubleden 900 ruble.
 - 4 ierodiyakon¹² ve 1 diyakon için 100 rubleden 500 ruble.
 - 8 priçetnike 50'şer rubleden 400 ruble.
 - Oset toplumun ileri gelenlerine hediye ve ödülleri için 1500 ruble.
 - Haç, kuşak, ikon ve papaz kıyafetleri için 3000 ruble.
 - Arhierlerin¹³ ve dağlara gönderilen rahiplerin at, yem ve at arabası alması için 3000 ruble.
 - Dağlarda Kazakların komutanı olacak Gürcü soylusu için 300 ruble.
- Toplamda 28.000 gümüş ruble (AKAK T. V 410).

Komisyon'un bu dönemdeki faaliyetleri sonucunda Digor, Kurtat, Alagir ve diğer bölgelerden birçok Oset Hristiyan oldu. Eylül 1817'de başpiskopos Dosifey görevden alındı ve Oset Ruhani Komisyonu Gürcü-İmeret Sinodu'nun Gürcistan Piskoposluğu'na bağlandı (Moroz 9-10).

Mozdok'ta Eğitim Faaliyetleri

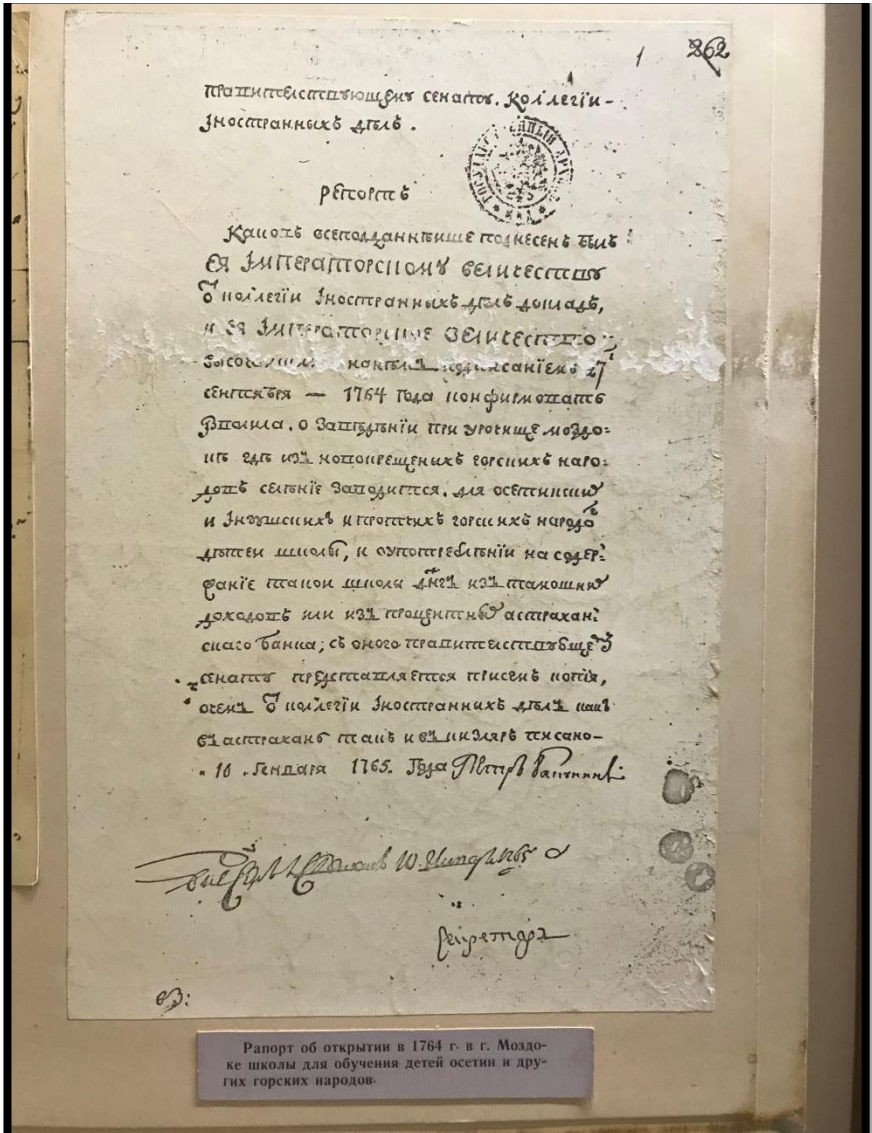
1751 yılında Oset temsilcileri Osetya'da bir okul açılması için Sinod'a başvurdu. Bunun için erken olduğuna karar veren Sinod, yine de Oset Ruhani Komisyonu başkanından okulun nerede kurulabileceği, kimlerin öğretmenlik yapabileceği ve hangi dilde eğitim verilmesi gerektiği konularında bilgi istedi (Bliyev vd. 206-207).

1753 yılında arhimandrit Pahomiy Sinod'a Kurtat boğazında bir misyoner okulu açılabilceğini, öğrenci sayısının 30'a kadar çıkabileceğini ve kitapların Osetçeye çevrilmesi gerektiğini bildirdi (Çiplakova vd. 22). Pahomiy Osetler arasında Hristiyanlığın yavaş yayılmasının din adamlarının Rusça ve Gürcüce vaaz vermelerinden kaynaklandığı da ilettiler. Bu nedenle Osetlerin kendi din adamlarını yetiştirmek amacıyla Mozdok'ta bir okul açılmasına karar verildi. Rus halkının yaşantısı hakkında ve Rus sınırlarına göç için iyi bir propaganda aracı olacağı düşünülen okulun kurulması görevi Astrahan valisi Nikita

¹² İerodiyakon: Diyakoz unvanına sahip rahip.

¹³ Arhier: Ortodokslukta piskopos, başpiskopos, metropolit ve patrik gibi üst sınıf ruhbanların ortak adı.

A. Beketov ve Kızılyar komutanı Aleksey A. Stupşin'e, yönetimi ise Oset Ruhani Komisyonu başkanına verildi (Larina 42-43).

Mozdok Okulunun Açılması Hakkında Rapor (Mozdok Yerel Tarih Müzesi, 01.06.2019)

27 Eylül 1764'te kararname imzalandı ve okul 1766'da açıldı. Aynı kararnameyle Kızılyar komutanından öğretmen görevlendirmesi istendi. Okul kurulduktan hemen sonra, Yarbay Gak'ın girişimiyle öğretmen ve öğrencilerin kalması için ahşap bir bina inşa edildi. Ayrıca yerel dilleri bilen kişilerin bulunması sağlandı. Hemen ardından öğretmenler diyakoz olarak atandı. Eylül ayında (1766), okulu düzenlemekle görevlendirilen igumen Gregori 4 öğrenciyi Mozdok'a getirdi. Oset toplumunun tanınmış kişilerinden Zurab Elihanov'un torunu İvan Elihanov, Elisa Hetagov'un torunu Feofan Karabugaev; farsaglag (özgür köylü) sınıfından Zakka köyünden Andrey Bitarov ve Nar uyezdinden Petro Pariyev okulun ilk öğrencileri oldu. Kısa zamanda bu öğrencilere Pavel Davidov, Hariton ve Hristofor Hetagurov da eklendi. 1781-1799 yılları arasında her yıl 8 ile 45 arası Oset öğrenci, diğer halklardan da 65'ten fazla öğrenci kayıt yaptırdı. Bölgenin nüfuzlu kişilerinin Hristiyanlığın yayılmasında etkili olacağı düşünülerek okula yerli halklardan ileri gelenlerin çocukları kabul ediliyordu.

Oset Ruhani Komisyonu'nun desteğiyle faaliyet gösteren okulda Oset, İngiliz ve diğer yerli halkların vaftiz olmuş çocuklarına dini eğitim veriliyor ve Rusça okuma yazma öğretiliyordu. Okulun masrafları Kızılyar ve Astrahan hazinesinden karşılanıyordu. Her öğrenciyeye yemek ve kıyafet veriliyor, öğretmenlere ayda 2 ruble ücret ödeniyordu.

Okul 1770 yılında Mozdok Ruhani Komisyonu'na bağlandı.

1777 yılından itibaren her öğrenciyeye aylık 2 ruble, büyük öğrencilere 3 ruble verilmeye başlandı. Öğrencilerin ailelerini ziyarete gitmelerine izin veriliyordu. Vaftiz olan çocuklara keten bezi gibi hediyeler ve küçük para yardımları yapılıyordu. Bu hediyeleri almak için 2-3 kez vaftiz olan çocuklar vardı. Ayrıca aile ve akrabalarının çocukların ellerinden maaşlarını aldıkları, çocukların ayakkabısız ve kıyafetsiz kaldıkları görölüyordu (Tsagareli 36; Butkov Ç. II 1; Larina 43; Kuçiyev 30-32; Bliyev vd. 207; F. 10, OP. I, D. 102 157-158.).

Okul bazıları için cazip olsa da şüpheyle yaklaşanlar da vardı. Yarbay Gak 30 Kasım 1766'da Kızılyar'da bulunan Oset Ruhani Komisyonu'na Osetlerin ve Kabardeylerin, çocuklarının *amanat* ¹⁴

¹⁴ *Amanat* adı verilen bu sisteme göre Rusya yönetimi Kafkasya'da otorite kurabilmek, yerli halkın bağlılığını ve yapılan bir antlaşmanın devamını sağlamak amacıyla soylu ailelerin çocuklarını Moskova, Petersburg ve

olmasından korktukları için okula göndermek istemediklerini yazıyordu (Çiplakova vd. 180).

Okulda eğitim dili başta Gürcüceydi. 1767 yılında Senato'nun kararıyla Oset öğrenciler Rusça ve Osetçe okuma yazma, din tarihi ve ilahiler öğrenmeye başladılar. Her öğrenciye eğitim derecesine, çalışkanlığına ve yeteneğine bağlı olarak kendi öğrenim planı uygulandı (Larina 43-44).

1778 yılından itibaren Mozdok okulunda Ryazan seminer okulunun eski öğrencilerinden Oset Ruhani Komisyonu üyesi Sergey Andreyev; 1787'den itibaren Kazan seminer okulunun eski öğrencileri ve Oset Ruhani Komisyonu üyeleri Aleksey Pavlov ile G. Mihaylov çalıştılar (F. 19, OP. I, D. 218 7).

Mozdok'ta eğitim faaliyetlerine 1781'deki seyahati esnasında tanık olan Alman Yarbay Şteder eğitime daha fazla para ayrılması halinde Oset halkının Hıristiyanlığı kabulünün çok hızlı olacağını yazıyordu (Şteder 61).

Ancak kötü yönetilmesi ve ihmallerden dolayı Mozdok okulu Rusya yönetimi için istenen derecede dönüştürücü bir araç olmadı. Ayrıca okul esas olarak soylu çocuklarını kabul ediyordu ve bu öğrenciler kilise eğitimine yönelmiyorlardı. Fakat Osetçenin yazılı dil haline gelmesini, erken bir tarihte okur yazar Oset kuşağının oluşmasını sağlaması Osetler adına önemli bir kazanım oldu. Rusya için de Oset-Rus ilişkilerinin gelişmesine yardımcı oldu. Okulu başarıyla bitiren öğrenciler genellikle Oset Ruhani Komisyonu için çevirmen olarak çalıştı, çeviri faaliyetlerinde bulundu ya da 1777 yılında açılan Astrahan ruhani okuluna gönderildi. 1784 yılında Astrahan'daki okulda 9 Oset öğrenci öğrenim gördü (Larina 44; Tsagareli 37; Klaproth 209; Dzanogova 33).

Osetçe bilmeyen din adamlarının görev yaptığı Oset Ruhani Komisyonu, Astrahan'daki okuldan mezun olan Oset öğrencilerin vaaz faaliyetlerine katılmasıyla etkisini artırdı (Larina 44; Kaloyev 210). Kafkasya'daki Çarlık yönetimi okul mezunlarını Ortodoks vaizler ve hükümetin bölgedeki politikasının temsilcileri olarak görmeyi bekliyordu. Fakat sadece soylu çocuklarının okula alınması, okul için

Stavropol vd. şehirlerdeki okullara gönderiyordu. Bu sistem yerli halkların bağılılıklarını sağlamanın garantisi olarak görülüyordu (Chochiyev 3; Kantemir 6; Nefedev 85; Berje 82).

belirlenen dar hedefler, öğrencilerin ve öğretmenlerin sosyal kompozisyonu gibi nedenlerle Mozdok okulu hem Rusya yönetiminin beklentilerini karşılamadı hem de Osetler için bir aydınlanma kaynağı haline gelmedi ve 1792 yılında kapatıldı (Dzeranov 45).

İlk Alfabe ve Kitaplar

Dini eğitim için kitaplar Mozdok'ta okul açılmasından önce yazılmaya başladı. 1753 yılında Tiflis'te Hutsuri¹⁵ alfabesiyle içinde Gürcüce ve Osetçe dualar bulunan ilk Osetçe kitap yayınlandı (F. 19, OP. I, D. 218 1). Mozdok okulunda öğrencilere Eski ve Yeni Ahit tarihi, Kateşizm, ilahi okuma, Gürcüce ve Rusça dersleri veriliyordu (F. 10, OP. I, D. 102 158). 1767'de arhimandrit Grigori II. Katerina'ya dini kitapların Osetçe'ye çevrilmesi gerektiğini bildirdikten ve Senato'nun bununla ilgili kararından sonra Mozdok piskoposu Gaiy Takaov¹⁶ 1790'lı yıllarda Mozdok'da Kuzey Kafkasya'daki ilk matbaayı kurdurdu. Önce Gürcü dilinde ders kitapları, dini kitaplar, alfabe ve gramer basıldı. Daha önce bahsedildiği gibi, Rusça ve Gürcüce bilmeyen Osetler arasında Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırmak için Gaiy Takaov Oset rahip P. Gentsaurov¹⁷ ile birlikte Kilise Slav alfabesi temelinde ilk Oset

¹⁵ Hutsuri: Dini metinlerde kullanılan Gürcü yazı biçimi.

¹⁶ Kahetya'nın Magaro köyünden soylu bir aileye mensup Gaiy Takaov (1746-1827), 20 yıl boyunca Rusya'da incelemelerini sürdürdü. 1773-1778 yıllarında Petersburg'daki Aleksandr Nevski okuluna girdi ve Rusça, Latince, Yunanca okudu. 1778'de Moskova'ya giden Gaiy, II. İrakli'nin emriyle Tiflis'e döndü ve Rusça eğitim için okul açtı. 1780'de tekrar Rusya'ya çağırıldı ve igumenliğe terfi etti. 1782'de Gürcistan'a gönderildi. Aynı yıl Telavi'de ilahiyat okulu açtı. Ancak 1783 yılında tekrar Rusya'ya davet edildi. 1784 yılında arhimandritliğe yükselen Gaiy 1785 yılında Oset Ruhani Komisyonu üyesi oldu. Rusçayı ve Kafkasya'nın yerli dillerini iyi bilen Gaiy 1793 yılına kadar komisyonun başında kaldı. 19 Nisan 1793'de Hristiyanlığı yaymak için Mozdok'a gitmesi istendi. Aynı yıl Sinod'un emriyle Mozdok-Macar piskoposu olarak atandı. 19 Kasım 1797'de seyyah Potocki tarafından Mozdok'ta ziyaret edildi. 4 yıl görev yaptığı Mozdok'ta ayrıca Oset Ruhani Komisyon üyeliğinde bulundu. 21 Şubat 1821'de Astrahan'da vefat etti (Tsgareli 37; Kaloev 14-221-222).

¹⁷ Mozdok'taki ilk Oset rahip olarak 17 yıl (1767-1794) Oset Ruhani Komisyonu'nda diyakon olarak, sonra da vefatına kadar kentin çeşitli kiliselerinde farklı pozisyonlarda görev yaptı (Kaloev 220).

18. Yüzyılda Oset Ruhani Komisyonu ve Mozdok'ta Eğitim Faaliyetleri

alfabesini oluşturdu. Gentsaurov daha sonra Mozdok'ta kendi matbasını açtı (Kuçiyev 51; Dzanogova 45; Bliyev vd. 209; F. 19, OP. I, D. 218 2-7).

РАЗВИТИЕ ОСЕТИНСКОГО АЛФАВИТА					
1798 год	1844 год	1870-1880 гг.	1854-1879 гг.	1859-1906 гг.	современный осетинский алфавит
Иоаким Епископ Мождокский	Академик Я. ШЕРГЕН	Академик В.Ф.МИЛЛЕР	Иосиф Смирнов-Вадикатовский	Коста Захаров, Гетагуров	
А а	А а	А А	А А	А а	А а
Б б	Б б	Б Б	Б Б	Б б	Б б
Г г	Г г	Г Г	Г Г	Г г	Г г
Д д	Д д	Д Д	Д Д	Д д	Д д
Е е	Е е	Е Е	Е Е	Е е	Е е
Ж ж	Ж ж	Ж Ж	Ж Ж	Ж ж	Ж ж
З з	З з	З З	З З	З з	З з
И и	И и	И И	И И	И и	И и
К к	К к	К К	К К	К к	К к
Л л	Л л	Л Л	Л Л	Л л	Л л
М м	М м	М М	М М	М м	М м
Н н	Н н	Н Н	Н Н	Н н	Н н
О о	О о	О О	О О	О о	О о
П п	П п	П П	П П	П п	П п
Р р	Р р	Р Р	Р Р	Р р	Р р
С с	С с	С С	С С	С с	С с
Т т	Т т	Т Т	Т Т	Т т	Т т
У у	У у	У У	У У	У у	У у
Ф ф	Ф ф	Ф Ф	Ф Ф	Ф ф	Ф ф
Х х	Х х	Х Х	Х Х	Х х	Х х
Ц ц	Ц ц	Ц Ц	Ц Ц	Ц ц	Ц ц
Ч ч	Ч ч	Ч Ч	Ч Ч	Ч ч	Ч ч
Ш ш	Ш ш	Ш Ш	Ш Ш	Ш ш	Ш ш
Щ щ	Щ щ	Щ Щ	Щ Щ	Щ щ	Щ щ
Ъ ъ	Ъ ъ	Ъ Ъ	Ъ Ъ	Ъ ъ	Ъ ъ
Ы ы	Ы ы	Ы Ы	Ы Ы	Ы ы	Ы ы
Ь ь	Ь ь	Ь Ъ	Ь Ъ	Ь ь	Ь ь
Э э	Э э	Э Э	Э Э	Э э	Э э
Ю ю	Ю ю	Ю Ю	Ю Ю	Ю ю	Ю ю
Я я	Я я	Я Я	Я Я	Я я	Я я

Oset Alfabesinin Gelişimi (K.L. Hetagurov Oset Edebiyat Müzesi, Vladikafkas, 14.04.2019)

Osetya'da misyonerlik faaliyetleri için ilk kitap yine Mozdok piskoposu Gaiy tarafından hazırlandı. Mozdok'ta hazırladığı "İlahi Yazının Kitaplarını Öğrenmek İsteyen İnsanın İlk Eğitimi" ("Naçalnoye uçeniye çelovekom, hotyaşçim uçitsya, knig Bojestvennogo pisaniya) adlı 111 sayfalık kitap, Kiril alfabesinde eski Rusça ve Osetçe'nin doğu

(İron) lehçesinde 1798'de Moskova'da Sinod matbaasında yayınladı. Eski Rus alfabesiyle başlayan kitap hemen ardından kilise sayıları ve rakamlarıyla devam ediyordu. Osetçede Rusçadan farklı olarak kullanılan 6 harf verilmişti. Soru cevap şeklinde hazırlanan kitapta ilk önce Rusça-Osetçe 11 soru - cevap, ardından 10 emir yer alıyordu.

1) Tanrıdan başka ilah yoktur.

2) Tanrı'dan başka kimseye kulluk etme. Ne yerde ne gökte ne suda ne de yer altında Tanrı'ya eşit hiçbir şey yoktur. Başka bir şeye ne kulluk et ne de dinle.

3) Tanrı'nın adını hiçbir şeye denk görme.

4) Cumartesi gününü kutsal gün olarak hatırla. Diğer 6 gün içinde bütün işlerini yap. Cumartesi gününü Tanrı'ya ada.

5) Babanı ve anneni say. Böyle yaptığın takdirde iyilikle dünyada uzun sürede yaşayacaksın.

6) Öldürmeyeceksin.

7) Zina yapmayacaksın.

8) Çalmayacaksın.

9) Dedikodu yapmayacaksın.

10) Karını yakınlarından kıskanma. Yakınlarından evini esirgeme. Onların sahip olduğu hiçbir şeyi kıskanma (karısını, hayvanlarını ...).

10 emrin ardından bunların anlaşılmasını belirlemek için yine Rusça - Osetçe 17 soru - cevap hazırlanmıştı. Soru cevapların ardından Rusça – Osetçe olarak sabah duası, uykudan önceki dua, ilk yemekten önceki dua, ilk yemekten sonraki dua ve 77 adet dua daha veriliyordu.

Ardından Ortodoks inancının sembolleri, ikinci buluşma ve kısaca kateşizm (bu başlıkta Rusça-Osetçe 6 soru-cevap bulunuyordu) olmak üzere üç başlığa yer veriliyordu (Takaov).

Kitap 1866'dan önce *Catéchisme Ossete* başlığıyla Fransızca'ya çevrildi, 80 sayfa Latin alfabesiyle Fransızca ve Osetçe olarak yayımlandı. Kitapta 6 soru cevap, on emir, hükümler, pazar duası ve inanç sembolü başlıkları bulunuyordu (Catéchisme).

Kitapların Kapak Resimleri¹⁸

Sonuç

Eğitim ve din Rusya yönetimi tarafından Kuzey Kafkasya'da yerli halkların Rusya'ya entegrasyonunda etkili bir yol olarak görüldü. Oset Ruhani Komisyonu Osetler arasında hem Hristiyanlığın yayılmasının hem de Osetlerin Rusya tebası olmasının yolunu açtı. Dağlık bölgelerde yaşayan Osetler, Oset Ruhani Komisyonu'nun faaliyetleriyle dağlardan düzlüklere inerek bir yandan Hristiyan olurken diğer yandan da toprağa sahip oldular. İlk aşamada Rusya yönetimi Hristiyanlığı yaymak için Gürcü din adamlarını görevlendirdi, vaazlar Gürcüce ve Rusça olarak verildi. Bu iki dilin de yaygın olmadığı Osetya'da yerel dilde vaaz verilmemesi Hristiyanlığın yayılmasını yavaşlattı. Buna bağlı olarak Rusya yönetimi hem yerel dillerde eğitimin hem de Rusça öğretmenin gerekliliğini gördü. Buna bağlı olarak Mozdok'ta Rus tarzı eğitim veren bir okul açıldı. Dil sorununa çözüm bulmak için ilk Oset alfabesi oluşturuldu ve ilk Osetçe din kitabı basıldı. Tüm bu süreçte Gürcü din adamları Rus-Oset ilişkilerinde aracı rolü üstlendiler. Din adamları ve

¹⁸ Bu kitapları tarafımıza temin eden Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi doktora öğrencisi Tsorti Emine Şahingöz'e çok teşekkür ederiz.

okullar Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı kolonizasyonunda önemli araçlar oldular.

1785 Yılında Mozdok Okulunda Okuyan Öğrenciler (Kaloyev 212-213-214)

Adı Soyadı	Yaş	Geldiği Yer	Giriş Yılı	Bitirdiği Yıl	Eğitim Gördüğü Alan	Sonuç
Boris Bitarov	11	Zakka Bölgesi - Suarh Köyü	1778	1784	Mezmun ve Yazım	—
Nikolay Bitarov	15	Zakka -Suarh Köyü	1778	1782	Mezmun ve Yazım	Rusça okuryazar. Astrahan Ruhani Okulu'na gitti.
Daniil Kaloyev	7	Zrigat Köyü	1773	29 Ağustos 1784	Okuma Yazma - Dağlara gitti	—
Mihail Kaloyev	11	Zrigat Köyü	Ocak 1778	1 Şubat 1783	Mezmun-Evine gitmesine izin verildi	—
Gentsaurov	16	Kesatikau Köyü	1778	1783	Evine gitmesine izin verildi	Yevsey Gentsaurov'un en büyük oğlu
Gentsaurov	16	Kesatikau Köyü	1774	1782	—	Oset Ruhani Komisyonu üyesi Vasili Mihayloviç Gentsaurov'un oğlu. Latince öğrenmek için Astrahan

18. Yüzyılda Oset Ruhani Komisyonu ve Mozdok'ta Eğitim Faaliyetleri

Adı Soyadı	Yaş	Geldiği Yer	Giriş Yılı	Bitirdiği Yıl	Eğitim Gördüğü Alan	Sonuç
						Ruhani Okulu'na gitti.
Andrey Bitarov	8	Kesatikau Köyü	1778	1782	—	Oset Ruhani Komisyonunda diyakon olarak çalıştı
Pavel Ambaev	—	Zaramag Köyü	1777	—	—	—
Yesiley Mamiyev	16	Nar boğazı Regah köyü	1778	1782	—	Rus diploması aldı ve Astrahan Ruhani Okulu'nda fen bilimleri eğitimi gördü.
İvan Kinaev	15	Nar Boğazı Tapankau Köyü	1778	1782	—	Rus diploması aldı ve Astrahan Ruhani Okulu'na gitti.
Kiril Tsutsiyev	—	Nar Boğazı Tapankau Köyü				—

Adı Soyadı	Yaş	Geldiği Yer	Giriş Yılı	Bitirdiği Yıl	Eğitim Gördüğü Alan	Sonuç
Savva Alhaçev	15	Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1778	1782	—	Rus diploması aldı ve Astrahan Ruhani Okulu'na gitti.
Aleksey Guriyev	16	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1778	1783	Mezamir kitabı, Okuma yazma öğreniyor	—
Georgiy Kalmanov	15	Kurtat Boğazi Tsmi Köyü	1778	1783	Evine gitmesine izin verildi.	—
Moisey Karaev	13	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1779	1784	Mezamir kitabı	—
İvan Canbekov	13	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1779	1783	Mezamir kitabı	—
İvan Tamaev	8	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1779	1784	Okuma yazma	—

18. Yüzyılda Oset Ruhani Komisyonu ve Mozdok'ta Eğitim Faaliyetleri

Adı Soyadı	Yaş	Geldiği Yer	Giriş Yılı	Bitirdiği Yıl	Eğitim Gördüğü Alan	Sonuç
Vasiliy Naifanov	22	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1778	1782	—	Rus diploması aldı ve Astrahan Ruhani Okulu'na gitti.
Sergey Dabeev	15	Kurtat Boğazi Tsmi Köyü	1776	—	Rusça okuma yazma	Kabardey piyade alayına gitti
Aleksey Bugulov	16	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1778	1782	Mezamir kitabı, okuma yazma Öğreniyor	—
Fedor Galoyev	14	Kurtat Boğazi	1777	1783	Mezamir kitabı	—
İvan Karaev	20	Mozdok yerleşimcisi, Kurtat Boğazi Tsmi Köyü	1778	1782	—	Rus diploması alarak Mozdok'taki Duhosoşçest kilisesinde diyakon oldu.
Nazar Guriyev	25	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1778	1783	Rusça okuma yazma	—

Adı Soyadı	Yaş	Geldiği Yer	Giriş Yılı	Bitirdiği Yıl	Eğitim Gördüğü Alan	Sonuç
Fedor Gabitov	17	Mozdok yerleşimcisi. Kurtat Boğazi Dallagkau Köyü	1776	1787	Rusça okuma yazma. Vefat etti	—
Andrey Beçenov	16	Digor Boğazi Masıgkau Köyü	1778	1782		—
İvan Kogaşev	23	Digor Boğazi Dur-Dur Köyü	1778	1782		—
Nikolay Koçaev	12	Mozdok Yerleşimcisinin Oğlu	1779	—	—	Okulu bitirdikten sonra Astrahan Ruhani okuluna gönderildi

Kaynakça

Kuzey Osetya V.İ. Abayev Beşeri ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (SOİGSİ) Arşivi

F. 10. - Narodnoe Obrazovanie: F. 10, OP. I, D. 102: Petr Hutsunov. *O duhovnoy Osetinskoj škole v Mozdok, Sbornik Gazeti Kavkaz 1846 g.*

F. 16. - Epoha Feodalizma v Osetii: F. 16, OP. I, D. 33: *Russko-Osetinskie otnoşeniya i orientatsiya tsarizma na osetinskih starşin. Febdalnoe zemlevladienie i zemelnie otnoşeniya.* Ç. I. 1752 g.

18 - Lingvistika: Lingv. inv. 42, papka 11, Bigulaev B. - Gaiy Tokaev Avtor. *Pervogo osetinskogo alfavita. (İz mater. po istorii Osetii (xviii-xix vv.) izvl. iz Astrahans. gosarhiva).*

F. 19. - Fond Alborova B. A.: F. 19, OP. I, D. 218: *Novoe v istorii izuçeniya pervoy peçatnoy knigi (osetinskoy) 1798 g.*

F. 33. - Fond Prof. Kokiyeva G. A.: F. 33, OP. I, D. 13: *Plan po napisaniyu "İstorii Osetii" glavnoy nauçnoy red. Prof. Kokiyeva G.*

Basılı Rus Arşiv Belgeleri

AKAK. 1 Eylül 1806'da Kont Gudoviç'ten Astrahan Arhiepiskopu'na 1 Eylül 1806 Tarihli Mektup. Belge No: 114, T. III, Tiflis, 1869.

AKAK. Astrahan ve Kafkasya Arhiepiskopu Anastasiya'dan Kont Gudoviç'e 27 Ağustos 1806 Tarihli Mektup. Belge No: 876, T. III, Tiflis, 1869.

AKAK. Prens Golitsin'dan General Rtişçev'e 2 Ekim 1814 Tarihli Rapor. Belge No: 819, T. V, Tiflis, 1873.

Kitaplar, Makaleler, Tezler, Seyahatnameler ve Sözlükler

Abaev, V. İ. *İstoriko-Etimoloğičeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka.* T. I, Moskva-Leningrad, 1958.

Barrett, Thomas M. *At the Edge of Empire The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier 1700-1860.* Boulder-Colorado: Westview Press, 1999.

Berje, Adolf. *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri.* Çev. Murat Papşu, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.

Bliyev, M. M. *Osetiya v Pervoy Treti xix veka.* Ordjonikidze, 1964.

Bliyev, M. M. *Russko-osetinskie otnoşeniya v xviii veke.* sob. Dokumentov, T. I, Ordjonikidze: İr, 1976.

Bliyev, M. M. vd. «Kultura Severnoy Osetii v XVIII v.» *İstoriya Severo-Osetinskoy ASSR,* Red. E. H. Dzugaeva, T. I, Ordjonikidze, 1987.

Bobrovnikov, V. O.- İ. L. Babiç. *Severnıy Kavkaz v Sostave Rossiyskoj İmperii.* Moskva, 2007.

Breyfogle, Nicholas B., Abby Schrader and Willard Sunderland, «Russian Colonizations An introduction.» *Peopling the Russian Periphery Borderland colonization in Eurasian history*, Ed. Nicholas B. Breyfogle, Abby Schrader, and Willard Sunderland, London and New York: Routledge, 2007.

Butkov, P. G. *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god. Ç.* I-II, Sanktpeterburg, 1869.

Butova, E. «Stanitsa Borozdinskaya Terskoy Oblasti Kızılyarskago Okruga.» *Sbornik Materialov dlya opisaniya Mestnostey Plemen Kavkaza*, Vıpusk 7, Tiflis, 1889.

Bzarov, R. S. *Osetya Tarih Atlası*. Çev. Kayhan Yükseler, Vladikavkaz, 2002. *Catéchisme Ossète Accompagne d'une Traduction Française interlincaire.*

Chochiyev, Georgy. «General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler.» *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*, Eylül / September 2016, Yıl / Vol. 2, No 3.

Çiplakova, N. vd. *Mnogonatsionalnie i Polikonfessionalnie Traditsii Osetii*. 2012.

Dumas, Alexandre. *Kafkaslar (1858)*. Çev. Haktan Birsell, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Dzanogova, Larisa Vladimirovna. *Rol Pravoslavnogo Hristianstva Razvitii Prosvetçeniya i Şkoli Narodov Tsentralnogo Kavkaza (xviii- načalo xx vv.)*. (Yayımlanmamış Aday Tezi), Severo-Osetinskiy Gosudarstvenniy Universitet im. K. L. Hetagurova, Vladikavkaz, 2003.

Dzeranov, Timur Efimoviç. *Russkaya Kultura i Duhovno-Religioznie Protsessi v Osetii v xviii-naç. xx vv.* (Yayımlanmamış Aday Tezi), Dagestanskiy Gosudarstvenniy Universitet, Mahaçkala, 2001.

Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi*. Çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Foltz, Richard. «Scythian Neo-Paganism in the Caucasus: The Ossetian Utasdin as a 'Nature Religion'.» *Journal for the Study of Religion, Nature, and Culture*, Vol 13 No 3, 2019.

Gordin, Yakov. *Kafkas Atlantisi 300 Yıl Süren Savaş*. Çev. Uğur Yağanoğlu, İstanbul: CSA Yayınevi, 2014.

Halen, Don Juan Van. *Narrative of Don Juan Van Halen's Imprisonment in the Dungeons of the Inquisition at Madrid, and His Escape in 1817 and 1818; to which are added, His Journey Russia, His Campaign With The Army of The Caucasus, and His Return to Spain in 1821*, New York, 1828.

Nadejdin, P. P. *Priroda i Lyudi Kavkaz i Za Kavkazom*. S. Peterburg, 1869.

Kaloyev, B. A. *Mozdoksie Osetini*. Moskva: Nauka, 1995.

Kantemir, A. *General Musa Kundukhov'un Anıları*. Çev. Murat Yağan, İstanbul: Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, Eko Matbaası, 1978.

- Karaulov, M. A. *Terskoe Kazaçestvo*. Moskva: Veçe, 2008.
- Khodarkovsky, Michael. «The North Caucasus During The Russian Conquest 1600-1850.» *The National Council for Eurasian and East European Research*, 2008.
- Klaproth, Julius von. *Travels in the Caucasus and Georgia*. Trans. Frederic Shoberl, London, 1814.
- Kuçiyev, A. G. *Gorod Mozdok: İstoriçeskiy Oçerk*. Vladikavkaz, 1995.
- Larina, V. İ. *Oçerk İstorii Gorodov Severnoy Osetii*. Ordjonikidze, 1960.
- Moroz, İgumen Andrey. *İstoriya Vladikavkazskoy Eparhii*. 2006.
- Nefedev, N.A. *Zapiski vo Vremya Poezdki iz Astrahani na Kavkaz i v Gruzuyu v 1827 godu*. Moskva, 1829.
- Pallas, Peter Simon. *Travels through the Southern Provinces of the Russian Empire in the years 1793 and 1794*, Volume I, 2. Edition, London, 1812.
- Potocki, Jean. *Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase*. T. I, Paris, 1829.
- Şteder, L. L. *Dnevnik Puteşestviya iz Pograniçnoy Kreposti Mozdok vo Vnutrennie Mestnosti Kavkaza, Predprinyatogo v 1781 godu*. Sostavlenie G. İ. Tsibirov, Vladikavkaz, 2016.
- Takaov, Gaiy. *Naçalnoe uçenie çelovekom hotyaşim uçitsya knig Bojestvennogo pisaniya*. Moskva, 1798.
- Tsagareli, A. A. *Snoşeniya Rossii s Kavkazom v XVI-XVIII stoletiyah*. S.-Peterburg, 1891.
- Tsutsiyev, Arthur. *Atlas etnopolitiçeskoy istorii Kavkaza (1774-2004)*. Moskva, 2006.
- Vostrikov, P. A. «Stanitsa Naurskaya.» *Sbornik Materialov dlya opisaniya Mestnostey Plemen Kavkaza*, Vıpusk 33, Tiflis, 1904.

Common Identity as the Missing Element in the Construction of Regionalism in the South Caucasus

Nazrin Gadimova-Akbulut*

Abstract

The understanding of the South Caucasus as a region is a relatively disputable concept. Despite their geographic proximity and common historical and cultural background, the three states of the region (Armenia, Azerbaijan and Georgia) do not perceive themselves in the context of a regional “South Caucasian” identity and do not make any attempts to pursue regional solutions to common problems or develop any economic cooperation on a regional, rather than a bilateral level of relations. Although several attempts were made to create integration projects throughout the history of the twentieth century, all of them failed due to the deep-rooted historical enmity, artificial character of the top-down integration and different visions of threat among the states of the region either during the years of independence in 1918-1920, the Soviet period or in the current days. This article will discuss to what extent the lack of common identity between nations became the main reason of the failure of integration in the South Caucasus and whether there is a potential for the establishment of common South Caucasian identity in the near future.

Keywords: South Caucasus, national identity, ethnic conflict, regionalism, integration.

Güney Kafkasya’da Bölgeciliğin Kurulmasında Eksik Unsur Olan Ortak Kimliğin Tahlili

Özet

Güney Kafkasya’nın bir bölge olarak varlığı görece tartışmalı bir konudur. Coğrafi yakınlıklarına ve ortak tarihi ve kültürel geçmişlerine rağmen bölgenin üç ülkesi (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) kendilerini bölgesel bir “Güney Kafkasya” kimliğinin parçası olarak görmemekte; ortak sorunlara bölgesel çözüm arayışına girmemekte veya iki taraflı ilişkilere ek olarak bölgesel ekonomik işbirliği geliştirme girişiminde

* Nazrin Gadimova-Akbulut, PhD candidate in International Relations, Kadir Has University, Istanbul, Turkey. E-mail: nazrin.gadimova@gmail.com
(Received/Gönderim: 02.01.2020; Accepted/Kabul: 11.05.2020)

bulunmamaktadırlar. 20. yy boyunca birçok entegrasyon projesi yaratma denemeleri olmuşsa da tümü tarihsel kökenli derin husumetler, tepeden inme entegrasyon projelerinin yetersizliği ve bölge devletlerinin 1918-1920 yılları arasındaki bağımsızlık dönemlerinde, Sovyet döneminde veya günümüzdeki farklı tehdit algılamaları nedeniyle başarısız olmuştur. Bu makale Güney Kafkasya'da entegrasyonun başarısızlığının ana nedeni olarak ortak kimlik eksikliğinin ne ölçüde etkili olduğunu ve yakın gelecekte ortak bir Güney Kafkasya kimliğinin kurulma olasılığını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, milli kimlik, etnik çatışma, bölgecilik, entegrasyon.

Introduction

The understanding of the South Caucasus as a region is a relatively disputable concept. Taking into account their historical rivalries, it is hardly possible to even speak of a common regional identity among the independent states of the South Caucasus (Kuchins and Mankoff 3). Despite their geographic proximity and common historical and cultural background, the three states of the region do not perceive themselves in the context of a regional "South Caucasian" identity and do not make any attempts to pursue regional solutions to common problems or develop any economic cooperation on a regional, rather than a bilateral level of relations. While a big number of experts on the South Caucasus see the source of the regional fragmentation in external factors, such as instable neighborhood and the influence of great powers in the region, others claim on the importance of internal factors and the relations between the states in the context of regional cooperation. Both of the approaches have the basis in the theories of international relations: international factors can be explained through the perspective of a realist theory, while the role of democratic development and the rhetoric of "others" in official propaganda can be best interpreted from the position of liberal and critical theories, respectively. Alternatively, constructivist theory gives an explanation on the role of ideas, such as identity, ideology and historical memory in the formation of the foreign policies of regional states. This approach might also give a clue to the solution of the conflicts and regional fragmentation through the change of attitude, the

reemergence of trust between nations and the search for common values, interests and vision of future.

This article will discuss to what extent the lack of common identity between nations became the main reason of the failure of integration in the South Caucasus and whether there is a potential for the establishment of common South Caucasian identity in the near future. In this regard, the first part of the article will be dedicated to the analysis of the South Caucasus as a fragmented region with distinct geographical boundaries and cultural ties but lacking the important element of common identity. The second part of the article will analyze the historical examples of South Caucasian integration that took place during the twentieth century and the lessons that can be taken from these failures. Finally, the third part of the article will discuss the current situation and the growth of cultural and ideational gap between the nations after the rise of interethnic conflicts and the following collapse of the Soviet Union, as well as analyze whether there is a potential for the reemergence of common identity in the near future.

The South Caucasus as a broken region

Situated at the one of the world's key strategic crossroads, the South Caucasus occupies an important place in the international geopolitics. Despite its small size and relatively small population of seventeen million people, the region attracts the world's attention for its advantageous location and rich energy resources, thus becoming an arena of conflict of interests for global rivals. The strategic importance of the region is hard to overestimate, as it is located at the crossroads of the European, post-Soviet and Middle Eastern world connecting Caspian and Black Sea and bordering the regional powers of Turkey and Iran and global power of Russia. Historically torn by the confrontation between the Ottoman, Persian and Russian empires, the region was formed under the influence of different cultures, religions and mentalities, leading to the confrontation between the local nations as well. During the last two hundred years Russian and Soviet influence played a significant role in the region's history by leaving both positive and negative legacy for the South Caucasus in terms of its political, economic and social development as well as relations prevalent between the local states.

Totalitarian methods of control over the society as well as the seeds of future confrontation that were covered under the official ideology of “the friendship of the peoples” during the Soviet times transformed into authoritarian regimes, corruption, lack of business cooperation culture, and most importantly, open interethnic conflicts that keep the region disintegrated, vulnerable and weak. This is the reason why today bilateral relations prevail over regional cooperation and integration both for the local states and international actors involved into the regional politics. At the same time, there are elements that can serve as the basis for the integration and at the final stage the establishment of a security community in the region. These elements include the commonality of “Caucasian” culture, potential complementarity of local economies, as well as some positive examples of the common postcolonial legacy that are still present (although decreasing) in the local societies, such as the traditions of secularism, usage of Russian as a *lingua franca* and others. In other words, there is a big potential for the formation of a common regional identity, but the current situation in the region and the unresolved status of the interethnic conflicts keep the states disintegrated and their national identities hostile.

In the analysis of the necessary components of regionalism the majority of international relations scholars define the geographic element to be basic in defining the concept of a region. Indeed, the territorial proximity and interconnectedness of the states is one of the most important factors in defining the countries’ historical development; on the other hand the distance traditionally played one of the most significant roles in identifying the security threats, as “among the cluster of threats most would be territorially based” (Buzan and Wæver 44). However, geography alone fails to give a full picture in defining the characteristics of the region. As Paul (4) defines it, “a region is a cluster of states that are proximate to each other and are interconnected in spatial, cultural and ideational terms in a significant and distinguishable manner... In other words, people and states in a region ought to perceive themselves as belonging to this entity, although they need some level of physical and cultural proximity to do so.”

Finally, according to Barry Buzan and Wæver (22), a region is a “geographically clustered subsystem of states that is sufficiently distinctive in terms of its internal structure and process to be meaningfully differentiated from a wider international system or society of which it is part.” Both of these definitions imply that there is a lacking element in the regional structure of the South Caucasus.

The South Caucasus has clearly distinctive geographic borders, which separate the region from the rest of the world with the Black Sea in the west, Caspian Sea in the east, Great Caucasus range in the north and Araxes river in the south. Geography was also one of the most significant reasons in differentiating the South Caucasus from the North Caucasus: the Russian word of “*Zakavkazye*”, Ottoman “*Mavera-yi Kafkas*” and British term of “*Transcaucasia*” refer to the territories of modern Azerbaijan, Georgia and Armenia as a separate region while the lack of appropriate roads to connect the mountain range between the North and South Caucasus put a big obstacle to the communication between them in different periods of history. Later, the introduction of administrative borders passing along the mountain range between the republics of North and South during Russian and Soviet times promoted further stratification in the political, historical and cultural developments of the two parts of Big Caucasus. At the same time, for each part of the Caucasus the two seas and mountains make them tightly interconnected. This specific of the region plays a dubious role as although it can make the local states codependent on each other in terms of complementarity of their economies, it also affects the states in a negative way too, as during the Georgian-Russian war in 2008 the blockade of Georgia affected the Armenian and Azerbaijani economies due to the closed mutual border together with a sealed Turkish-Armenian border and extreme dependence on the Georgian route. On the other hand, the potential war in the Nagorno-Karabakh might affect the whole region as it will involve the territories where the regional project of BTC and BTE pass. In this regard, the South Caucasus can be called a “negative” region, as there is some interdependence between the states, however this interdependence is caused by enmity and does not lead to cooperation between nations (German, Regional Cooperation 25).

Another aspect of geography is related to the population inhabiting the region and in this regard it is important to delineate the outer borders of the region according to the political, but not ethnic borders of the states as the territories inhabited by the ethnic Georgians, Armenians and Azerbaijanis in Dagestan, Turkey or Iran might misleadingly expand the geography of the South Caucasus to the north, west and south (German, Good Neighbors 138). Finally, the idea of considering the South Caucasus as the part of the Middle East was first discussed in the West in the “Soviet Middle East: a Model for Development” book by Alec Nove and J.A. Newth’s and later was expanded by several other scholars: according to them, the political connections between the regional states and the Middle East have been restored since the 1990s, while their historical and cultural ties are undeniably strong with the big ethnic minority of Azerbaijanis living in Iran and Armenians living in Turkey, Iran, Syria and Lebanon (Bishku 90-91). However, one should not forget that the Russian and in particular the Soviet period of history with its closed borders and strict methods of secularization and persecution of any type of nationalism had a significant impact on the social and cultural structure of the region. As Thomas de Waal (Broken Region 1711) puts it, “the post-Soviet Azerbaijanis in their secularized way of life have more in common with the post-Soviet Armenians than they do with either Turks or even Iranian Azerbaijanis”. In this regard, despite the cultural and religious differences between the Muslim Azerbaijanis and the Georgians and Armenians belonging to different branches of Christianity, the influence of the center in Petersburg (during tsarist) and Moscow (during Soviet period) brought certain standardization in the social structure and created a common mentality of the local people. Notably, the Russian language played a significant role there serving as the *lingua franca* of the region (Smith 3). Today, one can see both positive and negative commonalities uniting the region as well the most of the post-Soviet countries: in this regard, one can add secularism and bilingualism of the people at the social level and authoritarian regime, corruption and human rights violations at the state level.

Still the third, ideational element of the region is lacking, as it is hard to imagine the existence of any common identity for the

republics of the South Caucasus, two of which are involved into an interethnic conflict. Despite the similarity in culture and common legacy of the past, today the region is divided politically with each country having different security priorities without any interest in regional integration and de-securitization. The current situation serves as the basis to the claims of the authors who do not consider the South Caucasus as one region that might have any potential to be united in the framework of a common identity. According to them, there is nothing more than postcolonial legacy that unites the three states. Indeed, the countries of the region historically developed under the influence of Persian, Ottoman and Russian empires, but followed different interests and searched for different allies. Particularly, in the last two hundred years the Russian empire, and in the following years the Soviet Union played a crucial role in the formation of the three nations and their national identities. However both in the times of the Empire and in the Soviet times the center was trying to integrate the regional states not in the framework of the region but in the framework of the empire; additionally, it used artificial top-down methods, without any bottom-up initiatives. The result was counterproductive: as Mkrtychyan and Petrosyan (67) note, although the Soviet ideology formed a degree of “artificial homogeneity and a superficial Caucasian identity”, it could not remove the ethnic differences between nations. During the years of independence in 1918-1920/1921 and later, since the period of *glasnost* and restoration of independence in the late-1980s-early 1990s the ethnic differences and historical enmity expressed itself in the most tragic way.

At the same time, despite the difference in language and religion, there is cultural proximity uniting the three republics of the region, as the three peoples were historically separated from the rest of the world and developed in their own way. Broers (153) underlines the cultural similarity between nations, but sees it as insufficient for the construction of a common identity in the near future. The Caucasian traditions and the specifics of the culture, such as local hospitality and family relations, music and cuisine are especially evident to visitors and foreign experts. Ironically, many of the local specialists agree that the region exists only in the eyes of the foreigners

witnessing similarities that remain unattended by the three nations themselves (Asatiani). One of the reasons lying behind this paradox is the lack of any positive experience from integration, either during the pre-Soviet or the Soviet period, so that the cultural closeness of the nations never matured into a common Caucasian identity (Mkrtchyan and Petrosyan 63). At the same time, the analysis and understanding of the mistakes made during this experience can help prevent them in the future and serve as a starting point for the reevaluation of the national self-image in the context of a common regional identity.

The history of integration initiatives and the construction of common identity

Although there were several periods in history when the South Caucasus was under the control of one system of governance (including its occupation by the Ottoman and Persian Empires), it would be correct to discuss the history of regional integration from the period of Russian occupation that coincided in timing with the process of nation building that started in the early 19th century. Indeed, it was the Russian Empire that had most success in creating a unified region in the South Caucasus. During this period, the region came together both in its administrative unity and in other ways such as the usage of Russian as a common language, development of transport networks and standardization of social structure of the region (Smith 3). With the Bolshevik revolution of 1917 and the involvement of the region into the First World War the leaders of the three nations realized the necessity of the creation of a united political and military front in order to resist the hostile outside forces. In this regard, the Transcaucasian Federation was created in April 1918 and was the only serious initiative at integration that came from within the region (Smith 3). After lasting for only a month, it collapsed because of the ethnic conflicts within the South Caucasus, nationalistic policy of the ruling elites and their orientation to the cooperation with international actors rather than with each other. In the time when the World War had not yet ended it was a premature project as for the region “faced with predatory neighboring big powers, a small power needed the support not of other small powers, but of another big power”(Smith 4). Additionally, the process of nation building was not finished in the three states of the South

Caucasus and the rise of nationalism caused a series of interethnic wars (Armenian-Georgian war of 1918, Armenian-Azerbaijani war of 1918-1920, Armenian-Turkish war of 1920), which facilitated the invasion of the Red Army in the region with the following establishment of the national socialist republics in 1920-1921.

The next attempt of integration, the Transcaucasian Soviet Federal Socialist Republic (TSFSR) of 1922-1936 remained rather an artificial unit created by the center in order to prevent the region's disintegration in the first years after the establishment of the Soviet government taking into account the region's isolation from Russia as well as the territorial disputes and the high level of violence between the local nations. In this regard, TSFSR was functioning only as an "interim mechanism ensuring more efficient governance by the center of a turbulent region" (Ismailov 6). At the same time, the artificial character and dependence of the system on particular personalities made it gradually disappear with the appointment of its main supporter Sergo Orjonikidze to Moscow and the following rise of influence of its opponent Lavrenti Beria who quietly abolished the TSFSR in 1936. After the dissolution of TSFSR the republic leaders lost any kind of formal institutions where they could coordinate their regional policy; instead the system of hub-and-spoke relations was developed, where the local elites were maintaining closer ties with Moscow rather than with their neighbors and it turned into a competitive rivalry, which became especially obvious after Stalin's death.

While the Soviet propaganda was promoting the ideology of the "friendship of the peoples", the South Caucasian nations and their leaders had far from close and friendly relations with each other. One of the most notable clashes at the leadership level happened between the first secretary of the Communist Party of Armenia Karen Demirchian and his Azerbaijani counterpart Heydar Aliyev in the 1970s, when Aliyev lobbied for the construction of a federal highway across the Armenian province Meghri to the Azerbaijani exclave of Nakhchivan and Demirchian blocked the project despite the obvious benefits it could bring to both republics (De Waal, Black Garden 135). One of the reasons behind this rivalry laid in little regional economic cooperation due to the absurdity of central planning, when the

government-controlled factories were linked to the factories located far away from the region in order to keep the economy of all the Soviet republics interdependent.

Another factor was the ethnic animosity that was to some extent caused by the lack of legal system that could guarantee the rights of national minorities in the Soviet Union and the South Caucasus in particular. The strategies of assimilation, deportation and forceful movement of population within the national borders took place in each of the three republics. The policy of forceful movement of the people changed the ethnic diversity of Tbilisi: while in 1921 the percentage of Armenians living in the city was as many as the percentage of Georgians, by 1991 it was an overwhelmingly Georgian city. In Azerbaijan, the policy of assimilation led to the decline of Armenian population to 1% in Nakchivan. Meanwhile, the mass deportations of Azerbaijanis from Armenia several times throughout the 20th century made this country the most homogeneous republic of the Soviet Union: while according to the Russian census of 1897, 43% of Erivan's population was Armenian and 42% was Azerbaijani (or the so-called "Caucasian Tatars"), by 1989 the Azerbaijanis made up only 0,1% of Yerevan's population (First General Census). Notably, the biggest deportation of the Azerbaijanis took place after the Armenian government pushed through the adoption of a special decree of the Council of Ministers of the USSR on the "resettlement of collective farmers and other members of the Azerbaijani population" from Armenia to the lowlands districts of Azerbaijan. The decree was adopted in 1947, on the rise of Stalin's plan to initiate the war against Turkey, however as the archive documents show, the appeal to resettle the Azerbaijanis came from the Armenian leadership (Shafiyev 182). In the following years the Armenians claimed for the unification of Nagorno-Karabakh with Armenia several times during the Soviet times by appealing directly to Moscow and refusing to deal any negotiations with Baku. When in 1945 the first secretary of the Armenian Communist Party Grigory Arutyunov addressed a letter to Stalin requesting the transfer of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast (district) to Armenia, the letter was forwarded from Moscow to Arutyunov's Azerbaijani counterpart Mir-Jafar Bagirov with the request to respond to this

proposal. Bagirov rebuffed the Armenian territorial claims and put forward a counter-argument for transferring regions of Armenia, Georgia and Dagestan populated predominantly by the Azerbaijanis to Azerbaijani SSR. Bagirov's response showed that "the territorial changes could open a Pandora's box of redrawing borders among Soviet ethnic groups" (Shafiyev 183), so the Soviet leadership ignored the issue until the rise of national movement made Moscow's interference inevitable in the late 1980s.

Meanwhile, the ideology of the center was constructing a common Soviet identity in the whole USSR with the elements of common culture and lifestyle that was later described in the Western literature as the identity of a "*homo Sovieticus*". At a regional level, Moscow was promoting the image of friendship between the Caucasians, and the terms such as "brotherly Georgians / Azerbaijanis / Armenians" were necessarily to be used in the daily language. Literature and popular culture played their own role in highlighting the link between the three nations. The mutual visits and concerts in the region were strongly supported by the Soviet leadership (Asatiani). At the same time, the building of a regional friendship was not only promoted by the leadership, but also had its roots in the popular support of the ordinary people. The similarity of culture and music preferences made the Azerbaijani singers extremely popular in Armenia (as, for example, Zeynab Khanlarova, a popular music singer of Azerbaijan who was awarded the title of "People's Artist of Armenia" in the 1970s, while her songs are being listened in modern Armenia despite the Nagorno-Karabakh conflict), and vice versa (as the songs of Boris "Boka" Davidyan, the Baku Armenian singer of *blatnyak* music, became an inseparable part of restaurant and wedding music in the whole Caucasus, including Azerbaijan) (Leupold). Also, despite the negative cases of plagiarism and "musical" disputes, Azerbaijani-Armenian musical traditions have a history of creative unions of Armenian and Azerbaijani musicians that were famous all over the Soviet Union. One example is the cooperation of Armenian composer Andrey Babayev and Azerbaijani singer Rashid Behbudov, both from Karabakh; another is the Arno Babajanyan-Muslim Magomayev creative tandem that was

considered to be a "golden standard in the entire post-Soviet space" (Babayan).

Still, the Soviet and South Caucasian commonality had to be swept away by the rising national identity soon after the softening in Moscow's national policy during the "Khrushchev thaw" of the 1960s. This process was inevitable as the occupation of the South Caucasian states in 1920-1921 the Soviets also interrupted the natural maturing and transformation of nationalism freezing its discourse at a given level of development (Suleymanov 11). The softening of the center's policy led to the restoration of the national traditions that were forbidden before leading to the solidification of the national identity. The opening of the Tsitsernakaberd Memorial Complex dedicated to the victims of the 1915 events in Yerevan in 1967, the first since the occupation by the Soviets public celebration of Novruz holiday in Azerbaijan the same year, as well as the liberalization of the national policy of the Soviets with the restoration of national traditions and culture, more liberal position on the coverage of national history and heroes in the local media, movies, literature and music – all of this contributed to the formation of cultural nationalism under the Soviets in the late 1960s-mid 1980s.

At the same time the model of ethnic federalism that was practiced in the Soviet Union led to the development of ethnic institutions that together with the policy of cultural nationalism created the basis for the rise of nationalist movements in the Soviet periphery (Shcherbak 867). The Soviet identity was swept away by the national identities of union republics. The process was catalyzed with the *glasnost* policy of the late 1980s, which revealed the truths on the crimes committed by the former leaders and discredited the Soviet government in the eyes of the citizens. For the South Caucasus the rise of nationalism had the most violent and devastating consequences, as the growing claims over Nagorno-Karabakh led to the rise of confrontation between two nations and caused the destabilization of the whole region; moreover the Nagorno-Karabakh conflict was one of the factors that instigated nationalistic movements in other parts of the empire and as the result caused the collapse of the Soviet Union in 1991.

It is believed that the seeds of the conflicts were left by the legacy of the Russian and Soviet empires. The center applied a questionable demarcation creating potential seeds of conflicts on each of the intra-regional border leaving Azerbaijani and Armenian population in the districts of Kartli and Javakheti respectively in Georgia, Azerbaijanis in Zangezur district of Armenia, Georgian monastery of David Gareji in Azerbaijan, and Nagorno-Karabakh with the Armenian population in Azerbaijan. Moreover, with the creation of autonomous republics in Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh that could appeal directly to Moscow above and beyond Tbilisi or Baku the Soviet government found a temporary measure to keep the region under control without solving the contradictions between the nations and creating an ambiguous status for the national minorities in the region. At the same time, in the retrospective analysis of the region's interethnic conflicts, one can see that they did not emerge in the Soviet times, as the first clashes between Armenians and Azerbaijanis started in 1890-1910s and reached its peak during the 1918-1920 war; similarly the Georgian-Ossetian and Georgian-Abkhazian conflicts first emerged in 1918-1920 during the years of the first independence of the Caucasian states. The decision of the Soviet government to keep protesting districts as autonomous republics under the Azerbaijani and Georgian control can be interpreted two-sidedly: on the one hand, it can be described through the prism of "divide and rule" policy as it did not solve the territorial dispute but left the seeds of confrontation that re-emerged into open ethnic conflicts in the late 1980s (Cornell, Small nations 28). On the other hand, the decision of the Soviet government could be motivated with economic reasons as in terms of infrastructure and communications Nagorno-Karabakh was more connected to the surrounding Azerbaijani towns, than to Armenia, and South Ossetia could benefit more from staying a part of the more developed Georgian economy.¹

¹ In case of Abkhazia, the advantageous location of the region could provide it with economic independence; however, although Abkhazia was granted the status of a Soviet Socialist Republic "united with the Soviet Socialist Republic of Georgia on the basis of a special union treaty" according to the 1925 Constitution, after the intervention of powerful

At the same time, the origins of the conflicts lie in the establishment of ethno-centric autonomies in the multiethnic states such as Georgia and Azerbaijan where the autonomies turned into over-emphasized focal points of identity politics and the whole ethno-territorial administrative system created a wide range of opportunities for the “ethnic entrepreneurship” (Suleymanov 12). Additionally, despite the official policy of condemning nationalism, the Soviet system was putting quotas on the ethnic representations in employment and education; for that reason since 1974 information on nationality was compulsory to be filled in the 5th article of the Soviet passport. These issues together with the ethnic connotation of the word “nation” in Russian language created the perception of a nation-state as the one based on the ethnic rather than civic notion, which in its turn led to the rise of nationalistic governments with low level of tolerance and no protection of national minorities in the first years of independence.

After the decades of lost national identity, the events of the late 1980s-early 1990s became an inevitable wave and “a necessary “outlet” for suppressed nationalist sentiments” (Suleymanov 15). In the multiethnic states such as Georgia and Azerbaijan the nationalistic rhetoric of Zviad Gamsakhurdia, the radically nationalistic leader of the Society of Saint Ilia the Righteous, and the nationalist party of Popular Front with its leader Abulfaz Elchibey were too divisive and destructive for the local societies, causing mass emigration of the Russian-speaking population in Baku and the rise of separatist movements in Georgia’s minority regions in the late 1980s. In Armenia, the popularity of the “Karabakh Committee” and the claim for the so-called *miatsum* (the Armenian term for the unification of Karabakh with Armenia) caused the rise of ethnic hatred leading to the deportation of the last Azerbaijanis from Armenia. These actions had a “domino effect” as the refugees from Armenia instigated similar actions in Azerbaijan and as the result by the end of 1990 two main national minorities of Azerbaijan and Armenia were almost totally evicted from their homes.

Georgians like Stalin and Beria in the 1930s, Abkhazia was forced under Georgian rule in 1931 (Cornell, *Autonomy and Conflict* 175).

Soon after the collapse of the Soviet Union, at the peak of nationalistic sentiments in the local societies, the communist regimes were replaced with popular nationalist parties in all of the South Caucasian republics. In Armenia, the “Karabakh Committee” grew into a dominant political force with the election of the leader of All Armenian National Movement, Levon Ter-Petrosyan in 1991; the radical nationalist Zviad Gamsakhurdia won the elections in Georgia the same year; and in Azerbaijan, the nationalists of the Popular Front became the ruling party with the election of Abulfaz Elchibey in 1992. Their nationalistic regimes did not stay long as the understanding of the devastating effect of ethnocentrism consolidated the local political forces of Azerbaijan and Georgia around former Deputy Chairman of the Council of Ministers of the USSR Heydar Aliyev, and former Minister of Foreign Affairs of the USSR Eduard Shevardnadze, both experienced politicians that could conciliate the confronting powers within societies and lead more balanced and well-calculated foreign policy. In the following decade their presidency established a basis for a strong bilateral partnership with the cooperation in GUAM as well as bold initiatives with the attraction of big foreign investments that were implemented under next presidents Aliyev Jr. and Saakashvili. As for the Armenian leadership, although Ter-Petrosyan stayed in power until 1998, his efforts to build pragmatic relations with Turkey and search for a compromise with Azerbaijan led to his resignation and the rise of the former leader of the Karabakh separatists Robert Kocharyan. The 1999 assassination of leading opponents to power left no alternative to Kocharyan regime and defined the structure of the Azerbaijani-Armenian relations for the next twenty years.

Today South Caucasus is a broken region with shallow network ties and weak regional identities. Zero-sum thinking is prevailing in the society and the state leadership, most acutely obvious in the relations between Azerbaijan and Armenia, where the sides are not ready to any kind of compromise despite the problems this intransigence causes for their own country (De Waal, *The Caucasus*). The position of Georgia keeping friendly relations both with Azerbaijan and Armenia might be an exception, but as it does not solve the contradictions lying in the basis of this disintegration

process, it also fails to promise a stable regional cooperation in the long-term perspective. As for the relations of Georgia either with Azerbaijan, or with Armenia, the absence of any open conflict did not lead to stable integration, although the energy and infrastructure projects implemented in the 2000s were crucially important both for Azerbaijan and Georgia. In terms of security each of the states is seeking for the alliances with the international actors, whose political interests in the region do not always overlap. Because of the different perception of threat and lack of vital challenges that could have united the three states the region is destined to stay disintegrated.

At the same time, despite the conflicts tearing apart the region, the idea of building a “Caucasian Home” was raised several times at the state level, mostly among the leaders of Georgia. The majority of the projects were suggested in the 1990s, most of them implied the creation of a common platform together with the nations of the North Caucasus. One of the first ideas of forming the “Caucasian Home” came from Zviad Gamsakhurdia jointly with the first President of Chechnya Dzhokhar Dudayev; as the project was initiated in the times of the rising secessionist movement in the North Caucasus, it had an anti-Russian orientation, thus it was rejected by Russia’s main allies in the region, namely Armenians and Ossetians. In 1992 “Confederation of the Caucasian Peoples” was suggested with the participation of Georgia, Azerbaijan and a number of movements in the North Caucasus. Eduard Shevardnadze and the President of Chechnya Aslan Maskhadov discussed the establishing of Organization for Security and Cooperation of the Caucasus with the foundation of a united Caucasian Parliament. Finally, in 1996 the presidents of Georgia and Azerbaijan signed the Tbilisi Accord that implied the creation of the “Caucasian Home” within the borders of the South Caucasus.

All of those initiatives were declarative in their character and could not overcome the main obstacle to the integration, namely the interethnic conflicts of the region (Mkrtchyan and Petrosyan 62). It was the reason why in the following years there was no such initiative coming from the Caucasian republics, but there were two projects suggested by the Turkish leaders, namely “Caucasus Stability

Platform” suggested by President Suleyman Demirel in 2000, and Prime Minister Recep Tayyip Erdogan’s “Caucasus Stability and Cooperation Platform” presented in 2008. Still, in his speech at the General Assembly in UN in 2010, the President of Georgia Mikheil Saakashvili suggested a new approach on the issue of the Caucasian integration, when he announced about “the necessity of promotion a vision for a free, stable and united Caucasus that had to start with projects in energy, education and cultural fields” (Saakashvili). The last two directions implied the projects that would stimulate communications between the countries, change the attitude of the local societies towards each other and as a final goal, overcome the differences that had evolved during the twenty-eight years of independence and be the basis for the formation of a new “Caucasian identity”. Instead, the identities of the local states are still in the process of formation, to a big extent influenced by their historical legacy and visions of threats, and as the time interval between the demise of the Soviet integration project and modern day grows, the cultural and ideational gap between the societies widens as well.

The decrease of postcolonial legacy and the growth of gap between nations

As the national self-image of each of the states in the South Caucasus developed, the influence of the postcolonial (Russian and Soviet) legacy on the political and social life of the region decreased. The clash of national identities became the main reason of the rise of ethnic conflicts in late 1980s; it also affected the intransigence of conflicting sides in the negotiation process that continued in the following years. For Azerbaijan, the unresolved status of Nagorno-Karabakh and the memory of the conflict that erupted several times throughout the last century have a big influence on the Azerbaijan’s modern self-consciousness. According to the 2018 survey held by International Alert, not only in Azerbaijan, but also in Armenia the majority of the populations recognize Nagorno-Karabakh conflict as a part of their national identity (Envisioning Peace). It also became “a source of national unity, given the shared sense of injustice at the Armenians’ occupation of Azerbaijani land” (De Waal, *Why the Long Conflict*). As the result, current hostile relations with Armenia

inevitably distance Azerbaijan from the Caucasian region. In contrast for Armenia, the shadow of the tragic events of 1915 played a significant role in the rise and development of the Nagorno-Karabakh conflict. At the same time, today the Armenian national identity is shaped not only with the memory of “victimhood” of the early 20th century, but also the Nagorno-Karabakh conflict as the symbol of victory of the late 20th century (De Waal, Black Garden 140). At the same time although interethnic conflicts played a substantial role in the ideational disintegration of the region, the collapse of the Soviet Union made this process inevitable due to the totalitarian methods of implementation of the Soviet social projects and the lack of their support among ordinary people. Today, the elements of Soviet culture and Soviet lifestyle, most obviously seen in the usage or understanding of Russian and secularism can still be traced in the modern societies of the South Caucasus, however these elements are fading away both under the influence of time as well as the policy implemented by local governments.

Due to the difference in the national languages of the South Caucasus, the region needs a common language as a tool for communication between the nations. While Russian used to be the *lingua franca* of the region for almost two hundred years since the occupation of the South Caucasus in the early 19th century, still the role of Russian is decreasing in the region. It is caused by several factors, such as political and economic orientation of countries, pro-Russian or anti-Russian sentiments in the local societies, influence of Russian and other national minorities, as well as usage of other (namely Turkish) language as a foreign language. While Turkish is popular in Azerbaijan due to its affinity with Azerbaijani, it is hard to expect the usage of Turkish in the region on the level of Russian language. As for English as a language of international communication, although it is taught in most of the schools of the region either as mandatory or as selective course, it will take decades until it overcomes the legacy and popularity of the Russian language.

The South Caucasus is fragmented in religious context as well, as the three nations of the region belong to different confessions: Shia Islam for Azerbaijan, Orthodox Christianity for Georgia and Armenian Apostolic and Catholic Churches for Armenia. Although there are

examples of regional integrations with the diverse religious identity of its member states (e.g. ASEAN), adherence to different religions and high level of religiosity of societies can pose a threat to the regional peace by leading to the discrimination against religious minorities or instigating interreligious confrontation. In this regard, despite the difference in the confessions three main nations of the South Caucasus belong to, religion does not play a significant factor in the political relations between the countries. The conflicts in the South Caucasus had an ethnic rather than a religious background. At the same time, the growth of religious influence in Armenian and Georgian societies gave rise to several clashes that might cause interethnic conflicts in the future. In Georgia the rise of religiosity in the society and its support by the government led to the rise of discrimination towards the national minorities, namely the Azerbaijanis living in Kvemo-Kartli and the Armenians living in Samtskhe-Javaheti (Guliyev 24). Similar situation can be traced in the clash of the Armenian Apostolic Church and the Orthodox Church of Georgia over Norashen Church in Tbilisi and other Armenian temples of Georgia while Christian-Democratic Movement of Georgia demands the return of several Georgian churches in the north of Armenia (Guliyev 24). In this regard, the involvement of state leadership and protection of the religious and ethnic rights of the national minorities might be a big step forward to the prevention of potential interreligious conflicts in the region. In this regard, the rise of religious clashes does not only impede the construction of a common South Caucasian identity, but also might serve as the reason for future serious confrontations and lead to the deeper fragmentation of the region.

Conclusion

The South Caucasus remains to be a divided region. Despite the geographic proximity, common historical legacy and cultural ties, the states of the region do not perceive themselves as the inhabitants of a common unit and fail to provide the South Caucasus with the third, ideational component of the region. Although several attempts were made to create integration projects, all of them failed due to the deep-rooted historical enmity, artificial character of the top-down integration and different visions of threat among the states of the

region either during the years of independence in 1918-1920, the Soviet period or the current days. Today the ethnic and religious diversity of the region, as well as the postcolonial legacy of incorrectly demarcated borders with big groups of ethnic minorities left behind each of the border show the vulnerability of the region and the necessity of the local governments to coordinate a wise policy on national minorities and consolidate the joint efforts in order to prevent future interethnic conflicts in the region. At the same time the postcolonial legacy of common language, policy of secularism and other measures that were aimed at the establishment of peaceful coexistence and “friendship of the peoples” left the potential that can be used for the future cooperation and construction of common regional identity. In this regard, the understanding of this potential can be the first step in the establishment of the South Caucasus as an integrated and prosperous region.

References

Asatiani, Salome. “CIS: Is South Caucasus “Region” an Artificial Construct?”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 30 May 2007, www.rferl.org/a/1076814.html

Babayan, Mamikon. “Armenia-Azerbaijan: how music brings nations together”, *Vestnik Kavkaza*, 4 March 2019, vestnikkavkaza.net/analysis/Armenia-Azerbaijan-how-music-brings-nations-together.html

Bishku, Michael. “Is the South Caucasus Region a Part of the Middle East?”, *Journal of Third World Studies*, 32.1 (2015): 83-102.

Broers, Laurence interview to Anna Ohanyan, 2013, Anna Ohanyan, *Networked Regionalism as Conflict Management*. Stanford: Stanford University Press, 2015.

Buzan, Barry and Ole Wæver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Cornell, Svante. *Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – cases in Georgia*. Uppsala: Uppsala University 2002.

_____. *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London: Routledge, 2001.

De Waal, Thomas. *Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York: New York University, 2003.

_____. “A Broken Region: The Persistent Failure of Integration Projects in the South Caucasus”, *Europe-Asia Studies*, 64.9 (2012): 1709-1723. doi: 10.1080/09668136.2012.718416

_____ "The Caucasus: a Region in Pieces", *Open Democracy*, 8 January 2009. <https://www.opendemocracy.net/en/the-caucasus-a-region-in-pieces/>

_____ "Why the Long Conflict Over Nagorno-Karabakh Could Heat Up Again", *World Politics Review*, 18 October 2019. www.worldpoliticsreview.com/articles/28275/why-the-long-conflict-over-nagorno-karabakh-could-heat-up-again

_____ "Envisioning Peace. An Analysis of Grassroots Views on the Nagorno Karabakh Conflict", *International Alert*, October 2018. www.international-alert.org/sites/default/files/Caucasus_EnvisioningPeace_EN_2018.pdf

_____ "First General Census of the Population of Russian Empire, 1897". Accessed 3 December 2019. www.demoscope.ru/weekly/ssp/emp_lan_97_uezd.php?reg=570

German, Tracey. "Good Neighbors or Distant Relatives? Regional identity and cooperation in the South Caucasus", *Central Asian Survey*, 31.2 (2012): 137-151. doi: 10.1080/02634937.2012.671990

_____ *Regional cooperation in the South Caucasus: good neighbors or distant relatives?* London: Routledge, 2012.

Guliyev, Elmir. "Religion in the Central Caucasus: Current State and Future Trends" in *South Caucasus: 2021*, edited by Fariz Ismailzade and Glen E. Howard, Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2012. 3-34.

Ismailov, Eldar. "On Integration And the Conception of the Central Caucasus". *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy*. Eds. Eldar Ismailov and Vladimer Papava. Stockholm: CA&CC Press, 2006. 5–19.

Kuchins, Andrew and Jeffrey Mankoff. "The South Caucasus in a Reconnecting Eurasia", *Center for Strategic and International Studies*, October 2016.

Leupold, David. "The echoes of the Disappeared Rabiz Music as a Reverberation of Armenian-Azerbaijani Cohabitation", *Caucasus Edition*, 1 September 2018. caucasusedition.net/the-echoes-of-the-disappeared-rabiz-music-as-a-reverberation-of-armenian-azerbaijani-cohabitation/

Mkrtchyan, Tigran and Vahram Petrosyan. "Integration of Transcaucasia: Continued Failure and Hope", *Turkish Quarterly*, Spring 2009, 59-76.

Paul, T.V. ed. *International Relations Theory and Regional Transformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Saakashvili Mikheil "Remarks at the 65th Session of the United Nations General Assembly" (speech, New York, 23 September 2010). *Civil Georgia*, www.civil.ge/files/files/Saakashvili-UN-speech-220910.pdf

Shafiyev, Farid. "The Forced Resettlement of Azerbaijanis from Armenia, 1948–1953", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 39.2 (2019): 177-198.

Shcherbak, Andrey. "Nationalism in the USSR: A Historical and Comparative Perspective", *Nationalities Paper*, 43.6 (2015): 866-885.

Smith, Jeremy. "A Region of Regions: a Historical Failure of Integration in the South Caucasus". *The South Caucasus beyond Borders, Boundaries and Division Lines. Conflicts, Cooperation and Development*. Eds. Mikko Palonkorpi, Turku: Juvenes Print, 2015. 1-9.

Suleymanov, Elin. *Emergence of New Political Identity in the South Caucasus: Energy, Security, Strategic Location and Pragmatism*, The Fletcher School, MA Thesis, 2004.

Russian-Turkish Relations in the Black Sea Region and Caucasus under the Shades of Conflicts

Elçin Başol*

Abstract

This paper explains Russian-Turkish relations and historical perspectives of these relations in the context of Black Sea Region. There are several chronic issues in the region and bilateral relations of Russia and Turkey also effect regional problems, mostly in a positive way. Historical developments of Russian-Turkish relations are addressed and conflicts in the region have been tackled in this paper. The author first elaborates on the Abkhazian and Ossetian conflicts, and then looks at the Ukrainian crisis and its dynamics in the shade of Russian 'True Europe, False Europe' dichotomy. Finally, the power competition between Russia and Turkey regarding the historical ties of both is analysed.

Keywords: Black Sea Region, Russian-Turkish Relations, Caucasus, Conflicts.

Karadeniz Bölgesinde ve Kafkasya'da Çatışmaların Gölgesinde Rusya-Türkiye İlişkileri

Özet

Bu makalede Karadeniz Bölgesi bağlamında Rusya-Türkiye ilişkileri ve bu ilişkilerin tarihsel perspektifi incelenmektedir. Bölgede çok sayıda kronik problem bulunmaktadır ve Rusya ile Türkiye'nin ikili ilişkileri bölgesel sorunları çoğunlukla olumlu yönde etkilemektedir. Makalede Rusya-Türkiye ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve Karadeniz Bölgesi'ndeki çatışmalar ele alınmıştır. İlk olarak Abhazya ve Kuzey Osetya anlaşmazlıkları ayrıntılı şekilde değerlendirilmiş; daha sonra ise Ukrayna krizi ve dinamikleri Rusya'nın "Gerçek Avrupa - Yanlış Avrupa" ikilemi ışığında açıklanmıştır. Ayrıca Rusya ile Türkiye arasındaki güç rekabeti ile hem Rusya hem de Türkiye'nin tarihsel bağları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Bölgesi, Rusya-Türkiye İlişkileri, Kafkasya, Çatışmalar.

* Elçin Başol, PhD candidate in International Relations, Kadir Has University, Istanbul, Turkey. E-mail: Elcin@protonmail.com

(Received: 26.04.2020; Accepted: 31.05.2020)

Introduction

Black Sea Region is a new field of interest for Europe, United States, Russia and Turkey which is a regional power, because of a great number of policy concerns related to regional conflicts, energy, migration and trade. However, before elaborating on the Russian-Turkish relations in the context of Black Sea region, first, we need to define where Black Sea Region is and which states are Black Sea states. There are different statements on the definition of Black Sea Region and commonly it can be defined as a land and a seascape from the Balkans to the Caucasus and from the Ukrainian and Russian steppe to Anatolia. There are six or more than six littoral states in the Black Sea Region depending on which perspective you are looking at: Russia, Ukraine, Turkey, Georgia, Romania, Bulgaria and also de-facto Republic of Abkhazia or disputed enclave Crimea.

From another view, Charles King claims that the Black Sea Region is within the field of view of European policymakers because of European Union and NATO border the Black Sea Region on the west and Turkey which is a European Union accession country bordering it in the south (King 1-19). Turkey is a member of NATO since 1952; Bulgaria and Romania have become members of NATO in 2004. Also, these two Balkan countries have become members of EU in 2007. This geographical situation of the region causes several incidents and also conflicts between the Black Sea countries with the interventions of great powers. Besides its geography, Black Sea Region also has the feature of a bridge and a crossroad of cultures, histories and religions.

From a different viewpoint, the region has been undergoing a change related to new global dynamics since the Soviet Union collapsed. Before the Cold War and the collapse of SSSR, there were relations or cooperation attempts between Turkey and Soviet Union in the Black Sea region. However, this changed and a community-building process started in the new multi-polar world. In 1992, a process of regional cooperation initiative was started by Turkey and 11 wider Black Sea area (WBSA) countries that gathered in Istanbul to sign the Declaration on the Black Sea Economic Cooperation (BSEC). The BSEC was founded in 1998 as a symbolic, post-cold war cooperation and this organization at the present has 12 member states: Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Greece, Moldova, Romania, Russia,

Turkey, Ukraine, Albania and Serbia. New political impacts created some opportunities for community building process in the wider Black Sea region. However, the regional cooperation has been a part of an integration process to Europe (Hajizada 529-548). This situation has caused tension between Russia and European Union and other countries in the Black Sea region edgeways.

Apart from BSEC and its impact on Black Sea economy, Russia and Turkey's economic partnership in the Black Sea Region is a crucial juncture. In 2000s, Russia was one of Turkey's main trade partners and also Turkey became Russia's important trade partner. In this regard, BSEC could not supply free trade regimes or ties between the Black Sea countries. The most important economic effect of Russian-Turkish interaction on the region is the energy cooperation between two countries. Also, after the Ukrainian Crisis in 2014, Russia and Turkey declared that both countries will work on a joint energy project called "Turkish Stream".

On the other hand, two Black Sea countries, Russia and Turkey's relations have always been fluctuating and unstable since the new Russian Federation was founded. As Mitat Çelikpala expresses in the EDAM report in 2019; Russia and Turkey were not able to establish a political cooperation focused solely on their own interests. Their expectations were not independent of security and threat perceptions that dominate the regional-global relations (Çelikpala "Türkiye Rusya ilişkilerinin" 28). In this sense, Black Sea region has a significant role for both Russia and Turkey. Also; this paper will explore the Russian-Turkish relations in the context of Black Sea Region and the Caucasus which include Georgia, Abkhazia and Ukraine.

Before evaluating the Russian-Turkish relations in the Black Sea region, it could be beneficial to try to understand Russia's perspective towards Western countries due to Turkey's westernization process during its establishment and its close relations on trade. On his book, 'Russia and The Idea of Europe', Iver Neumann analyses Russian foreign policy discourse and he claims that Europe has stood between two different categories for Russian politicians and elites: 'True Europe and False Europe'. According to him 'True Europe and False Europe Dichotomy' can explain some historical periods of Russia. This dichotomy is not just related to Russia's perspective towards Europe,

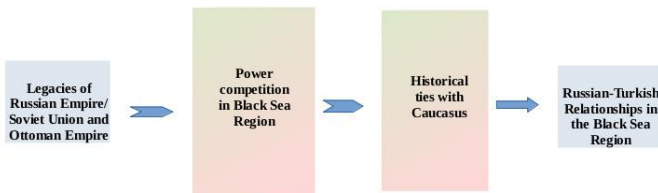
but also is related to where Russia locates itself in the region Russia's historical agnosticism never changed against Europe and this perspective of Russia has affected its approach to its relations with Turkey since the Ottoman Empire. From this point, this article will try to explain how Russian and Turkish legacies from Russian Empire/SSSR, and the Ottoman Empire affect today's Black Sea policies of these countries.

Methodology and the Theoretical Framework

In this paper, process tracing method is used to investigate the Russian-Turkish relations in the Black Sea region. There are three distinct types of process tracing method: theory-testing, theory-building and explaining-outcome (Beach and Pedersen). In this case, theory-testing (TT) process tracing has been used, as we think there is a causal link between Russia's and Turkey's policies towards the Black Sea region and their Soviet-Ottoman legacies, as well as their social structures.

Both Russia and Turkey have legacies from their former states, Russian Empire-Soviet Union and the Ottoman Empire. The legacy influences both countries' foreign policies, especially neighbourhood policies in the Black Sea region. The social structures of these countries are another dimension in their policies in the Black Sea area.

T.1: Russian-Turkish relationships in the Black Sea Region

In many cases, scholars try to evaluate the new global or regional security dynamics and develop some approaches related to state behavior and security problems in the context of geopolitics. There are also many studies on the Turkish-Russian interaction in the Black Sea Region and Caucasus in the context of realist or neo-realist approaches.

The term 'geopolitics' was coined by Rudolf Kjellen in the end of the 17th century. However, it is possible to say that 'classical' geopolitics

was founded by Alfred Mahan and Halford Mackinder. These theorists generally have an approach in their studies that Eurasia is the center of the world. There are many pre-Cold War theories that we can define as classical geopolitical theories. The Heartland Doctrine is the most known theory which belongs to Mackinder. According to this doctrine, while Eurasia refers to Heartland, England, America, Africa, Australia and Japan are defined as the outer crescent belt surrounding Eurasia (Dodds, Kuus, and Sharp 2-6; see also Mackinder).

Geopolitics was excluded from political discourse after the Second World War, but appeared again in the 20th century with the revival of the term by Henry Kissinger. However, geopolitics theories faced many different criticisms, for example, the Marxist approach claimed that geopolitics was a rationalization tool for American imperialism (Owens 61-62). From another perspective, in the political atmosphere of the period between late 40s and late 80s, the world was divided into geopolitical blocks. War visibly transformed into a new form of violence over geographies. With this new form, human insecurity moved beyond its traditional borders (Dalby 281).

With the end of the Cold War, several changes occurred in the geopolitical perception and the concept of 'critical geopolitics' has emerged. Critical geopolitical theory examines geographic assumptions and determinations for world politics (Agnew 2). It was grounded in parallel with the critical approaches that emerged in response to the neo-realism theory and its positivist methodology.

Critical Geopolitics is a theory based on Frankfurt school. Robert Cox, one of the prominent scholars of the Frankfurt School, criticizes the classical approaches of power and claims that realism cannot understand the changing structure of the world. With this anti-positivist approach of Cox and the critical theory, all knowledge and assumptions in world politics have been questioned again (Cox 1987). The critical geopolitical theory is intertwined with the critical theories of the international relations discipline.

Simon Dalby, John Agnew and Gearóid Ó Tuathail are among the pioneers of Critical Geopolitical Theory. Dalby, Agnew and Tuathail argue that world politics should be understood by interpreting, not by examining the relations between the naval and land forces. Tuathail states that critical geopolitics is not some form of "geopolitical"

thinking. According to him, geography, space and, most importantly, world politics can be conceptualized as an alternative to traditional geopolitics. Also, according to Tuathail, it is necessary to approach the scientific claim of geopolitics with suspicion. At the core of his critical geopolitical studies is the Foucauldian power/knowledge perspective. Tuathail's geo-power conceptualization is also parallel to the Foucauldian biopower perspective. As such, it is a critical geopolitical post-structuralist theoretical approach. For this reason, critical geopolitics is significant in terms of revealing the geographical formulation of global politics and showing the over-exaggerated meaning and hierarchical domination relationships of geopolitics according to Tuathail. (Dodds et al 6-10).

In light of all these issues, this article rejects a geopolitical approach to Turkish-Russian relations, conflicts in the Black Sea and Caucasus Regions. On the other hand, the regional approach of Russia and its interaction with Turkey are discussed in the article in the context of Russian Perspective towards the West. Iver Neumann, on 'Russia and The Idea of Europe', analyses Russian foreign policy discourse and he claims that Europe has stood between two different categories for Russian politicians and elites: 'True Europe and False Europe'. According to him 'True Europe and False Europe Dichotomy' can explain the same historical periods of Russia.

During the nineteenth century, the Russian state represented itself as 'True Europe'. There was a debate in the Russian discourse between Slavophiles and Westernizers. Slavophiles argued West had turned away from Christian values towards social rot in general. Modernity was a threat for Russia and modern Europe was a 'False Europe'. Also, during the twentieth century, Russia represented itself as 'True Europe' again in a situation where Europe had failed by not turning to socialism. (Neumann 194)

An Overview of Russian-Turkish Relations in the Black Sea Region

Russian-Turkish relations have a 500-year history dating back to the Moscow Principality and the Ottoman Empire. The Ottoman Empire dominated the Black Sea region in the 15th and 16th centuries but from the 17th century onwards the Russians reached the Black Sea and took control of the Caucasus (Çelikpala "Türkiye Rusya İlişkilerinin" 28).

From the 18th century to the 20th century onwards, the Black Sea region has been an area of savage and continuous rivalry between the Ottomans and Russians. In the 18th century, they had a strife for dominance in the Black Sea region and both had a desire to control the Bosphorus and the Dardanelles Straits. After the foundation of the Republic of Turkey and the USSR, the First World War erupted and after this war, Montreux Convention was signed in 1936 between the two countries. This convention put an end to the long-term competition and commenced an era of peace and stability in the Black Sea region (Kelkitli 65). Also, Turkey took full control over the straits with the Montreux Convention.

It is accepted that the modern Russian-Turkish relations started in 1920s and 1930s. In 1925, Turkish-Soviet Treaty of Neutrality and Non-aggression was signed between the parties and remained in force until 1945. Turkey's NATO membership led to re-tension in the Russian-Turkish relations. The energy cooperation agreements signed in the 80s brought the two countries closer again. In short, Russian-Turkish relations always displayed a fluctuating momentum.

For a brief history of Russian-Turkish relations in the Black Sea region, we need to look at the Cold War period which effected the relations between the Russians and the Turks. At that time, all the Black Sea region was influenced by the bipolar world system. When Turkey joined the NATO in 1952, Soviet Union already had more power in the Black Sea region due to the inclusion of Ukraine, Moldova and Georgia, along with the present-day semi-recognized Republic of Abkhazia. Also, at that time the nuclear parity of superpowers achieved a strategic stability in 1960s and this caused a positive resonance in the Black Sea Region (Shlykov 93-116). On the other hand, Turkey's membership of NATO changed its perspective towards USSR and increased anti-communism in Turkey's domestic and foreign policies. Containment, which is a geopolitical strategic foreign policy pursued by the United States against Soviet Russia was adopted by Turkey (Çelikpala "Türkiye Rusya İlişkilerinin" 5).

When we look from the Soviet side, there was a similar situation towards Turkey on USSR's foreign policy. Soviet Russia pursued a policy against Turkey like its foreign policy towards European countries and United States. Samokhvalov explains the 'False and True Europe'

perspective of Russian foreign policy as not being a new representation for Russia's neighbourhood perspective on his book "*Russian-European relations in the Balkans and Black Sea region: Great power identity and the idea of Europe*" (Samokhvalov 62). Iver Neumann, analyzing the Russian foreign policy discourse, claims that Europe stood between two different categories for Russian politicians and elites: 'True Europe and False Europe'. During the nineteenth century, the Russian state represented itself as 'True Europe'. That means, Russia located itself in Europe, hence, there was another Europe in its perspective. At that time the existing debate in the Russian discourse between Slavophiles and Westernizers perceived Europe as having a degenerate nature. Modernity was a threat for Russia and modern Europe was a 'False Europe'. Also, during the twentieth century, Russia represented itself as the 'True Europe', again, in a situation where Europe had failed by not turning to socialism (Neumann 194). After Turkey's NATO participation, Turkey also has been a Western enemy like Europe and United States for Soviet regime. In this sense, elaborating Soviet Union's Turkey policy with this perspective is the right way to understand Russian-Turkish relation during the Cold War.

In addition to the Slavophile Debate, Eurasians seen as the Slavophiles' continuation, also have a similar Western-Slavic argument (Laruenne 2, Senderov 25, Vahitov). It is necessary to examine the Westernizer-Slavophile debate in 19th century to understand Eurasianism. However, differing from Slavophiles, Eurasianists claim that non-Slavs may also live among the Slavic people. Eurasianism also has a close relation with the geopolitical theories that shape the Russian Federation's security policies since the Soviet times. Starting from the early 2000's an approach called neo-Eurasianism came into view (Senderov). Some studies claim that neo-Eurasianism is a determinant factor of the contemporary Russian foreign policy, although this approach is unfounded.

On the other hand, contrary to the claims of some Eurasiansist approaches, Putin adopted a centrist course of pragmatic realism which looks to preserve Russia's territorial integrity due to the limits of Primakov's Eurasianist foreign policy. Also, Putin aims to enhance Russia's commanding presence within the post-Soviet region with his new policy (Morozova, Karaganov, Tsygankov 70).

From the Turkish perspective, after the end of the Cold War, Turkey attached importance to neighbourhood policies in the Mediterranean area but also the Black Sea region. In the Black Sea region, Russia and Turkey regarded as each other as rivals – not enemies- in the 1990s; but in the 2000s, Turkish foreign policy has been changed towards the importance of cooperation with Russia in order to become a more effective regional actor. Actually, Turkey was surprised by the collapse of the USSR and also incapable to adapt to the new international system which was multipolar. Besides, Turkey was caught up in the security threats of the region and in the end of the 1990s, Turkey started understand the importance of good neighbour relations (Piet and Simao 68). In 1992 Turkey commenced the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) process which includes Russia as a member state. In this regional organization Azerbaijan, Albania, Armenia, Bulgaria, Greece, Georgia, Moldova, Russia, Romania, Serbia, Ukraine and Turkey are there and it is possible to claim that Turkey gained the opportunity in the region due to BSEC initiative. Russia and Turkey have been started to compete for regional influence in Black Sea region but also in the Balkans and Eastern Mediterranean. Partnership for Peace (PfP) program of NATO was another initiative related to the region and post-Soviet countries. This program aimed at building a stronger security cooperation and also included European ex-members of the communist bloc countries in the Black Sea region (Slykov 93-116).

In 2004 Romania and Bulgaria joined NATO and in 2007 they became members of European Union. Not just NATO, also EU has become a significant actor in the Black Sea region and post-communist countries in the region after the Soviet Union collapsed. The Russian-Georgian War in 2008 and the political crisis in Ukraine in 2014, brought it back to the military-strategic map of Russian-Turkish relations. Although the newly emerging Russian and Turkish interests in the Black Sea was not purely military and geopolitical in nature (Shlykov 93-116). In this sense, except Crimea and Russian-Georgian War, there are also some crucial conflicts and problems which lays on the Black Sea region. Next part of the paper will try to explain these dimensions.

Conflicts in the region and Russian-Turkish impacts

Caucasus is a significant area in the wider Black Sea region due to the clashes of Russian-Turkish and European interests. Also, it is possible to say the South Caucasus region and the conflicts in this area play a significant role in Black Sea area's stability and prosperity. Caspian Energy and pipeline politics of Russia and Turkey, Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia conflicts, infrastructure, security and defence issues are standing in front of the Black Sea region in the future. Turkey's historical antagonism with Armenia and close relations with Azerbaijan separates it from Russian Federation on Nagorno-Karabakh conflict. In other respects, Turkey has a different relationship with Abkhazia related to Caucasus diaspora in Turkey while Ankara is trying to be in good relations with Georgia (Çelikpala "Immigrants to Diaspora" 423-446).

Also, during the 1990s, European Union was not much interested in Black Sea region due to the farness and complex reality there. Quite the contrary, Black Sea area was too close and important for Russia and also for Turkey. There weren't any European Union policies towards the conflicts in the region in the 1990s (Triantaphyllou and Tsantoulis). As a result, the conflicts of the Black Sea have remained between Russia's and Turkey's power competitions.

Abkhazian and South Ossetian conflicts are important events in the wider Black Sea Region which are related to Georgia's close relations with European Union and the Russian-Georgian War in 2008. These conflicts are also critical when considering Russian-European-Turkish trilateral relations and post-Soviet legacy of the Black Sea Region. Even Russia is a part of the region, European Union has initiatives which annoys Russia and effect Russia's relations with Turkey and other countries in the Black Sea area. It is also possible to claim that the reason of Russian recognition of Abkhazia's independence after the Russian-Georgian War in 2008 was to give a response to the West due to EU's desire to play an effective role in the Black Sea region without the consent of Russia. Moscow is trying to demonstrate that Russia can be the alternative to the Europe as a centre of gravity, offering fighters for self-determination what is necessary – political, economic or military support, and promoting their interests in the regions (Bagdasaryan and Petrova).

On the other hand, Noutcheva has a similar perspective on her article which analyses European Union actorness on Kosovo, Abkhazia and Western Sahara. She asserts that Russia has a perspective about post-Soviet space which is related to West's recognition of Kosovo's independence. With this perspective, it was free to apply the same logic to other territorial conflicts in the region and Abkhazia was a prime candidate. Russian perception that the European Union applies double standards to conflicts when has a consensual view on Georgia's so-called territorial integrity in 2000s (Noutcheva 15).

Within that period, Turkey had 3 main points about Abkhazian question that related its domestic and foreign policies. At first, Turkish authorities worried that an ethnic conflict between Abkhazians and Georgians in Turkey could fever due to the Turkish government's attitudes towards Abkhazian issue. The second interrogation point was coupled with the territorial integrity of Turkey. Due to the Kurdish minority and their requests for interdependence, Turkey did not lean towards Abkhazia's situation. But this approach was consumed by Diaspora because the political situation of Abkhazia was similar between the Turkish Republic of Northern Cyprus.

Turkey was afraid about its territorial integrity and did not react on the side of Abkhazia. However, the Caucasian Diaspora in Turkey did not agree with Turkey's official approach. They tried to compel Turkish authorities to be more active and decisive on the Abkhazian issue. In 1992 Caucasian Diaspora founded the Caucasus-Abkhazia Solidarity Committee in Istanbul with the participation of a representative from 43 Caucasian Cultural Associations. This organization played a significant role in mold the Turkish and global public opinion about the Abkhazian War. Also, the Committee purposed to supply humanitarian and economic aid to Abkhazia. Demonstrations was organized in big cities and close relationships with all levels of the state including the President was established by the Committee and its members. Therefore, Suleyman Demirel who was the Prime Minister of Turkey decided to receive a delegation of Caucasians and this shows that diaspora was highly effective on Turkish Politics. As a result of Committee's attitudes and concerns, a parliamentary debate was held in the Turkish Grand National Assembly on 13 October 1992. Mass media handled by diaspora about Abkhazia

and the support from the public has gained. Turkish MP's that were members of the Parliamentary Assembly of the European Commission were invited for group meetings. Also, reports and assessments related to Abkhazia and Georgian's attack to Abkhazia were submitted to international organizations like UN and the OSCE (Çelikpala 432-433). Some of the members of Caucasian Diaspora in Turkey went to Abkhazia to fight against Georgians.

Due to the Caucasian diaspora, Turkey's approach to the Abkhazian-Georgian conflict was complicated. As a result of intense activities of Caucasians, Turkish public opinion has supported the Abkhaz side. The demonstrations also changed the government's attitude against Abkhazia. At that time President of Turkey Ahmet Necdet Sezer declared that Turkey would not abandon Abkhazia and would do whatever falls on its part for justice and permanent peace (Çelikpala 435). Turkey has not interested a conflict in Abkhazia but officially supporting the territorial integrity of Georgia. At the same time, Turkey would prefer to see a peaceful resolution to the Abkhazian problem. Turkey's main interest in the region is not to endanger projects like the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline which is crucially important for its economy. Turkey needs to avoid destabilization in within the country itself, which hosts both a significant and quite active Abkhazian and North Caucasian Diasporas, supporting Abkhazia, as well as a Georgian Muslim community (Chirikba 344).

The pro-Western leader of Georgia in the period of 2008 – 2013, Mikhail Saakashvili, was also one of the leaders of Georgian Rose Revolution. Before the Russian-Georgian War in 2008, he was making no secret of his desire to moving away from bilateral relations with Russia (Asmus 54). Moscow was apprehensive about Saakashvili's policy towards Russia. In the end, Russian-Georgian relations have become worse and tensions increased in 2008. Russia could not stand a Pro-Western country on its south borderline due to its security concerns. A pro-Western or a pro-European Georgia means that to be a neighbour with United State in other words.

In August 2008, the inevitable conflict erupted on the region. Several civilian died after the Georgian bombardment in Tskhinvali, a South Ossetian city, when the fierce military conflict between Russia

and Georgia began in 7 August 2008. Before this attack, the relations between two sides were falling into decay because of the Georgia's Pro-Western policies and all these dimensions caused to Russian-Georgian War which has been occurred between 8 August and 16 August of 2008 (Wertsch and Karumidze 378). The Georgian aggression against South Ossetia is believed to have been actualized with the supports of European Union and U.S. by Russian Federation authorities. This view has explained by Dimitri Medvedev, President of Russia, as 'Americans must be feeling sad that their virtual project Free Georgia had failed' (Digol 113).

On the other hand, the other conflict zone in the region, Abkhazia has become a part of this war and after the war, the Russian Federation has recognized the independence of both Abkhazia and South Ossetia on 26 August. Also, Russia has installed military units in both regions (George 182). As a result, this war resulted in defeat for Georgia and had regional repercussions in terms of intensifying the security dilemma and also in terms of the importance of Russia's re-emergence in global affairs (Manoli). Black Sea countries also effected this security concerns and Russia's increasing impact in the region.

In 2014, Maidan Revolution anti-government protests in Ukraine were a crucial development in the Black Sea Region. The demonstrations against the decision of Ukrainian government on not signing of an association agreement with the European Union began on Euromaidan on 21 November 2013. The protesters claimed closer ties between European Union instead of the Russian Federation and complained about the corruption of government, abuse of power and human rights violations in Ukraine. After these protests, the mailed fists that supported Russian troops and Russian military equipment induced conflict in Ukraine. Pro-Euromaidan and Crimean Tatars fought against pro-Russian militias. Russia's annexation of Crimea pursued the protests and revolution on the excuse that the referendum on whether to join Russia. Far from these militaristic incidents, on 16 March 2014, a referendum was held in Crimea and %96.77 of voters were agreed on annexation of Crimea to the Russian Federation. Public support for the annexation among the local Russian population in Crimea was strong. But annexation of Crimea by

the Russian Federation caught the U.S. and European Union by surprise (Larrabee et al. 6-8).

These incidents were testing Russian-Turkish relations once again. On the other hand, due to Russia's Syria intervention Turkey has disappointments and leaned more clearly toward Ukraine. Also, Ukraine and Turkey have security cooperation and Crimean Tatars who Turkey supports is another significant factor for the relations between Ukraine and Turkey, also between Russia and Turkey. Another dimension is about Russia's perspective towards West or clearly towards Europe and United States. Russian President Vladimir Putin refers the Balkan example, as Lavrov referred for Abkhazian and Ossetian cases, and he is suggesting that his interest in Crimea and Eastern Ukraine derives from humanitarian concern to protect Russian speakers. His claim is that there is nothing more than what NATO did for Kosovo (Serwer 116). Russia used Kosovo card for the Crimea and Ukraine crisis again.

This policy of Russia affirms many researchers who share three conclusions over the past 20 years in the studies of Russian-Western interaction in the Black Sea Region and the Balkans. First conclusion of these researchers is the Kosovo issue which was a constant irritant in Russian-European relations since 1999. Second one is Russia's concerns about the Balkan settlement was not conditioned simply by strategic considerations or interests. The third is the Russian security policy in the Black Sea region was built in part on Moscow's experience of dealing with the West in the Balkans (Samokhalov 4-5).

Conclusion

Several numbers of geopolitical and economic issues have caused the Black Sea region to be a theatre of war for power. At this juncture, we need to say that Russia and Turkey are the key actors in the region and both states have a desire to gain status-quo in the Black Sea. Also, Russian-Turkish cooperation and good bilateral relations could bring stability and help to cease conflicts in the Black Sea region. Because of these positive effects, bilateral relations of Russia and Turkey have an important role for the Black Sea Region's prosperity, stability and peace.

Russian-Georgian War in 2008, Euromaidan Revolution and Russia's annexation of Crimea in 2014 were crucial conflicts in the region. Security issues also effect Russia and Turkey relations, also trade and economy in the Black Sea. As Tsantoulis states, when we look at the Black Sea Security logics, there are also security assets and security burden factors. The remarkable point of these in security burdens are frozen conflicts; danger of spill-over, tension with Russia (Tsantoulis). Russian aggression on the region has always been one of the security issues in the Black Sea. Despite, Russia always being an aggressive actor and a great power in the Black Sea, Turkey also has a voice as a stakeholder country.

According to Buzan, individuals are irreducible base unit for security issues, and they could not be the referent object for the analysis of international security (Smith 72-101). Constructivist approaches adopt a social ontology and argue that individuals and states cannot be considered separate from the normative environment which surrounds them. They exist not because of their material existence but because of the meaning and value attributed to them. The social construction of reality claims that states are social entities and international relations is a social area (Wendt 139). That means we cannot ignore normative environmental factors when we analyse Russian-Turkish impact on the region.

For example, Turkey pursued three main policies about Abkhazian and South Ossetian issues that relates to its domestic and foreign policies. Firstly, Turkey was worried about an ethnic conflict between the Abkhazians and the Georgians or other Circassians and Georgians in Turkey, which could have been ignited due to the Turkish government's attitudes towards Abkhaz and South Ossetian issues. The other disorienting point was coupled with the territorial integrity of Turkey. Due to the Kurdish problem and their requests for interdependence, Turkey did not incline towards Abkhazia's and South Ossetia's situations (Çelikpala "Immigrants to Diaspora" 423-446). But this approach was denied by the Caucasus Diaspora in Turkey with the argument that the political situation of Abkhazia was similar to the Turkish Republic of Northern Cyprus. Abkhazian and the Circassian Diaspora in Turkey have had a crucial role because of historical ties with Turkey.

On the other hand, due to the historical background of Russia-Caucasus relations, Russia's Abkhazia policy has differences about Abkhazian-Georgian conflict from other Black Sea Region conflicts such as Nagorno-Karabakh and South Ossetia (De Waal 148). Also, there is a common perception in the West that Abkhazia is strongly pro-Russian or even a Russian puppet while Georgians are the enemies of Russia. This Western sense about Abkhazia is not true and in the nineteenth century the situation was the other way around. There is a historical hostility between Russia and Abkhazia and Thomas De Wall expresses this on his book 'Caucasus': "Abkhazia was made a principality inside the Russian Empire in 1810, but resistance to Russian rule, aided by the Ottomans, continued for much of the nineteenth century, while many Georgians were adapting well to Russian rule. The Abkhaz supported their ethnic cousins, the Circassian tribes to the north and east, in their war against tsarist armies" (De Waal 149). This dimension of the region has never been taken into consideration when Russia's policies in the Black Sea are elaborated. However, this factor has an important role for the regional dimensions.

The other important social dimension related to Russian approach in the Black Sea region is related to its 'return to civilization' wish after the Soviet Union collapsed. However, according to Neumann, today, Russian nationalists think that Europe is just a degenerate cesspool that can only be rescued by following Russia. There are still Slavophiles and Westernizers in the country and Westernizers are represented by the liberal position (Neumann 198). Today Russian Slavophiles' debate has two models that challenge the Western ones and these models are ill-defined. First model is Romantic nationalist model which promotes a tightly disciplined, militaristic society and the other model is an idealised version of the pre-Petrine Russian pastoral. Besides, Neumann claims that there exists a variant of Romantic nationalism which shares with the liberals a moral assessment of Europe as an equal of Russia (Neumann 205-209). This nationalists and Slavophiles include the Russian elites and they shape Russia's foreign policy towards Europe. These policies have some similarities with Russia's foreign policy towards Turkey.

On the other hand, Turkey's point of view of Europe is totally different from the Russian approach. However, in 2014, after the crisis

in Ukraine and rising tensions between Russia and the West, Turkey once again demonstrated that its economic interests are priorities over ideological solidarity with its NATO allies. In this sense, it is possible to claim that Russian-Turkish relations are not just related to economic or politic dimensions, but also social and historical dimensions. This means the social and historical dimensions of Russian-Turkish relations also affect their Black Sea policies.

Bibliography

Agnew, John A. *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Psychology press, 2003.

Asmus, Ronald. *A little war that shook the world: Georgia, Russia, and the future of the West*. St. Martin's Press, 2010.

Bagdasaryan, Susanna, and Svetlana Petrova. "The Republic of Abkhazia as an Unrecognized State." *Russian Law Journal* 5.1 (2017): 98-118.

Beach, Derek, and Rasmus Brun Pedersen. *Process-tracing methods: Foundations and guidelines*. University of Michigan Press, 2019.

Çelikpala, Mitat. "From immigrants to diaspora: Influence of the North Caucasian diaspora in Turkey." *Middle Eastern Studies* 42.3 (2006): 423-446.

_____. "Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği," *EDAM Dış Politika ve Güvenlik*, (May, 2019): 5.

Chirikba, Viacheslav. "Geopolitical Aspects of the Abkhazian Statehood: some results and perspectives." *Iran & the Caucasus* (2004): 341-349.

Dalby, Simon. "Recontextualising violence, power and nature: The next twenty years of critical geopolitics?." *Political Geography*, 29.5 (2010): 280-288.

De Waal, Thomas. *The Caucasus: an introduction*. Oxford University Press, 2018.

Digol, Diana. "Right or wrong: Debate in Russia on Conflict in Georgia." *Sicherheit und Dodds*, Klaus, Merje Kuus, and Joanne Sharp. *The Ashgate research companion to critical geopolitics*. Ashgate, 2013.

Frieden (S+ F)/Security and Peace (2009): 112-120.

George, Julie. *The politics of ethnic separatism in Russia and Georgia*. Springer, 2009.

Hajizada, Mukhtar. "Challenges and opportunities for establishing a security community in the wider Black Sea area." *Southeast European and Black Sea Studies* 18.4 (2018): 529-548.

Karaganov, Sergei, and Elisabeth Hellenbroich. "Russia's Victory, New Concert of Nations." *Russia in Global Affairs*, 31 (2017).

Kelkitli, Fatma Aslı. *Turkish-Russian Relations: Competition and Cooperation in Eurasia*. Taylor & Francis, 2017.

King, Charles. "The wider Black Sea region in the twenty-first century." *The wider Black Sea region in the 21st century: Strategic, economic and energy perspectives* (2008): 1-19.

Larrabee, F. Stephen, Peter A. Wilson, and John Gordon IV. "The Ukrainian crisis and European security." *Implications for the United States and US Army—The RAND Corporation, Santa Monica, Calif—2015* (2015).

Laruelle, Marlene. "Russian Eurasianism: An Ideology of Empire (Washington)." DC: *Woodrow* (2008).

Mackinder, Halford J. "The geographical pivot of history (1904)." *The geographical journal* 170.4 (2004): 298-321.

Manoli, Panagiota. "Regional cooperation in the Black Sea." *Commissioned Paper for the Black Sea Trade and Development Bank* (2014).

Morozova, Natalia. "Geopolitics, Eurasianism and Russian foreign policy under Putin." *Geopolitics*, 14.4 (2009): 667-686.

Neumann, Iver B. *Russia and the idea of Europe: a study in identity and international relations*. Taylor & Francis, 2016.

Noutcheva, Gergana. "Contested statehood and EU actorness in Kosovo, Abkhazia and Western Sahara." *Geopolitics*, 25.2 (2020): 449-471.

Owens, Mackubin Thomas. "In defense of classical geopolitics." *Naval War College Review*, 52.4 (1999): 59-76.

Samokhvalov, Vsevolod. *Russian-European relations in the Balkans and Black Sea region: Great power identity and the idea of Europe*. Springer, 2017.

Serwer, Daniel. *From War to Peace in the Balkans, the Middle East and Ukraine*. Springer, 2019.

Shlykov, Pavel. "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition." *Perceptions: Journal of International Affairs* 23.2 (2018): 93-116.

Simão, Licinia. *Security in shared neighbourhoods: Foreign policy of Russia, Turkey and the EU*. Springer, 2016.

Smith, Steve. "The increasing insecurity of security studies: Conceptualizing security in the last twenty years." *Contemporary Security Policy* 20.3 (1999): 72-101.

Triantaphyllou, Dimitrios, and Yannis Tsantoulis. "Looking Beyond the Georgian Crisis: The EU in search of an enhanced role in the Black Sea Region." *International Centre for Black Sea Studies Policy Brief* 8 (2008).

Triantaphyllou, Dimitrios. "The 'security paradoxes' of the Black Sea region." *Southeast European and Black Sea Studies* 9.3 (2009): 225-241.

Tsantoulis, Yanni. "Region-Building and Its Failures: Writing Space, Producing Insecurity." *Governance and Culture in the Black Sea* 9 (2012)

Wendt, Alexander. *Social theory of international politics*. Vol. 67. Cambridge University Press, 1999.

Wertsch, James V., and Zurab Karumidze. "Spinning the past: Russian and Georgian accounts of the war of August 2008." *Memory Studies* 2.3 (2009): 377-391.

Северокавказцы – жертвы трагедии на Драве (на материале воспоминаний очевидцев)

Альфина Сибгатуллина*

Аннотация

В статье речь идет о трагедии, пережитой в конце мая- начале июня 1945 г. северокавказскими беженцами, находившимися на долине реки Драва/Драу около австрийского города Лиенца. Согласно Ялтинскому соглашению, они вместе с большим количеством казаков были выданы британскими властями советскому военному командованию для возвращения в СССР. Однако информация о присутствии горцев в «Лиенцевской трагедии казаков» в российской историографии почти отсутствует. Автором статьи предпринята попытка реконструкции состава, условий жизни беженцев в горских общинах и деталей драматических событий, произошедших в лагере 28 мая-1 июня 1945 г. Для этого привлечены исторические документы и воспоминания очевидцев, в том числе представителей Северного Кавказа, сумевших избежать репатриации. Во время выдачи горцы, среди которых было немало гражданских лиц и старых эмигрантов, оказывали яростное сопротивление, совершали самоубийство, бежали, но многие были расстреляны. Северокавказской колонией руководил белоэмигрант генерал-майор Султан Клыч-Гирей (1880-1947), который разделил участь офицерского состава Казачьего Стана. Представители северокавказской диаспоры в Турции ежегодно отмечают день памяти «трагедии на Драве», которой в этом году исполняется 75 лет.

Ключевые слова: Северный Кавказ, Вторая мировая война, Лиенц, трагедия на Драве, кавказские беженцы, Ялтинское соглашение.

*Альфина Т. Сибгатуллина, доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института востоковедения РАН.

Alfina T. Sibgatullina, doctor of philology, Leading Research Fellow, Institute of Oriental Studies RAS, Moscow. E-mail: alfina2003@yandex.ru

(Received/Дата отправления: 15.05.2020; Accepted/Дата принятия: 25.05.2020).

North Caucasians as Victims of the Tragedy on the Drava River

Abstract

This article discusses the tragedy that stroke North Caucasian refugees in late May-early June of 1945 on the Drava / Drau river valley near the Austrian city of Lienz. In line with the Yalta Agreement between President Roosevelt, Prime Minister Churchill and Generalissimo Stalin, the refugees, along with a large number of Cossacks, were extradited by the British authorities to the Soviet military command. However, in Russian historiography, there is barely any information on the presence of the highlanders in the "Lientsev tragedy of the Cossacks". The article attempts to reconstruct the composition, living conditions of refugees in the national communities and provide details of the dramatic events that took place in the camp on May 28 - June 1, 1945. In doing so, the paper discusses some historical documents and testimonies of eyewitnesses, including representatives of the North Caucasus, who managed to avoid repatriation. During the extradition, a number of highlanders, including many civilians, resisted the authorities, committing suicides and fleeing, but many were shot. The North Caucasian colony was led by a white emigrant, Major General Sultan Klych-Girei (1880-1947), who shared the fate of the officers of the Cossack Camp. Representatives of the North Caucasian diaspora in Turkey annually meet to remember "the tragedy on the Drava", which marks 75th anniversary this year.

Keywords: North Caucasus, World War II, Lienz, the tragedy on the Drava, Caucasian refugees, Yalta agreement.

Введение.

Перелистывая периодическую печать разных лет северокавказской диаспоры в Турции, невольно обращаешь внимание на тот факт, что в майских номерах журналов «Новый Кавказ», «Объединенный Кавказ», «Мизаге» и др. неизменно присутствуют заметки об очередной годовщине «Трагедии на Драве» (Drau Faciası) (см: Aşhot; Berzeg; Devletbey; Gûsar; Gûsar1; Hilâl; Tavkul; Yelbaşı и др.). «Трагедией на Драу/Драве», «Дравской трагедией» или «Дравским геноцидом» «турецкие» северокавказцы называют историю с насильственной выдачей англичанами горцев с Кавказа советскому военному командованию для возвращения в СССР. Названия эти связаны с кровавыми событиями, произошедшими в конце мая – начале июня 1945 г. на берегах реки Дравы близ австрийского города Лиенца. В российской историографии данная дата связана с

гибелью так называемого Казачьего Стана и 15-го казачьего кавалерийского корпуса и известна как «Лиенцская или Лиенцевская трагедия» (Науменко 111). Присутствие в этой истории северокавказцев российскими исследователями особо не выпячивается или вовсе умалчивается, как, впрочем, и в турецких изданиях информация о казаках почти отсутствует.

К сожалению, крайне мало сведений о кавказцах и в сборнике материалов и документов, подобранных специально по данной теме и изданных в двух томах атаманом В.Г. Науменко. Нам удалось обнаружить воспоминания некоторых северокавказцев – непосредственных участников тех событий, так или иначе избежавших репатриации: карачаевцев Хамита Боташа (Боташ), Джаббара Айбаза, Ниязи Байчоры (Биттирова), лакцев Мусы Рамазана (Ramazan) и Сефера Аймергена (1916 г.р.), шапсуга Кадира Натхо (Natho) и др. Из них Х. Боташ и К. Натхо после войны попали в США, а остальные перебрались в Турцию. Наиболее полными и богатыми на детали и имена являются сведения, приведенные Мусой Рамазаном (1922-2004) в его книге «Воспоминания одного кавказского переселенца» и в переводе с английского на турецкий язык книги Кадира Натхо «Из Черкесии в Америку»¹. В этой связи интересна судьба и самих авторов.²

¹ Автор выражает свою признательность исследователю Джему Кумуку, любезно предоставившему отдельные материалы по теме.

² Муса Рамазан родился в 1922 г. в селении Хулуцма Лакского района Дагестанской АССР. Окончил в 1941 г. Буйнакский кооперативный техникум. С началом Великой Отечественной войны, был призван в действующую армию. В 1942 г. попал в плен. В 1949 г. переехал на постоянное местожительство в Турцию. На новом месте приобрел специальность ювелира, одновременно стал принимать участие в различных организациях и обществах, учрежденных северокавказскими эмигрантами. Был среди инициаторов и учредителей Общества культуры и взаимопомощи северокавказцев (1951) и активных членов Образовательного и культурного фонда Шамиля (1978), долгие годы руководил фольклорным ансамблем танцев народов Кавказа при фонде. Владея родным лакским, русским и турецким языками, плодотворно занимался литературно-публицистической и переводческой деятельностью. Опубликовал

“Дата 28 мая 1945 года вписала горькую страницу в судьбу северо-кавказских беженцев, которые в этот роковой день оказались в центре Европы в руках английских оккупационных войск, – пишет один из них. – Этот день остался в нашей памяти как день предательства. У каждого из нас этот день оставил свой след: и горе, и слезы, и обида...” (Боташ 114).

Поскольку 28 мая 1945 г. как трагическая дата на самом Северном Кавказе не отмечается, а в этом году этим событиям исполняется 75 лет, в данной статье, основанной преимущественно на мемуарной литературе, предпринимается попытка реконструкции состава, условий жизни горцев в своих общинах и деталей репатриации горцев. При этом автор не претендует на полноту освещения всех (доселе неисследованных в российской исторической науке) вопросов насильственной выдачи горцев, понимая необходимость привлечения более широкого круга источников, особенно архивных документов, что, возможно, позволит внести определенные коррективы в оценку рассматриваемых событий.

Северокавказская колония.

К концу Второй мировой войны на территории Германии, Австрии, а также, частично, во Франции, Италии и некоторых других государств Западной Европы скопилось огромное количество российских и советских граждан, среди которых были военнопленные, белоэмигранты, беженцы, покинувшие вместе с семьями родные места из-за сталинских репрессий. Казачий стан

многочисленные репортажи, статьи и переводы в различных изданиях и печатных органах северокавказских обществ. См.: (Муртазалиев).

Кадир Натхо родился в 1927 г. в ауле Хатрамтук под Анапой. К концу Второй мировой войны в статусе беженца он оказался в Австрии, Италии, Турции, Иордании и Сирии, в 1956 г. уехал в США. Возглавлял Общество черкесской культуры в г. Паттерсоне (штат Нью-Джерси). С 1960-х гг. стал заниматься литературным творчеством, писал на русском и английском языках. В Нью-Йорке вышли книги: «Старые и новые рассказы Кавказа» (1969), «Никола и Надюша» (роман, 1976). Данный роман был переведен на адыгский и русский языки: «Отчужденные» (Майкоп, 1993).

образовали казаки, отступавшие вместе с оккупантами с традиционно казачьих регионов СССР – Дона, Кубани и Терека, «большую его часть, в отличие от 15-го кавалерийского казачьего корпуса, составляли гражданские лица, не участвовавшие в боевых действиях» (Табolina 28). Сдаваясь европейским странам, многие из них надеялись, что Запад, США и Великобритания примут их как политических беженцев, и не думали возвращаться на родину. В мае 1945 г. около 35 тысяч человек, основной костяк которых составляли Казачий Стан, 15-й казачий кавалерийский корпус и некоторые другие небольшие отряды казаков, располагались в долине реки Дравы, между городами Лиенц и Обердраубург на австрийско-итальянской границе. Эта территория была зоной английской оккупации. Основная масса казаков была размещена в лагере Пеггек, находившемся восточнее Лиенца. Казачьи станицы и полки стояли биваками по обеим сторонам Дравы. Общая протяженность казачьих частей составляла около 19 км. (Арзамаскин255).

От города Обердрауберга до Деллаха разбили свой лагерь кавказцы: «кто-то из них бежал от советского режима, кто-то попал в плен и вышел из лагеря, кто-то был вынужден работать на немцев, и небольшая часть, эмигрировавшая из России еще в годы революции» (Боташ 47). Как сообщает М. Рамазан, между казачьими поселениями и беженским лагерем северокавказцев находилась буферная зона, и без разрешения английских властей контакты между собой не разрешались (Ramazan 76). Так долина реки Дравы была заселена огромной беженской массой, многие общались лишь в своих общинах и имели мало представления о жизни других колоний. Этим можно частично объяснить отсутствие сведений друг о друге в воспоминаниях казаков и горцев.

В сборнике, составленном В.Г. Науменко, указываются всего три группы горцев, которые расположились в лагере отдельными общинами: «крайними на восток были кабардинцы, далее осетины и еще дальше, к западу, карачаевцы» (Науменко 171). Очевидец тех событий, выходец из села Карт-Джурт, 11 января 1943 г. вместе с семьей покинувший Карачай, Хамит Боташ(ев) же

пишет о наличии там всех «сыновей Большой Медведицы»: «Их семь и у Большой Медведицы тоже семь звезд», имея в виду количество национальностей Северного Кавказа, находившихся в колонии: карачаевцы, балкарцы, кабардинцы, осетины, чеченцы, ингуши и дагестанцы (Боташ 60). Далее он конкретизирует расположение горцев в лагере: «В Северо-Кавказскую колонию входили в основном пять общин: адыгеская, балкарская, карачаевская, кабардинская и осетинская. Поскольку чеченцев, ингушей и дагестанцев было сравнительно мало, они самостоятельных общин не имели и вливались в состав тех общин, где они имели более или менее близких знакомых и друзей» (Боташ 95-96). Такие же сведения приводит и Кадир Натхо, к тому же он упоминает о наличии представителей других национальностей Кавказа: лезгин, абхазов, армян и грузин (Natho 183). Языком межнационального общения был русский.

В связи с тем, что английские власти не проводили переписи в лагерях, и текучесть не контролировалась, назвать конкретное количество горцев затруднительно: российские исследователи указывают цифру 4,8 тысячи, а в турецких публикациях число варьируется от 5 до 8 тысяч.

Хамит Боташ придерживается мнения 7 тысяч, указывая, что численность северокавказской колонии, которая в период организации в 1943 г. на Украине составляла около 2 тысяч человек, за два года она пополнялась за счет сбежавших и освобожденных союзными войсками из нацистского плена кавказцев, и к концу войны колонна состояла из более 7 тысяч человек. Николай Краснов-младший, внук генерала П.Н. Краснова, также упоминает, что из горцев лишь 600 человек являлись военными, остальные были гражданскими беженцами (Краснов 23). Были здесь даже малыши, рожденные в обозе, и беременные женщины, вышедшие замуж за время пути, больные и раненые, прикованные к постели на телегах. За два года у колонны сложились особый быт, определенные устои и правила выживания» (Биттирова 82). Х. Боташ также подтверждает постоянное изменение состава колонии: «В те дни, когда мы появились в долине реки Драу, к нам стали стекаться люди, освобожденные из плена, угнанные на работу в Германию,

те, кто отбил от своих частей, и те, кто служил в легионах. Большинство из них состояло из чечено-ингушских, дагестанских одиночек, из которых была и создана отдельная группа» (Боташ 96).

Первое время северкавказцы находились, как вспоминает Боташ, в хорошем расположении духа. Долина реки Драу во многом напоминала долину Кубани: «ущелье такое же глубокое, как Кубанское, такое же темное, малодоступное солнечному и лунному свету, так же отдыхает здесь душа человеческая, как и там» (Боташ 38).

Руководителем северокавказской колонии был генерал-майор Султан Клыч-Гирей (1880-1947) – участник Первой мировой войны, командир сотни Черкесского полка «Дикой дивизии», бывший член Комитета горских народов Северного Кавказа в Стамбуле. Когда именно он получил командование Кавказской дивизией, сведения расходятся. Автор книги «Жертвы Ялты» Н.Д. Толстой указывает, что Султан Клыч-Гирей «со своей разношерстной армией сдался англичанам одновременно с Казачьим станом во главе с генералом П.Н. Красновым» (Толстой 191), поскольку, по его мнению, незадолго до капитуляции немецкие командиры просто «исчезли, оставив командовать дивизией эмигранта Султан Гирей-Клыча» (Толстой 185). Муса Рамазан в своей книге приводит статью Аслан-бека, опубликованную в парижском журнале «Часовой», где указывается, что 9 мая 1945 г. автор видел приказ о назначении англичанами генерала Султана Клыч-Гирей командиром Кавказского соединения (Ramazan 85)³. Хамит Боташ же рассказывает о выборе, сделанным самими кавказцами: «Было указание, чтобы каждая община выбрала себе руководителя. В этот же день должны были определить руководителя всей Северо-Кавказской колонии... Все остановились на кандидатуре

³ Здесь необходимо уточнить, что М.Рамазан, будучи уже в солидном возрасте в период написания своих воспоминаний, позволил себе некоторую «вольность» в переводе с русского на турецкий язык статьи Аслан-бека. В статье дата 9 мая 1945 г. не относится к предложению «Англичане назначили ген.Султан Килич-Гирей начальником всех кавказцев» (см. Аслан-бек 12).

генерала Солтана Клыч Герия. В пользу избрания его на этот пост говорило следующее: он отличался в годы Первой мировой войны, был награжден английским орденом, в годы Второй мировой войны преследовался немцами как агент английской разведки, и самое главное, он был хорошо знаком с командующим 8-ой армии англичан фельдмаршалом Александером. Мы, карачаевцы, выступили за его назначение... Были такие, которые предлагали кандидатуру Улагая, считая, что он среди старой эмигрантской гвардии наиболее яркая личность, занимал более ответственные посты, чем другие, и знакомства у него хватает и т.д. ... Несмотря на разнобои, руководителем северо-кавказской колонии был избран генерал Солтан Клыч Герий» (Боташ39-40).

Черкесский князь Султан Клыч пользовался среди кавказцев большим уважением и почетом, между собой горцы называли его *Хануко* или *Ханко*, что означало «сын хана» (см. о нем: Беджанов). После сдачи 8-ой британской армии, генерал собрал свою армию и произнес речь. «Пусть те, кто в состоянии уйти — особенно молодежь, — немедленно уйдут и забудут о нашей мечте освободить Кавказ и кавказские народы». Многие не преминули воспользоваться этим предложением и бежали, что, кстати, иллюстрирует одно важное обстоятельство: хотя казаки и кавказцы формально считались пленными, англичане не могли предотвратить массовые побеги. Лагеря не были огорожены проволокой и охранялись в основном самими пленными (Толстой 191).

О 65-летнем генерале Султане Клыч-Гирее Хамит Боташ пишет отнюдь не как о старике: «Генерал был одет в коричневую черкеску, ладно сидевшую на его стройной фигуре. Его широкие плечи и тонкая талия свидетельствовали о том, что он был еще довольно молод и имел настоящую воинскую выправку. На голове его красовалась коричневая каракулевая шапка, на груди — белые газыри. Подпоясан он был позолоченным поясом, на котором висел великолепный кинжал в серебряных ножнах. На боку — маузер с серебряной рукоятью. Ноги генерала были обуты в сверкающие блеском сафьяновые мягкие ноговицы и добротные кумыцкие чуйяки. Чувствовалось, что идет настоящий

кавказский генерал. Короче, вся его одежда состояла из давно и хорошо известных нам атрибутов. Видеть генерала в нашей родной кавказской форме было для нас большой радостью» (Боташ 72).

Из остальных горских офицеров известны имена черкесского полковника Кучука Улагая (Науменко 169,172), унтер-офицера осетина Г. Тугаева (Толстой 238), карачаево-балкарского офицера Добая Тотуркула (Tuzman), лидера шапсугской группы Шабана Шомиза (Natho 185), дагестанца из села Чох полковника Бахаттина Хурша (Ramazan 83), полковника Шамхалова (Ramazan 86), полковника Шашыма Лува, полковника Хамзата Крыма (Ramazan 86), доктора Кочкара, майора Шакмана Паго (Ramazan 77), черкесского уздена Хамида Бжассо (Natho 185) и др.

Первое время положение в беженских лагерях было неплохим: и казаки, и кавказцы были поставлены на довольствие: «По качеству продуктов чувствовалось, что англичане питаются значительно лучше, чем немцы, – пишет один из свидетелей. – Нам давали кроме основных продуктов и шоколад, и кофе, и ароматизированные сигареты» (Боташ 65). Беженцы содержались в достаточно свободных условиях с ограничениями передвижения лишь во время комендантского часа. Отношение со стороны английских солдат было «подчеркнуто корректным и даже уважительным, офицерам разрешили сохранить оружие, а для несения караульной службы казакам были оставлены винтовки – по одной на 10 человек. Среди казаков ходили самые разнообразные слухи относительно своей дальнейшей судьбы. Высказывались даже предположения, что из них будет сформировано некоторое подобие Иностранного легиона, и они отправятся на Ближний Восток, в Африку или на острова Тихого океана для борьбы с японцами. 15 мая в места размещения казаков прибыли представители Красного Креста, распределявшие продовольствие и вещи. Англичане всячески поддерживали все начинания казаков по устройству школ и церкви. 20 мая казакам даже пообещали предоставить помещение, где они могли бы наладить выпуск собственной еженедельной газеты, а незадолго до этого был создан казачий хор» (Крикунов592). Известно также о наличии в

северокавказской колонии фольклорной группы, в составе которой были Муса Рамазан, Мехмет Аталык, Ибрахим Таймаз, Эльбрус, Арисхан, Барасби Тогоев и другие молодые люди. Они для организации совместных репетиций, по разрешению англичан, ходили в Казачий Стан и встречались с руководителем казачьего хора Георгием Сапентьевым (Ramazan78).

С появлением английских продуктов в лагере открылся «черный рынок»: «Тут продавали сигареты, продукты, одежду, даже виски... Главными поставщиками рынка были малознакомые люди, прибывшие сюда со стороны. Продавали в основном за американские доллары, английские фунты, австралийские шиллинги, немецкие марки, итальянские лиры, швейцарские франки; золотые деньги и серебряные изделия ценились особо» (Боташ 65-66). У каждой повозки дымился огонь, народ по вечерам ходил друг к другу в гости, играл в карты, пел национальные песни, готовил традиционные блюда, заказывал местным швеям одежду, молодые влюблялись и женились... Было в лагере немало беременных женщин и грудных детей (Боташ 66).

Репатриация.

Однако доброе отношение англичан к беженцам было обманчивым, ибо судьба российских эмигрантов и казаков была решена еще в феврале 1945 года на Ялтинской конференции, когда были приняты секретные документы о выдаче советскому правительству всех воинских соединений и гражданских лиц, принимавших участие в войне на стороне Германии. Соглашение «О репатриации советских граждан», подписанное 11 февраля, лишило возможности политического убежища всех без исключения подданных.

Все началось с разоружения беженцев, даже самого Султана Клыч-Гирея, что сразу же встревожило кавказцев. В лагерях появились люди, знающие русский язык и записывающие желающих по своей воле вернуться на родину. Не доверяя англичанам, некоторые кавказцы стали тайно уходить из лагеря и прятались в горах. Тревожная атмосфера царила и в Казачьем Стане. «Понимая, что казаки так просто не сдадутся и что могут

возникнуть осложнения, – пишет П. Крикунов, – англичане тщательно разработали план операции по переброске казаков в зону советской оккупации. 16 мая они потребовали сдать все оставшееся у казаков оружие. Естественно, этот приказ вызвал среди пленников недовольство. Однако казаков успокоило сообщение о том, что взамен их разношерстной амуниции и вооружения им выдадут английское оружие. Получив такие заверения, казаки еще больше уверовали в то, что их никто выдавать не собирается, и без проволочек полностью разоружились» (Крикунов 593).

В 20-25 числах мая по лагерям беженцев стал ездить специальный автомобиль, с которого по громкоговорителю передавались русские песни и призыв вернуться на родину. Вот как об этом вспоминает Кадир Натхо: «В последние дни советская пропаганда стала заметно сильнее и дерзче. Однажды мы стояли с Хамидом и беседовали, как по главной дороге показалась бронированная машина; она остановилась около лагеря и стала громко передавать песню «Яблочко»!

Эх, яблочко, Да куда котишься?

Ко мне в рот попадешь, Да не воротишься!..

...Было страшно. Все мы знали, что это было не просто песней, а настоящей угрозой» (Natho187).

Казачьи офицеры были уверены, что западные правительства не будут отправлять в СССР тех, кто не желает ехать туда. Генерал Султан Клыч-Гирей, обойдя все группы кавказских беженцев, также пытался успокоить их, «уверяя, что западная демократия никогда и ни за что не позволит насильственную выдачу, оглашенный призыв с британской стороны “вернуться на родину” адресован только желающим ехать домой» (Боташ 58).

Генерал В.Г. Науменко позднее назвал политику британских властей «великим предательством»: они поступили очень хитро, отделив от основной массы сначала всех генералов и офицеров. Это случилось 28 мая. Казачьему офицерскому составу было объявлено, что состоится конференция, темой которой якобы была «Общая военно-политическая обстановка и военнопленные казаки», а северокавказцам представитель английского штаба сказал буквально следующее: «Все руководители Северо-

Кавказской колонии, старшего и среднего чина, должны быть готовы к встрече с фельдмаршалом Александером. Речь там будет идти о дальнейшем устройстве вашей жизни» (Боташ 106).

Должны были поехать всего 35 генералов, 167 полковников, 283 войсковых старшины, 375 есаулов, 460 подъесаулов, 526 сотников, 756 хорунжих, 124 военных чиновника, 15 медиков, 2 военных священника, 2 капельмейстера, 5 офицеров связи РОА, 2 переводчика и 2 фотографа. Однако явились и были погружены в транспорт 2461 человек вместо 2756 (Арзамаскин 255). Среди отправленных в Шпиталь было примерно 150 лидеров кавказских групп во главе с генералом Клыч-Гиреем. Некоторые горцы, поверив, что их действительно представят британскому командованию, переоделись в свои национальные одежды. Сам генерал был в форме офицера царской армии. В Шпитале офицеры были размещены в огороженном колючей проволокой лагере, а на рассвете 29 мая их передали советским представителям. Сосылкой на известный журнал русского зарубежного воинства «Часовой» Ю. Арзамаскин сообщает следующие цифры: «Из этих офицеров «по дороге к Вене советским конвоем было расстреляно 120 человек, 1030 человек исчезли при повторных допросах на пути от Граца к Вене, в самой Вене исчезли еще 983 человека» (Арзамаскин 256).

Обезглавив таким образом казаков и кавказцев, англичане «приступили к жестокой расправе над остальным 32-х тысячным населением беженских лагерей. 30 мая долина Дравы являла собой мрачное зрелище. На палатках и бараках и вдоль шоссе Лиенц-Обердраубург были вывешены черные флаги. Казаки объявили голодовку. Еда, которую привозили в лагерь англичане, стояла нетронутой. Священники совершали богослужение. Мужчины возбужденно обсуждали, что делать. Рыдающие матери судорожно прижимали к груди детей» (Толстой 237). В петициях, отправленных королю Георгу VI, архиепископу Кентерберийскому, Уинстону Черчиллю и полковнику Малкольму, они писали: «Мы предпочитаем смерть возвращению в советскую Россию, где нас ждет долгое систематическое уничтожение» (Толстой 238).

Об уготованной им участи кавказцы узнали в 5 часов дня 28 мая от командующего 5-м Баффским полком полковника Олдинга-Сми, который сообщил им, что офицеры уже переданы Советам и теперь настал черед солдат. «Олдинг-Сми понимал, что вряд ли эта новость вызовет всеобщее ликование, но он никак не мог представить себе таких бурных рыданий и отчаянного протеста» (Толстой 238). По сведениям К. Натхо, помимо черных флагов и голодовки, кавказцы, готовые умереть на месте, вскопали собственные могилы. В лагере участились случаи самоубийства, прибегали к разным методам: кто-то резал себе горло, кто-то вскрывал вены, многие предпочитали яд, стрелялись, семьями кидались в Драву (Tuzman 121).

Несмотря на расставленную англичанами охрану и вооруженные ручными пулеметами патрули, около двухсот человек бежало той ночью в окрестные леса. «Многие, в том числе старики и дети, ушли под началом одного отчаянного карачаевца. Среди них был осетин, унтер-офицер Тугаев, слышавший, как в лесу англичане стреляли в безоружных беглецов. Но ему с другом удалось уйти в горы, перейти границу Италии и спастись» (Толстой 238). Кто знает, возможно, в отряде этого «отчаянного карачаевца» был и Хамит Боташ, который утверждал: «Мы, карачаевцы, составляли 50% от общего числа беглецов» (Боташ 150).

В.Г. Науменко удалось найти избежавших участи репатриации из лагеря горцев двух «молодых карачаевцев с Терека, принадлежавших к новой эмиграции»: «Один из них всего месяц служил в Красной армии и сдался немцам. Другой совсем не служил, а ушел с Кавказа при отступлении оттуда немцев. Потом оба попали в Италию, а оттуда, в мае месяце ушли в Австрию, на р. Драву, где они разделили с казаками их горькую участь» (Науменко 171). Вот что они поведали о первом дне выдачи кавказцев:

«Началось с кабардинцев. Прибыли автомобили и танки, окружили лагерь и начали вбрасывать людей насильно в грузовики. Здесь происходило тоже, что и у Лиенца: женщины бросались под колеса машин, причем некоторые из них раздевались до нага. Их так и вбрасывали в машины.

В тот же день тоже самое происходило и в колоннах осетинской и карачаевской. Удалось уйти больше всего карачаевцам, надо полагать, потому, что они были дальше и не их первые окружили. По подсчету этих молодых людей, в тот день было вывезено всего 60 офицеров и до 600 остальных беженцев» (Науменко 173).

Днем 30 мая первые представители кабардинцев были отобраны для посадки в поезд на станции Деллах. Но когда в 2 часа за ними прибыла рота 5-го Баффского полка, выяснилось, что пленные вовсе не готовы к отправке, а многие оказывают пассивное сопротивление. Майор Мак-Грат, командир роты, сообщал позже о своих трудностях: «Около тропки, ведущей к шоссе, расположились, образовав круг, мужчины, женщины и дети — всего человек 200. У них явно не было никакого намерения никуда ехать. Они выкинули черный флаг, распевали религиозные песни и плакали. Я приказал подогнуть к этому месту четыре трехтонки, и солдаты — их было около 20 — попытались заставить пленных сесть в машины. Плач усилился, некоторые показывали жестами, чтобы их лучше застрелили, чем заставлять возвращаться в СССР. Наконец, с величайшим трудом удалось загнать нескольких человек в грузовики, но они спрыгнули на землю. Некоторые из них явно были организаторами этой сидячей забастовки, и я приказал четверем солдатам силой забросить одного из зачинщиков в грузовик, но он отреагировал на это так бурно, что мне пришлось ударить его по голове черенком шанцевой лопаты (ими были вооружены некоторые мои солдаты). Вид крови, казалось, несколько отрезвил толпу. Пленные принялись укладывать свои вещи в повозки. Через полчаса мы, наконец, выгнали их с повозками на дорогу и тронулись в путь» (Толстой 238-239). Многие «предпочитая смерть возвращению в “советский рай”, в тот и последующие дни стрелялись, вешались, бросались в реку со скал, под танки». Только 1 июня количество задавленных, убитых, утонувших, покончивших с собой казаков и горцев составило 700 человек (Арзамаскин 257).

31 мая - 1 июня в Юденбург были отправлены три поезда с кавказцами – всего 3161 человек, мужчин, женщин и детей.

Мужчин запихнули в вагоны, по тридцать шесть в каждый. Женщин и детей с вещами погрузили в багажное отделение. Дальнейшая их судьба неизвестна» (Толстой 239).

За дни вывоза через Шпиталь проходило по три поезда, в каждом из них в среднем было по сорок вагонов. Двери вагонов не были запертыми на замки, а лишь дверные скобы были закручены проволокой, поэтому были случаи, когда пленники выбрасывались на полном ходу поезда.

Выданных ожидали «фильтры Смерша». Историки приводят следующие цифры: «6 тысяч казаков были осуждены трибуналами и приговорены к расстрелу или длительным срокам заключения; 16 тысяч были без суда и следствия вывезены в бухту Находка, а оттуда как “спецконтингент” переправлены в Магадан, на различные прииски. В тяжелейших условиях Индигирки, Оймакона и других подобных мест до смерти Сталина смогли дотянуть немногие» (Табolina 30).

Союзники СССР по антигитлеровской коалиции, по мнению атамана Науменко, перестарались и выдали русскому командованию даже тех, кто не подлежал выдаче по условиям Ялтинского соглашения. Одним из таких был и Султан Клыч-Гирей. Как вспоминают очевидцы, в Шпитале английский майор обратился к генералу и сказал, что назначает его старшим над горцами и ответственным за их поведение. На это Султан гордо ответил, что когда он был на свободе, то был горским диктатором, теперь же он такой же пленник, как и все они. Его оставили в покое» (Науменко 169). Также сообщается, что Султан Гирею было предложено британское покровительство, но он отказался, сказав, что с этими белыми генералами он прошел гражданскую войну и примет с ними смерть.

Другой участник гражданской войны, полковник Кучук Улагай, репатриации не подвергся (его спасла супруга Людмила Петровна, вовремя предъявив английским военным служащим албанский паспорт своего мужа) (Мартынов 81).

На следующий день английские солдаты начали преследовать успевших сбежать, перейти в район Зальцбурга и скрываться в горах. Сначала группы казаков и кавказцев были довольно многочисленны и не тратили сил на то, чтобы избежать

патрулей. С течением времени, однако, их группы поредели и почти не превышали 12 человек. Днем они находились на снежных вершинах, выставив часового, который в случае необходимости давал криком сигнал тревоги. По ночам они часто занимали летние фермы или разбивали бивак в лесу, в низине. Казаки и кавказцы явно предпочитали смерть выдаче, но, попав в руки солдат, не предпринимали попыток бежать (Толстой 253).

В период 7-30 июня в горах были пойманы 1356 казаков и кавказцев, 934 были доставлены 15 июня на грузовиках в Юденбург, но советские власти потребовали, чтобы их отвезли в Грац, куда они и прибыли на следующее утро. У некоторых солдат, охранявших эту группу, сложилось впечатление, что все эти пленные или часть их были расстреляны вскоре после прибытия (Толстой 253).

16 января 1947 года в Москве, в Колонном зале Дома Союзов состоялся закрытый судебный процесс по делу шести генералов: эмигрантов П.Н. Краснова, А.Г. Шкуро, С.Н. Краснова и Султан Клыч-Гирея, бывшего советского гражданина Т.И. Доманова и германского подданного Г. фон Паннвица. Подсудимые обвинялись в том, что «по заданию германской разведки они в период Отечественной войны вели посредством сформированных ими белогвардейских отрядов вооруженную борьбу против Советского Союза и проводили активную шпионско-диверсионную деятельность против СССР». Все обвиняемые были приговорены к смертной казни через повешение. Приговор был приведен в исполнение сразу по окончании процесса на сооруженной во дворе Дома Союзов виселице (Краснов 24; Крикунов 596-597).

И как эхо, трагедия на Драве отозвалась зловещими кровавыми событиями Кемптен, Фарели, Гессен, Мангейм, Дахау, Платтлинг, Зальцбург, Даггендорф, Будвас, Гоф и целый ряд неизвестных печати случаев насильственных отправок на «родину». «Начались бесконечные терзания измученных душ и лицемерные воззвания “Родина ждет”», – пишет один из очевидцев тех дней (Науменко т. 1: 148).

Память о погибших.

На месте, где стоял мост через Драву, с которого казаки бросались в реку со своими женами и детьми, поставлен крест. 1 июня 2005 г. на мемориальном кладбище в Лиенце открыта памятная доска на русском языке. На вилле «Золотая звезда», где жил генерал П.Н. Краснов, также имеется памятная доска. Это драматическое событие запечатлел на своей знаменитой картине «Выдача казаков в Лиенце. Австрия – июнь 1945» донской казак, талантливый художник С. Г. Корольков.

В деревне Иршен австрийской провинции Обердраубург находится памятник, установленный в мае 1960 года Европейским исламским обществом в память о погибших мусульманских беженцах. На этом скромном памятнике на немецком языке написано: «Здесь, 28 мая 1945 года, 7000 северокавказцев со своими женами и детьми были выданы советским властям и стали жертвами идеала освобождения Кавказа».

Таким образом, северокавказцы, как и казаки, оказавшиеся в конце мая-начале июня 1945 г. на берегу Дравы, стали жертвами британской дипломатии. Среди горцев было немало гражданских лиц, а также эмигранты, покинувшие родину после русской революции и гражданской войны, которые к периоду Второй мировой войны являлись подданными других стран, часть из них имела «нансеновские» нейтральные паспорта беженцев, т.е. попадали под положение Женевской конференции о военнопленных. Тем не менее многие горцы были без суда и следствия расстреляны за измену советской родине, а оставшиеся в живых попали в сталинские лагеря, где, как правило, также погибали.

Использованная литература

- Арзамаскин Ю.Н. *Тайны советской репатриации*. М.: Вече, 2015.
- Аслан-бек. Выдача горцев Кавказа (свидетельство) *Часовой* 613 (4) июль-август (1978) : 11-13.
- Aşhot, Cemal. Drau (Lienz) FaciasıMünasebetiyle. *Yeni Kafkas* 15 (1959) :23.
- Беджанов М. *Генерал Султан-Гирей Клыч*. Майкоп: ГУРИПП «Адыгея», 2002.

- Berzeg, Sefer E. General Sultan Kılıç Girey. *Birleşik Kafkasya* 2 (1964) :2-5.
Боташ, Хамит. *Проклятая поляна* (Роман-хроника) / Пер. с карач. яз. Э. Каитовой-Кубновой. Москва: Акцент, 1993.
- Биттирова Т.Ш. Трагедия в австрийских Альпах и творчество Хамида Боташа. *Международный научно-исследовательский журнал*. 9, часть 2. (2019) : 80-83.
- Devletbey M. Şimali Kafkasyalıların Drav Faciası. *Yeni Kafkas* 3 (1957): 5.
Güsar, Vasfi. Drau Faciası. *Yeni Kafkas* 9 (1958): 4-6.
_____. Dünya Tarihinde Kanlı Bir Facia Drau. *Kafkasya* 7 (1965): 29 -33.
- Краснов Н.Н. (мл.). *Незабываемое. 1945-1956*. Сан-Франциско: "Русская жизнь", 1959.
- Крикунов П. *Казачи. Между Гитлером и Сталиным*. Москва: Яуза, ЭКСМО, 2005.
- Науменко В.Г. *Великое предательство. Выдача казаков в Лиенце и других местах (1945–1947): сб. материалов и документов: в 2 т.* Нью-Йорк: Всеславянское издательство. Т. 1, 1962. Т. 2, 1970.
- Мартынов А.В. *По обе стороны правды. Власовское движение и отечественная коллаборация*. Москва: Вече, 2014.
- Муртазалиев А.М. Вклад дагестанской диаспоры в распространение русской словесной культуры в Турции. *Вестник Дагестанского научного центра* 43 (2011): 124–127.
- Natho, Kadir. *Çerkesya'dan Amerika'ya*. Çev. Nur Nirven, İstanbul, Chivi-yazıları Yay., 2014.
- Полян П.М. *Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине* Москва: «Российская политическая энциклопедия», 2002.
- Ramazan, Musa. *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı yay. 1997.
- Hilâl*. Şimali Kafkasyalıların «Drau»Faciası ve Avusturya'da Dikilen Bir Abide. 17 (1967): 44.
- Таболова Т., Антоненко С. Лиенц: Казачья Голгофа. *Родина* 9 (2005): 26-30.
- Tavkul, Ufuk. İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, Yay. Haz. Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu. İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, (2016): 77-93.
- Толстой Н.Д. *Жертвы Ялты*, пер. с англ. Москва: "Русский путь". 1996.
- Tuzman, Ufuk. Drau Katliamı'nın 62.Yıldönümü (28 Mayıs 1945). *Yesevi Dergisi* 5 (2006): 120-124.
- Yelbaşı, J. 28 Mayıs 1945 Drau Faciası. *Mızağ Dergi*. Eskişehir. 2 (2018): 15.

A New Source of Information on Circassians, Kabarda and the Kanjal War in the Early 18th Century: A Hebrew Chronicle from the Crimean Khanate

Dan Shapira*

The aim of this paper is to bring to the attention of Circassian scholars and the researches in Circassian studies the English translation of a new-old and hitherto unstudied documentary source on one of the events in the Circassian territory of Kabarda in the early 18th century Kabarda territory of Circassia in English translation. Here. Below are the English translations of chapters 22, 24, 36, 47 and 48 of a Hebrew chronicle written in around 1730 in the Crimean Khanate.

The name of the chronicle partly translated here is *Deḇar Šepatayim* (pronounced *Devár Sefatáyim*), ‘an utterance of lips’, or ‘a word of two lips’, with ‘lips’ meaning dual in Hebrew, referring thus to the fact that most of the book’s contents was based on the information provided by two high-ranking Muslim informants from the Crimean Khanate, and that the book is a Hebrew translation of what had been transmitted to the author in Ottoman-Turkish or in Ottomanized Crimean-Tatar.

The chronicle is written mostly in the style of broken Biblical (and, to a much lesser extent, Talmudic) quotations. This style of writing was normal in the pre-Modern Hebrew literature. This is why I relied heavily on the King James’ Bible to translate the Hebrew quotations. The reader of English is supposed to stumble and ponder for a while about what the text says, exactly as the Hebrew reader does. In many cases, the reader the chronicler had in mind to target was supposed to grasp not only the Biblical or Talmudic, *etc.*, quotations, but the quotation’s broader context as well, or to raise to his mind the subsequent verses. Of course, it was impossible to mimic the Hebrew subtext thoroughly.

The book covers events that occurred between 1681-1730/1 in the Crimean Khanate (with a special interest on the local events in

* Dan Shapira, professor, Bar-Ilan University, Ramat Gan, Israel. E-mail: shapiradan.apple@gmail.com. (Received: 21.12.2019; Accepted: 30.01.2020)

Karasub/Kara-su-Bazar, where the author lived); in the European parts of the Ottoman Empire, - especially in Istanbul; in the territories under the influence of the Crimean Khanate, such Circassia including Kabarda; Bujak/Bucak, Nogay territories, and Ottoman enclaves around the Crimean Khanate, such as Azak/Azov, etc.

The author of the book was David son of Eli'ezer Lechno/Lekhno, a Rabbi of the Crimean Rabbanite community, which was a Jewish minority amongst the Jewish-Karaite majority in the Crimea. Apparently, he was an inhabitant of Karasub where almost all the Crimean Rabbanites lived by then (a few others lived in Çufut-Kal'eh, the former capital of the Crimean Giray Khans, next to the newer capital of Bahçe-Saray, and in Mangup and Keffeh/Caphá/ Kafa on the territory of the Ottoman Eyalet of Keffeh). It is evident from his book and from what we know about him from other sources that he also frequented Bahçe-Saray, Istanbul, Çufut-Kal'eh. As the author of an unpublished Hebrew grammar, working hand in hand with the Karaite leadership of Çufut-Kal'eh, he also carried out some reforms in his small community while ascribing his own reforms to the authority of R. Moses the Exile of Kyiv (early 16th century) (Shapira Essay Review).

Under the auspices of the Sinani-Çelebi Karaite family, which was acting as though it was the *nešī'im* (the heads of the Jewish *millet*) of the Crimean Jews, Karaite and the Rabbanite alike, David son of Eli'ezer Lechno/Lekhno had the Rabbanite *siddur* (prayer book) printed several times in the newly established Karaite press of Çufut-Kal'eh. The first print went out in 1735, but it seems that there were several re-prints or prints in different formats slightly afterwards. This *siddur* contained *piyyuṭim* (poetic composition of religious content), Song of Songs and Ruth with Turkish/Tatar translations. Still, members of the community continued to copy handwritten *siddurs* even after the printed editions had appeared, with the same contents (*piyyuṭim*, Song of Songs and Ruth with Turkish-Tatar translations) (Shapira Judeo-Turkic). However, his *Ḥazzaniya* (book of synagogue ritual), which was composed between 1723-25, though held in high esteem, was never printed.

The chronicle became known to the academic world in the 1840s. In 1850, Finkel published Ch. 9, 10, 13, 17, 23 in his Russian translation, and Markon published chapters 3 and 16 in the original Hebrew in

1923, and in 1946 Markon published Ch. chapters 4-6, 8, 10, 11, 13, 14, 20, 28-30, 36, 37, 39, 50, also in Hebrew, in 1946. The work was shortly reviewed in 1910 and by Borovoj in 1941. The work was edited and studied in a two-volume Master's thesis in Hebrew by Avi'ezer Tutian under the supervision of Prof. Yaron Ben-Naeh at the Hebrew University of Jerusalem in 2011/12. My translation is based on this unpublished edition. Similar Hebrew texts from the Crimea from the end of the 18th Century were edited and studied by Akhiezer in 2011 and 2015.

Debar Śepatayim*

David son of Eli'ezer Lechno/Lekhno

22

And in the year 1119 according to their¹ counting (04 April 1707 – 23 March 1708), Kaplan-Giray became the Crimean king, and Mengli-Giray Sultan became his deputy, and there was in his days, that “the Lord hath mingled a perverse spirit in the midst of” (Isa 19:12) Circassians, the chieftains of Kabarda, “and they shall fight every one against his brother” (Isa 19:2), who were ‘Ali-Sultan-Beg with his brothers against the Great Chieftain, Kirgok-Beg,² who ruled over all the people settled under his rule, and he did not share with them their shares and their rights, as should be in accordance with their customs.

‘Ali-Sultan-Beg with his brothers came crying for help to get from Kaplan-Giray and presenting him their petitions to be judged before him together with their brother, Kirgok. And they “vowed vow unto”

* See the original manuscript at the National Library of Israel, [https://www.nli.org.il/en/manuscripts/NNL_ALEPH000080285/NLI#\\$FL36516224](https://www.nli.org.il/en/manuscripts/NNL_ALEPH000080285/NLI#$FL36516224)

¹ *i.e.*, the Muslim.

² Kurgoko son of Hatokshoko Atažukin (?-1710/11?), the Grand Prince-Vali of Kabarda (1695?-1711?), fought the Crimean raid in 1699 under the *Kalga* Shahbaz-Giray (in December 1699 Shahbaz-Giray was killed in Besleney in the house of the prince Timur-Bulat), in 1700 and 1701 under Kaplan-Giray Sultan, in 1703 under the *Kalga* Gazi-Giray, in 1707-8, when the Kabardian princes and their allies defeated the Crimeans and Ottomans under Kaplan-Giray Khan at the Kinjal River, and in 1710.

(after Judges 11:30) him, because all the Circassian chieftains are subjugated under the high hand of the Khans of the Crimean Khans. Therefore, the Khan listened to their words and sent high-ranking and respected messengers to Kirgok-Beg inviting him to stand before Khan's court together with his brothers. But Kirgok-Beg did not pay attention and did not listen to their words, and did not believe them, lest they may "have taken crafty counsel against" (Ps 83:4) him, seize him, and punish him with a great punishment.

When the Khan saw that he did not hearken to his invitation, he sent to him another messenger with a letter saying 'I shall send a judge to you, an arbiter according to the religion, between thee and two thy brothers, according to the truth and to the justice'.

But the brothers did not believe him lest he might kill them by trickery. The Khan, Kaplan-Giray, "when he saw that he prevailed not against" (Gen 32:26/5) them from any direction, "and it repented him" (Gen 6:6), "and he thought scorn" (Esther 3:6), and the Khan took counsel whether he "shall go up to the battle against" (Judges 20:18) them, to besiege Kirgok, and to destroy all the Kabardian country, "to take a spoil, and to take a prey" (Ezek 38:12).

He ordered to announce in all his kingdom and under his government³ to register in a list "every mighty valiant man, and every man of war" (1Sam 16:18), "every man armed to battle" (Num 32:29). They were counted, all the men going to war, and were found to be some 20,000 "armed for war" (after Num 31:5).

The Khan, Kaplan-Giray, proceeded with all the regiments of the *seymen* army and all the "mighty men of valour" (Judges 11:1), with all the tribal chieftains, "and they departed from" (Num 33:3) Bahçe-Saray "and came unto" (Num 13:22) the fortress of Yeni-Kal'a'.

Murtaza-Pasha, the governor of Keffeh, Yeni-Kal'a', and Taman joined them there, all the "mighty men of valour" (Judges 11:1), "expert in war" (Song 3:8). They took out from the fortress six very big cannons and they "girded themselves with strength" (after 1Sam 2:4) and crossed the sea strait to the shore of Taman-Kal'esi. From there they went to besiege the encampment (*mošab*) of Kabarda.

³ The distinction here is made between the Crimean Khanate proper and its dependencies.

When Kirgok heard this, he panicked fearing for his life and the lives of his sons and grandchildren, “lest the king be swallowed up, and all the people that are with him” (after 2Sam 17:16), and lest “strangers have devoured his strength, and he knoweth it not” (Hosea 7:9), and they could pick him up “as one gathereth eggs that are left” (after Isa 10:14).

“Then he rose up, and set his sons and his wives” (after Gen 31:17) and his daughters, and his servants, and all the poor found with him, nothing was left, even one, “and all their substance that they had gathered” (Gen 12:5), “and all the substance that was in their possession” (Deut 11:6), “and they departed from” (Num 33:3) the places of their encampments.

They retreated back, descending and ascending “upon the high mountains, and upon the hills” (Deut 12:2), “the chief things of the ancient mountains, and for the precious things of the lasting hills” (Deut 43:15), called *kuh-i Elburuz* (Persian; Mt. Elbrus, 5,642 m), which means “the ancient mountains”,⁴ to take refuge there. There are there trees and woods from the Six Days of Creation, treasures of “snow and hoarfrost” (after Ps 147:16), “the drops of dew” (Job 38:28) and hail.

The mountain is sloping “and the height thereof reached unto heaven” (after Daniel 4:8/11) for it was higher than “all the high hills, that were under the whole heaven” (Gen 7:19).

There are steps to ascend and the unbeaten track to go up “through byways” (Judges 5:6) among the forest trees twisted in their branches, until two men cannot ascend together stumbling into each other, there is no another way and passage except this one.

When Kaplan-Giray Khan heard this, he arose arming his forces (after Gen 14:14) and they journeyed, going on still toward (after Gen 12:9) the place of their (new) encampment, while destroying all the woods to broaden the way⁵ to his soldiers and to all “that was in their

⁴ The name of the mountain in the Turkic Kipchak of the local populations (the Karachay-Balkar) was closely connected to the Crimean-Tatar language and was understood by the author, is *Mingi-Taw*, the “eternal mountain”. In the Circassian language, the meaning of the Circassian name is “the mountain of auspicious omen”.

⁵ The same tactics were used by the Russian army during the Russo-Caucasian and Russo-Circassian wars in the mid-19th Century.

possession” (Deut 11:6), “they presumed to go up unto the hill top” (Num 14:44), but they were not able to ascend anymore. They climbed up about one half of the mountain⁶ and camped there until the voice could be heard between the two camps.

The Khan sent to them messengers telling them to give him 3,000 slaves,⁷ and then he would leave them in peace and depart proudly, with contempt and with “the stout heart” (Isa 10:12).

They replied in a reconciling and compromising tone, but the Khan did not listen to them, according to the counsel of the great minister, Ḥaji ‘Ali-Aga, for he said ‘certainly shall I execute my word told to them!’.

The Chieftain Kirgok-Beg and all the Circassian princes refused and they allied themselves in a very strong bond, and they planned and tried “to slay them with guile” (after Ex 21:12), “for they saw that there was evil determined against them by the king” (after Esther 7:7), and “their wrath was kindled” (Ps 124:3) especially against Ḥaji ‘Ali-Aga, for he was one of them by origin.

‘This is as people say: From and within the forest comes the ax to it’ (Babylonian Talmud, Sanhedrin 39b), meaning ‘from it and in the same forest, the ax comes in it’;⁸ the explanation is ‘the wooden part of the ax’.

For this reason, “they rebelled, and vexed the spirit” (after Isa 63:10) and the will of the Khan, for he (Ḥaji ‘Ali-Aga) used to be one of the most despicable Circassian chieftains, subjugated under the hands of the Great Chieftain Kirgok-Beg.

And while they were camping safely and taking counsel, namely, the Khan with his great men and chieftains, and advisers, there came to the Khan one commander of the military unit of Azak (Azov), who was one of the chieftains of the Nogays, called Jubak-Aga, he “stooped with his face to the earth, and bowed himself” (1Sam 24:8) before the Khan.

⁶ Apparently, the Crimeans were unable to move up any further in the rarified / thin air, unlike the Kabardian Circassians and other local mountaineers.

⁷ Cf. Krolikowska.

⁸ In the chronicle, the original Babylonian-Aramaic text is translated into Hebrew.

And he raised his voice saying “Give ye ear, and hear my voice; hearken, and hear my speech” (after Isa 28:23), “trust ye not in lying words” (Jer 7:4), for they have no (**customary Turkic law**) *töre* (*twrh*⁹), **no law** (*dat*), and **no religion** (*dīn*); they are the sort of men who break their oaths!.

The Khan and the men who were with him did not answer Jubak-Aga a thing, but the great minister, Ḥajī ‘Ali-Aga, “his wrath was kindled” (after Ps 124:3) and “and he gnashed upon him with his teeth” (after Ps 37:12), but he, too, answered him nothing, from good to worst.

“So” Jubak-Aga “turned and went away” (2 Kings 5:12) to his way. But the king, Kaplan-Giray Khan, sent his brother, Safi-Giray Sultan, who was his *Nureddin*, and 3,000 men with him, “prepared for war” (Josh 4:13), to destroy completely their encampment and to straighten and beat a path, in order that the army could ascend after them, if this could be possible.

And so he did; he found a place between “the cliffs of the rocks” (Isa 57:5) and “the holes” (Jer 16:16) of the boulders, and he entered there.

When Kirgok-Beg and the princes that were there with him “saw that there was evil determined against them by the king” (after Esther 7:7), they panicked and “they have taken crafty counsel” (Ps 83:4/3).

The sent honorable messengers, who were some princes, and agreed to give away slaves according to the Khan’s order, but they promised him a lie; however, the Prince (Safi-Giray Sultan) believed them and camped there with all his army.

And it happened to be “in the twilight, in the evening, in the black and dark night” (Prov 7:9), “and they girded on every man his sword” (1Sam 25:13) and broke their oath and chose another route and another path. And they came to the Khan’s encampment which was “spread” (2Sam 5:18) all over the mountain’s slopes, while (the Khan was) certain in the Prince (Safi-Giray Sultan), and they began to shoot their guns and arches felling their (Crimean) men dead “even unto Shebarim, and smote them in the going down” (Josh 7:5).

The Khan was “afraid, and rose up, and went” (after 1Kings 1:49) to flee and run away in order to save his life, “and nobody was

⁹ Clearly not ‘the Torah’.

recognizing his friend” (Josippon) “and all his army were scattered from him” (2Kings 25:5), “and they fled for their life” (2Kings 7:7) leaving behind their tents and their baggage train as is, going in total darkness, with (the Circassians) chasing them, “and they smote them, and discomfited them, even unto Hōrmah/total liquidation¹⁰” (Num 14:45), “and they slew the worthiest of them” (after Ps 78:31), their chieftains, “behold, they were all dead corpses” (Isa 37:36).

When the Prince (Safi-Giray Sultan) heard “tumult, shouting, and the sound of the trumpet” (Amos 2:2) of war, he “was greatly afraid and distressed” (Gen 32:8), and he left with all his army by the route he had come in there, by the route of (River) Kinjal, lest they (the Circassians) seize the mountainous passages and they (the Crimeans) could be seized by the hand of their enemies “as the fishes that are taken in an evil net” (Eccl 9:12).

When the Prince (Safi-Giray Sultan) was moving by this route, he stumbled on the Khan who was in a panic and in a haste to go together with the Prince, and his second in charge, Hāji ‘Ali-Aga, “with a few men” (Deut 26:5) with him. He drove them the beaten path and brought them to Keffeh.

The Circassians took prisoners many among the chiefs of the army, those who had come to war, and all the implements of war; particularly, the *Tatar-Sultan* was seized, called Sahib-Giray Sultan, and with him the Grand Deputy, Murtaza-Pasha.

When their chieftain, Kirgok-Beg, saw that he “has brought so great a sin upon” (after Ex 32:21) himself against the king, Kaplan-Giray Khan, he was afraid “and took counsel in his soul, having sorrow in his heart” (after Ps 13:3), and he set Sahib-Giray Sultan and the Deputy, Murtaza-Pasha, free. The rest of the Circassian chieftains slew the (seized) people of the army at the tip of the sword (Nahmanides on Num 21:1), “and took some of them prisoners” (Num 21:1).

And they hung on a tree¹¹ the judge who was the head of the religious court, and they “execute judgment” (Ex 12:12) and heavy evil tortures on him, because he was “who did very wickedly” (2Chr 20:35) “due to the fact that he did issue his ruling as practical *halakha*”

¹⁰ A Hebrew pun.

¹¹ This is a reference to the Circassian custom of hanging important prisoners on trees, generally, wrapped in raw hides.

(Babylonian Talmud, Sanhedrin 88a) “to slay the souls that should not die” (Ezek 13:19), and “to hunt souls” (after Ezek 13:18).

And the Khan returned and came to Bahçe-Saray and with him the men who had survived the sword. He took counsel whether to assemble the army another time to attack them in battle and take vengeance upon the army of the Kabarda Circassians for the spilt blood of his slaves.

He decided to gather all the military commanders and the grandees of the Crimean land, together with the *seymen* regiments, and to force them against their will to wage war. But the entire people remained silent and did not answer him a thing, since they did not want to go fighting against them any more – because of their cowardice, “the sound of a shaken leaf shall chase them; and they shall flee, as fleeing from a sword; and they shall fall when none pursueth” (Lev 26:36).

While they were still preparing to go to war against them, there arrived a messenger named *Emir-i ahur* (the Lord of the Stable), bearing a *Ḥatt-i şerif* missive of the Turkish king, Sultan Ahmed, may his glory be raised up.

And the Sultan dismissed Kaplan-Giray Khan from his rule over the Crimean lands, and exiled him to the land of Urumeli (Rumelia); and he exiled the grandee Ḥaji Ali-Aga to Babylonia, which is called Bagdat, because he had committed offenses and crimes in his conduct of the war. And the rest of his deeds and his wars, “are they not written in the book of the chronicles of the kings” (after 1Kings 15:7) of the Crimean land. The days that he ruled over the Crimean lands were one year and seven months (1707-1708).

And in his place, they made Khan his elder brother, Devlet-Giray Khan, on the suggestion of the Grand Vizier, Çorlu ‘Ali-Pasha¹² who had loved him for a long time. And it happened despite the fact that it was contrary to the wishes of the Turkish king and his mother, Valide-Sultan, who hated Devlet-Giray Khan because he had caused the death

¹² Çorlulu ‘Damad’ Ali Pasha, the Grand Vizier in 1706-1710. He was dismissed sent to rule Keffe in the Crimea, but his dismissal was revoked and then exiled to Lemnos where he was killed in 1711.

of the Turkish king, Sultan Mustafa, and was the instigator of his downfall.

So he (the Grand Vizier 'Ali-Pasha) ordered him (Devlet-Giray) to be taken from the island of Rhodes, the place of his exile, and brought before the Turkish king Sultan Ahmed; and he (Sultan Ahmed) forgave him and "brought away his sin, which he hath sinned" (Lev 4:3). He put the royal crown on his head; and made him Khan in his brother's place over the Crimean lands; and gave him gifts, presents, and provisions; and sent him away. And he came to Bahçe-Saray and became Khan and sat on his royal throne.

24

When Devlet-Giray Khan¹³ was king, he sent for Sa'adat-Giray Sultan¹⁴ from the Circassian land, from the Bestenay tribe¹⁵ he had fled there from the wrath of the Turkish king, who became greatly enraged with him because he (Sa'adat-Giray Sultan) had laid waste Ibrail,¹⁶

¹³ 1699-1702 and 1709-1713; here his second rule and its end are described.

¹⁴ Brother of Devlet-Giray Khan, 1662-1732; in 1692-1699, he was Or-Bey, commander of the fortress Or (Perekop); *Nureddin* in 1699; *Kalga* in 1699-1709 and 1708-1713; and Khan in 1717-1724. He stepped down from the Khan's throne in order to prevent a revolt and died in Yanbolu. As Khan, he continued the policies of his brother Kaplan-Giray I (1713-1715 and 1730-1736) in order to take more control over Circassia, and had more success in this than Kaplan-Giray I.

¹⁵ The Bestenay/Bestenay/Besleney people are one of the Circassian subgroups. Their traditional territory was on the right bank of the upper course of the river Laba, and along the rivers Khodziu, Urupu, and the Small and Great Tegens. Their language was close to Kabardian. Their neighbours were Abaza in the south and southeast, Mamkhegh in the west, and Makhosh in the northwest. They were part of the sphere of the Crimean Khans as early as 1571, when they participated in the Crimean raid on Moscow; Evliya Çelebi visited them in 1667 (cf. Shapira *The Mamshukh*); in 1882, there were 6,063 Russian subjects registered as Besleney. Nowadays, there are five small Besleney villages in the Russian Federation; the numbers of the Besleney people and their descendants in Turkey are unknown, but certainly there are many thousands.

¹⁶ Brăila in Wallachia.

Klm¹⁷ and **TWM'RWW' (?)**, and sought to assault the royal city of Edirne with an army and to lay it waste. And yet he kept all this from him on the advice of the Grand Vizier Çorlulu 'Ali-Pasha, who afterwards sent him a letter on the authority of the Turkish king and appointed him Viceroy – what is called *Kalga-Sultan* – “and the sin which he hath done shall be forgiven him” (Lev 19:22). He came to the Crimean lands and settled in the big city of Ak-Me[s]çid, which was under his rule; and so he resided there. But after a year had passed, the king Devlet-Giray Khan dismissed him from being *Kalga-Sultan* and accused him of crimes and rebellion, saying: ‘He does what he is not commanded to do’ – i.e. the acts of destruction I mentioned above – “which I commanded not, nor spake it, neither came it into my mind” (Jer 19:5).

All this disgusted them, so Kapuci-Bashi (Chief Warder) came and dismissed Sa'adat-Giray Sultan from his rule over the land and exiled him to the land of Yanbolu, the land of exile for the Crimean Khans. And while he was there, the messengers of the Turkish king arrived, took him from there and put him in prison, and then brought him to the city of Kostandina (Constantinople) and sentenced him there to death.

When the Crimean prince (Sa'adat-Giray Sultan) saw “that there was evil determined against him by the king” (Esther 7:7), and he knew for a certainty that all this evil had come upon him because of his brother Devlet-Giray Khan, who had accused him of **GWD'DB' (?)** – an accusation of the offense he had committed – he (Sa'adat-Giray Sultan) sent a messenger to show the Turkish king a letter from his brother the king Devlet-Giray Khan, sent on his authority and in his words, which demonstrated that it was by his (Devlet-Giray Khan's) command and orders that he (Sa'adat-Giray Sultan) did all that he had done.

When they saw the signature of the Khan, they declared him (Sa'adat-Giray Sultan) innocent and took him out of prison and sent him to a place near the city of Yanbolu called Çingene Saray,¹⁸ and he settled there. The king Devlet-Giray Khan brought his elder son, the most experienced among his brothers, and made him *Kalga-Sultan*;

¹⁷ Kilinburun? Kilia?

¹⁸ The 'Gypsy Palace'.

this was the one called Bahti-Giray,¹⁹ and he ruled the Crimean land, and came to settle in the city of Ak-Me[s]çid.

36

In the year 5479 from the Creation of the World²⁰ (Mon, 26 September 1718 – Wed, 13 September 1719) that is, 1131 according to the Ishmaelite era²¹ (Saturday 17 December 1718 – Monday 13 November 1719), there was a heavy plague in all the land of the Crimea, in towns and in villages, among the Ishmaelites (Muslims), and the Jews, and the uncircumcised (Christians), and especially in the Holy Community²² of Karasub.

¹⁹ Bahti-Giray, known as Deli-Sultan (*the Crazy Prince*), was the eldest son of Devlet-Giray Khan II; he was *serasker* of the Kuban Horde in 1699-1710 and 1713-1726; *Nureddin* in 1709; *Kalga-Sultan* in 1709, and *Kalga* in 1709-1713. In 1711, during the war with Muscovy, Bahti-Giray raided the Muscovite territories but was resisted fiercely by the Kalmuk Khan, Ayuka. In reprisal for the raid, the Muscovites decided to annihilate the Kuban Horde, and in August-September 1711, Kuban was invaded by 20,000-strong Kalmuk cavalry and by Muscovite infantry under P.M. Apraksin supported by Kabardians. The *Kalga-Sultan* Bahti-Giray was defeated on the river Čala in September, and the joint Kalmuk-Muscovite forces began methodically destroying the Nogay *ulus*; more than 22,000 were captured, more than 16,000 killed, and the Nogay people in Kuban were nearly exterminated. In 1713, after his younger brother Kaplan-Giray was appointed as Khan (r. 1713-1716), Bahti-Giray fled to Circassia and then back to Kuban where, without his younger brother's authority, he proclaimed himself *Kuban-serasker*; soon Bahti-Giray was supported by another younger brother, Bahadır-Giray, who had just lost his position as *Nureddin*. Bahti-Giray provoked a civil war amongst the remnants of the Nogays, and in 1713 he initiated another war with the Kalmuks, successfully raiding Ayuka's *ulus*, and brought back to Kuban 1,200 *kibitkas* from the Yurt Nogay, who had previously been subjugated by the Kalmuks; and some 1,000 *kibitkas* from other Nogay *ulus*s, and then all the Yadsan and Jembuyluk Nogays who numbered some 10,300 *kibitkas*. So Bahti-Giray's Kuban *ulus* grew by some 60,000 people.

²⁰ The Jewish date.

²¹ The Hijra date.

²² A Jewish community. The Jewish community of Karasub was the author's home.

And because of the plague, “the cry of the city went up to heaven” (1Sam 5:12), “even every man upon his son, and upon his brother” (Ex 32:29), “yet shall he be brought to the grave, and shall remain in the tomb” (Job 21:32).

And in the year 1132 according to their (Muslims’) counting, in his third regnal year, “yet doth he devise means, that his banished be not expelled” (2Sam 14:14), (namely,) the people of Greater Kabarda who had been in the state of blood revenge towards them (*nzwfym lhm*²³) since they rebelled against Kaplan-Giray Khan “and slew their governors, and smote down their chosen men” (after Ps 78:31),²⁴ as is written above.

He (Kaplan-Giray) wanted to go against them to wage war in order to take revenge “by the revenging of the blood of thy servants which was shed” (Ps 79:10) by them and to punish them “by banishment, or by confiscation of goods, or by imprisonment” (after Ezra 7:26).

It was in winter that he, his commanders, and his slaves went to war against them; they camped in villages and in unprotected areas, for there were inter-fighting and internal unrest amongst the Circassian princes, and they fought each other. They were divided into two factions: one that of Aslan-bek,²⁵ and one that of Musa-unam-oglu Shev-Sultan-bek.²⁶

²³ Contaminated with Turkish < *Arabic *nezif*.

²⁴ This is a rare reference to the Circassian victory in the Kinjal/Kanjal Battle of 1708. Cf. Kazem-bek 1832.

²⁵ Our author combines here, probably, two different persons:

1. Aslan-Bek s. of Kaytuk s. of Jambulak, d. 1746. In Spring 1720, Sa’adet-Giray Khan camped on the border of Greater Kabarda with an army of 40,00, demanding supplies of 4,000 slaves and indemnities for the Kinjal Battle of 1708.

2. Islam s. of Misost, the leader of the pro-Crimean part among the Kabardian princes, whom Sa’adet-Giray Khan appointed the superior prince (pshisho) of Greater Kabarda.

²⁶ Hatakshoko s. of Misost s. of Kazi d. 1720/1, the superior prince (pshisho) of Greater Kabarda in 1709/10-1720/1, the leader of the pro-Russian Boksan party among the Kabardian princes, fought the Crimean Khanate, who, together with Nogays, raided Circassian lands in 1710-1717 and 1720 (cf. Dilek Desai & Özalp Gökbilgin 1970); cf. Xatozhuko son of Misost

The king, Sa'adet-Giray Khan, when he left the Crimea to go to make peace between them, he leant towards Aslan-Bek, for he "saw that the wisdom of God was in him" (1Kings 3:28), he thought in his heart: "Now he shall come first to receive my presence, and when he shall see me, he will be glad in his heart" (after Ex 4:14).

But he, "howbeit he meaneth not so, neither doth his heart think so" (Isa 10:7).

And Aslan-bek did not come to receive the Khan; nevertheless, the Khan waited for him in the city of Taman, and in Besteney, and in Khemir-Goy,²⁷ until he came to his encampment. He saw that he did not come towards him, and realized that he, too, was among his enemies.

He grew sad and angry, and sent messengers to his son, Şaliḥ-Giray Sultan, who was having been growing and educated there in Kabarda,²⁸ to become his helper. But he did not want to hearken to his father's voice and leant towards the Circassian grandees revolting against his father outwardly and openly, but not inwardly and in the hidden. He did this because he was wise and did not want the Circassian grandees to revolt against him lest they "shall not surely thrust him out hence altogether" (after Ex 11:1) or "shall have taken crafty counsel against" (Ps 83:4) him to kill him. He behave towards them in disguise and the Circassian grandees believed him and trusted him, for they saw that he sinned towards his father, Sa'adat-Giray Khan. They changed their attitudes towards him and did not know his heart's hidden secrets.

One day, Şaliḥ-Giray Sultan was sitting in his tent while all his slaves were standing behind him on his right and left sides, and behold, Aslan-bek came, with all his horses and men, to see his presence. When he drew near towards the encampment, he descended from his beast honoring the Sultan (=the Giray prince). He arose to his feet and went

mentioned together with Aslam-Bek in the first quarter of the 18th century in Nogmov 1861, p. 122.

²⁷ South to R. Kuban.

²⁸ In accordance with the North-Caucasian custom of *atalyk*, some Crimean princes were growing in Circassian noble families having been thus culturally Circassianized, and that in order to cement relations between the Crimean ruling family and the Circassian tribes in the Crimean sphere of influence.

to meet him shouting his greeting while drawing near to the Sultan. Immediately, the Sultan went close to him greeting him in return. When Aslan-bek saw that the Sultan arose from his stead towards him to receive his greeting, he thought immediately that this would be a treachery trick. He turned around and went his way.

Şaliḥ-Giray Sultan went out shouting many times “return unto me” (after Isa 44:22), don’t be afraid, ‘for what have I done thee?’.

But he did not hearken or pay attention to his voice, for it is not in accordance with customs or royal practices to arise in the presence of a commoner. So he rode away with his horses and retinue and fled. All his host and his men assembled themselves together, defiant men learnt in the craft of war (after Song 3:8). When the Sultan saw that Aslan-bek did not hearken and did not accept his words, he prepared himself to fight him. So he called up together all the people found with him there, and they arranged a fight each against the other. The army of the Sultan lost, and many fell; the rest fled away from their enemies.

All the Circassian grandees, when they saw that they have sinned against the King, Sa’adat-Giray Khan, they allied themselves together strongly and decided to put over them as their ruler one of the sons of the King Devlet-Giray, one of the Sultans. They chose Bahti-Giray Sultan. They thought that he would come to save them from the hands of their enemies, for “it is in the power of his hand to do” (Gen 31:29) this. Additionally, he had also sinned against the Turkish king, and from the point of view of Sa’adat-Giray Khan, there was a difference between them, the Circassian grandees, and him. They did take counsel in their souls (after Ps 13:3) and they decided firmly (after Ps 77:9) to come to the Khan’s encampment and attack it, destroy it, to fallen down as many dead as they could, just as they did to the King Kaplan-Giray Khan: as this was done in the days of old, so must it be done by the later generations.

Bahti-Giray Sultan sent messengers to all the leaders and grandees of Kabarda, saying: ‘If you do call me back to the throne and if you do accept my leadership, then do send, ye all of the princes, everyone his son or his brother from amongst the choice of the grandees, so I would make with them an alliance, by a strong promise and by a cordial enduring alliance’.

When his letters and missals arrived them, they believed his promises sending to him eight princes of the most chosen and acceptable on them.

And there it was, when those people came trusting his words, immediately he turned against them and tied them up and had them bound in irons and in "fetters of brass" (Judges 16:21) on their feet. He sent them to the encampment of Sa'adat-Giray Khan. When the Khan saw them, he was glad very much about this matter, but he was astonished and all this great matter was very strange in his eyes, for "out of the strong came forth sweetness" (Judges 14:14). The Khan did not believe what he was told and sent them bound in handcuffs to Bahçe-Saray. Then, after a passage of time, they gave their ransom, every one of them, according to their estimated value.

As to the soldiers, the grandees, and the popular militia, all of them grew tired because all this took too much time, and for they run out of money. All the people "were murmuring against" (Ex 16:2) the Khan. Then the Khan hearken their complaints and saw the anguish of their souls (after Gen 42:21) and he returned to his place to the city of Bahçe-Saray.

47

And it happened afterward that the Grand Vizier sent 'Adil-Giray Sultan in place of Safi-Giray Khan-Kalga to be second to the Khan at the behest of Mengli-Giray Khan; so he came to the Crimea and settled in the city of Ak-Me[s]çid. But while he was occupying his office, his heart turned away from the Khan "to love his enemies, and to hate his friends" (cf. 2Sam 19:7); and he was not fulfilling the orders of the Khan and was "destroying his counsel" (Isa 19:23).

So the Khan sought to make him commander of the army and send him against the Circassians and the people of Abaza, to seize Hāji-Beg with all the Khan's enemies. But he did not wish to go and refused, saying 'I do not fulfil his will, because the one who appointed him as Khan is the same one who also appointed me as an officer'. When the Khan saw that he was acting arrogantly toward him, he wrote to inform the Grand Vizier about all these matters; but the Prince knew nothing of this.

And it happened that once 'Adil-Giray-Kalga came to receive the presence of the king (the Khan) in a village close to Bahçe-Saray called

Kara-‘Elez,²⁹ at a gathering of the nobles and Khan’s servants. The Khan answered and said, in an effort to pacify and satisfy him: ‘You have been superseded, and your kingdom is no more, and your rule and your glory have gone’. When the Prince heard this, he was astonished and did not understand what he meant; so he went outside and told one of his nobles the truth of the matter, and his servants immediately readied his carriage and he did not return to see the Khan again. The Khan sent him six *kise* as provisions for the road, and asked him which route he preferred to take, by way of the sea or the land; so the Prince chose to go by land, and they did not know that he sought to lodge against them canards and “wicked works” (Ps 141:4). So the Prince journeyed from Ak-Me[s]çid and took with him all the members of his household and his property and treasures; and went on his way, by way of Or, towards Urumeli (Rumelia).

And he crossed the river Özü-Suyu (Dnipro) to Ak Kerman, and went there; and on that same night, a spirit of insanity entered into the clan of the Nogaylı, and a few of the nobles came and bowed down to the *sultan*, and incited him to rebel against the Khan, and fight him, and return the government to himself. The Prince consented to listen to their advice and their blandishments, because he was a simple and upright man; so they wrote and sealed letters to the rest of the nobles of the Nogaylı, inviting them to come before the Prince and forge a treaty with them. And every night they would go to a feast “in the twilight, in the evening” (Prov 7:9); and in the morning all the nobles of the people would return, each one to his place, till they were all united in a single strong bond. So the people grew in number, and all of the warriors appeared; and they all came and bowed down before him “even as the sand that is upon the seashore in multitude” (Josh 11:4). And they arose from there and camped on the edge of the river Ak-Suv; and a herald came to the Khan and said: ‘The horde of Ak Kerman has been swayed toward ‘Adil-Giray Sultan, and they are gathering their forces to wage war against you’. When the Khan heard this, he became very angry that he had not sent him by sea on a ship; so, he sent for all the nobles of the Crimean land. And the Khan came

²⁹ Büyük Karalez / Krasnyj Mak, 18 km from Bahçe-Saray; or Yukarı Karalez / Zalisne/Zalesnoje, 19 km from Bahçe-Saray. Both were at the time a part of Mangup Kadilik, of the Keffe Eyalet in the Ottoman Empire.

to Karasub and gathered all the nobles and the **scholars** (*Imdnym*); and he made a pact with them and struck a treaty with them that they would stand with him and assist him. And he withdrew stores of gold and silver and hired troops; and he appointed over them “captains over thousands, and captains over hundreds, and captains over fifties” (Deut 1:15). And the entire people went out to wage war against them “knit together as one man” (Jud 20:11).

And with the king went Shelemet (Selamet)-Giray Sultan and Murad-Giray Sultan; and they departed Or Kal’esi a very great and mighty people, “they all hold swords, being expert in war: every man hath his sword upon his thigh because of fear in the night” (Song 3:8).

They came and “they encamped there by the waters” (Ex 15:27), on the banks of the river Özü-Suyu; it was winter at the time, and there was a great cold, and snow, and ice, and “frost by night” (Gen 31:40). So the poor among them grew impatient, and they grew exhausted from cold and hunger; and the horses died, so the indigent soldiers began to flee – “hungry and thirsty, their soul fainted in them” (Ps 107:5), “and their cry came up unto God” (Ex 2:23) “and God heard their groaning” (Ex 2:23-24).

And that night, fear and terror came upon the Nogaylı horde and the horde of Ak-Kerman, and the people camped around the Prince; “and they rose up in the twilight” (2Kings 7:5) and each one went to his city and his country. So on the second and third nights, “the people were like complaining” (cf. Num 11:1), and their numbers shrank to the point that no one was left but his servants and his subjects. So when ‘Adil-Giray Sultan saw that he had been deceived by the Nogaylı people and the horde of Ak-Kerman, he got up and left and went on his way, saddened and sighing over the fact that he had sinned a great sin against his brother Mengli-Giray Khan. But before he could begin his journey, the chiefs of the Nogaylı people arose, some of them “allies of Korah”, “these sinners against their own souls” (Num 17:3); and they took their sons and their wives and their cattle, and all their possessions and all their slaves. They started out and crossed the river Turlu and came to the border of the land of Poland (*pwlwny*) to seek refuge there; and they went and bowed before the king of Poland (*pwllyn*) and it was good in his eyes and he gave them a place to settle in the best of his land. So they came and joined together, forming an

alliance with Yalı-Aga-sı Čirčir Muhammad-Aga and with Kara Devlet; and they lived with them.

48

And it was before he travelled, he had come to the fortress of Özü and he did besiege it (after 2Kings 24:11). He fined the people of the fortress **with 30 kise** and went to the fortress of Bender, besieged it and entered into the town. He did not destroy it, but he fined the town's governor, 'Ali-Pasha, <...> **kise**.

Before he left the town to go his way, for "it repented" (Gen 6:6) him on the account of the revolt he had revolted, the Khan sent his son, Tokhtamish-Giray Sultan, and when he came to Bender, 'Adil-Giray Sultan was still sitting there. He tried to catch him, but was unsuccessful, so he left it and went his way. All his army "spread out from him" (Rashi to 1Sam 13.15).

Mengli-Giray Khan heard this and crossed the river Özü-Suyu (Dnipro); he camped across all the towns and villages in the areas of the Nogaylı camps, "the land was filled with them" (Ex 1:7). He "destroyed" their crops and "the tree of the field which is man's life" (Deut 20:20), and the cereals of them. They left them no means to survive, no bull, no sheep, no camel, not even a horse, no ass, they destroyed everything without mercy. He put on them "toll, tribute, and custom" (Ezra 4:13) and poll tax, and he fined them, every man aged 13 up from amongst all tribal chiefs, chieftains, and their deputies; the total sum arrived to 660 **kise**. The Nogaylı people "was greatly impoverished" (Judges 6:6) so that they "cannot bear" (Prov 30:21) anymore. The Khan went back before the end of the winter, and till the beginning of the summer, when his whole year became fulfilled, he made an allegiance with them on the condition that if one another time they "turn again to folly" (Ps 85:9) to do things as they did, then they must pay another equal fine to what is written above.

After these things, the Khan sent Murad-Giray Sultan, the governor and commander over the Circassian land and the Nogaylı people,³⁰ commanding him "Get thee out of thy country, and from thy kindred, and from thy father's house, for your own benefit" (after Rashi on Gen 12:1), and stay there do not "contend with them in battle" (Deut 2:9),

³⁰ Here the reference was to the Nogays of the Kuban area.

and tell your brother, Bahti-Giray Sultan, in my name, that I seek the best for him, “for he is our brother and our flesh” (Gen 37:27).

“And when” Bahti-Giray Sultan “heard that, he was content” (after Lev 10:20), he believed in the sincerity of the Khan and he and his brothers, sons of Devlet-Giray Khan, joined Murad-Giray Sultan, “and they joined one to another into one stick” (after Ezek 37:17).

And it came to pass “and the time drew nigh that” Bahti-Giray Sultan “must die” (after Gen 47:29). He took counsel with his brother whether they should go fight the people of Greater Kabarda for “he hath said in his heart” (Ps 10:11) ‘let me find peace with the Khan for “should” I “not be with the heads of these men?”’ (after 1Sam 29:4)’.³¹

But the Khan did not command him to do this.

His brother, Fatih-Giray Sultan, answered and told his brother, Murad-Giray Sultan, ‘be not seduced by the words of Bahti-Giray, be not “contend with them in battle” (Deut 2:9), for we would not find grace in the eyes of the Turkish king and the Crimean Khan, so that they would not give us any positions of authority nor *khanship* and rulership. We shall sit here until the day of our death, we shall not make peace with them until they would bring us there to Urumli.³¹ And now please stop, do not provoke them lest you fall in a trap’.

When Bahti-Giray Sultan heard these words “that his wrath was kindled” (Gen 39:19) and he strengthened his spirit “to do valiantly” (Ps 118:16). He took his brother with him being sure about his bravery and “he regarded no man” (after Isa 33:8) and he went with few men and entered a territory near the Kabardian settlements. His brother, Murad-Giray Sultan, progressed with his men in a rout close to that of Bahti-Giray Sultan, securing him.

They supplied 60 covered carts (**kibitka*), with four men “prepared for war” (Josh 4:13) and armed with a rifle in each covered cart. Each cart was driven by two armed men.

Murad-Giray Sultan said to his brother, Bahti-Giray: ‘I see the carts and their drivers are strangely dressed and “the shew of their countenance doth witness against them” (Isa 3:9) that “they be come out for war” (after 1Kings 20:18), and if “they be come out for peace” (after 1Kings 20:18), they would not come out armed with weapons. “And it came to pass, as they still went on, and talked, that, behold”

³¹ As prisoners were to be killed secretly in Rumelia.

(2Kings 2:11) “the shooters shot” (2Sam 11:24) their rifles on the army of Bahti-Giray Sultan when “the shadows of the evening are stretched out” (Jer 6:4), “and there was there a great slaughter” (2Sam 18:7) “and many were overthrown and wounded” (Judges 9:40) “and they smote them in the going down” (Josh 7:5) “and it came to pass in the mean while” (1Kings 18:45), people are coming to their rescue, the Ten (Don) Cossacks,³² and they are dressed in strange attire, like that of the Circassians, they shot on them with their rifles “and slew them with a great slaughter” (1Sam 19:8) and “behold, the battle was before and behind” (2Chr 13:14) “and it came to pass in an evening tide” (2Sam 11:2) that all his army scattered from him; the most of them died in the battle.

He was left alone close to a river; five of those who were pursuing his fugitive warriors found him and they recognized him; they talked to him in Circassian.

Then they turned their backs to go their way and one of them said ‘behold, we have heard that his brother Murad-Giray Sultan was killed and his body was thrown in the woods; we should be quick killing him lest he shall take the revenge of the spilt blood of his brother’.

They came back and killed Bahti-Giray. But before killing him, they cut his hand with sword, undressed him and took his precious mailcoat³³ and brought it with them to announce the Circassian chieftains.

“And the men marvelled one at another” (Gen 43:33) when they saw the mailcoat and the hand saying “Why have we done this, that we have let” (Ex 14:5) send our hand against a son of the Khan “which is not according to the law³⁴” (Esther 4:16)’. They decided to return the

³² Most probably what was referred to here was not the Don Cossacks, but the Greben/Terek Cossacks, who, till 1711, were not Muscovite/Russian subjects, but formed one of the “free societies” (*jama’at*) allied with Kabardian Circassians. They accepted Muscovite protection in 1711 or 1712, participated in the Terek Campaign of General F.M. Apraksin against the Little Nogay Horde, and moved to the Russian territory on the northern bank of the Terek in 1712.

³³ Taking valuable mailcoats of fallen enemies or even killing one in order to take his mailcoat are frequently mentioned in Circassian traditions.

³⁴ Here Hebrew *dat* refers to ‘*adat*, the unwritten law of the mountains.

mailcoat to his oldest son hoping he would forgive them. One of their tribal leaders said 'We had already revolted against the Crimean Khan and sinned a grave sin, our "punishment is greater than we can bear" (after Gen 4:13); let it remain in your possession as a bargaining bit; give it to the son of Kirgok-Beg'.

In the climax of the battle, "and the battle went sore against" (1Sam 31:3) Murad-Giray Sultan, and he and his men ran away and fled; the Circassians pursued him and "in their haste" (2Kings 7:15) to go away he said to his servants 'help me dismount my horse for I got a rupture, it's an epileptic attack!'. They dismounted him and put him on the ground.

It was "in the evening, in the black and dark night" (after Prov 7:9), "and they would be driven to darkness" (after Isa 8:22), and the Sultan was lying as if he is a dead man with his head resting on the knees of Yinir-Aga, one of his servants, while the men camping around him.

At the moment they (the enemies) came and caught up with him while they were dead-weary tired and sleeping, and they slaughtered them. And they cut off the head of Murad-Giray Sultan and "they walk on in darkness (all the foundations of the earth are out of course)" (Ps 82:5) and they stub with sabres all those lying down who were unable to raise their heads, for they were lying down frightened as if they were dead, and so they were being stubbed. None was left of them but two heavily stubbed men.

And there was in the morning, and they searched for the corpse of Murad-Giray Sultan and did not find it but after three days. The Circassian grandees behaved magnanimously: they delivered the corpse of Bahti-Giray Sultan after his servants had it embalmed and hurried it so swiftly to Bahçe-Saray to be buried in one of the royal tombs.

And the rest of his deeds and valor and his wars that he did, "are they not written in the book of the chronicles of the kings" of the Crimean land (after 1Kings 15:7). And after five days, they brought the corpse of his brother Murad-Giray Sultan to be buried in the royal tombs.

This calumnious affair was in the year 1141 to the Ishmaelite reckoning (7 Aug 1728 – 23 Aug 1729), that is, the year 5498 to the Creation (4 Sept 1728 – 23 Sept 1729).

References

- Akhiezer, Golda. "The Historical Chronicle of the 18th Century by Rabbi Azaryah ben Eliya the Karaite from the Crimea", *Kovetz al-Yad* 20 (30), (2011): 281-385 (Hebrew).
- _____. *The Conquest of the Crimea by the Russian Empire through the Eyes of Karaite Chroniclers*, Moscow – Jerusalem: Gesharim 2015 (Russian).
- Borovoj, Saul Ja. "David Lexno i jego Istorija Krymskogo xanstva", *Istoričeskie Zapiski* 10 (1941): 295-299 (Russian).
- Desaive, Dilek and Özalp Gökbilgin. "Le khanat de Crimée et les campagnes militaires de l'Empire ottoman: Fin du XVIIe-début du XVIIIe siècle, 1687-1736", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 11.1 (1970): 110-117.
- Finkel A. "David` Lexno, perevod`" *Zapiski Odesskago Obščestva Istorii i Drevnostej*, 2 (1850), pp. 693-704 (Russian).
- Krolikowska, Natalia. "The Role of Circassian Slaves in the Foreign and Domestic Policy of the Crimean Khanate in the Early Modern Period" in: Stephan Conermann /Gül Şen (eds.) *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire Ottoman Studies / Osmanistische Studien*, Vol. 7 Bonn University Press by V&R Unipress. 2020: 335-372.
- Riza, Sa'îd Muḥammad. *al-seb' ol-seyar, ili Sem' Planet ... istoriju krymskix xanov*, ed. A.K. Kazem-bek, Kazan 1832 (Ottoman Turkish and Russian).
- Markon, Isaak. "David` Lexno", *Jevrejskaja Starina*, II.3.IV (1910): 599-602 (Russian).
- Markon, Yişhaq-Dov. "The Book *Deḅar Sepatayim* Composed by R. David son of R. Eli'ezer Lekhno", *Dvir* 2 (Berlin 1923): 244-273 (Hebrew).
- Markon, Yişhaq-Dov. "Seper *Deḅar Şefatayim*, ḥibbero R' David b"r 'Eli'ezer Leḅno", *Deḅir* 2 (Berlin 1923): 244-273.
- _____. "Notices from the Book *Deḅar Sepatayim* by R. David Lekhno Relating to Jewish History and Jewish Community Life", *Kovetz al-Yad* 4:10-14 (1946): 163-179 (Hebrew).
- Markon, Yişhaq-Dov. "Reşumot mis-seper *Deḅar Şefatayim* le-Rabbi David Leḅno, k"y haş-şayyakim le-qorot hay-yehudim we-ḥayyehem happenimiyim", *Qobeş 'al Yad* 4:10-14 (1946): 163-179.
- Nogmov, Shora. *Istorija adyhejskogo naroda, sostavlennaja po predanijam kabardintsev*, Tiflis 1861 (Russian).
- Shapira, Dan. "The Mamshukh Circassian Jews: A Jewish Community that never existed", *Studia Anthropologica. Festschrift in Honour of Michael Chlenov*, ed. by A. Fedorchuk and S. Chlenova, Gesharim: Moscow and Jerusalem 2010: 139-144.

_____. "Essay Review: Late Fifteenth-Century Hebrew-into-Ruthenian Translations of Philosophical Treatises and Their Significance. Apropos of: Moshe Taube, introd., ed. and trans., *The Logika of the Judaizers. A Fifteenth-Century Ruthenian Translation from Hebrew. Critical Edition of the Slavic Texts Presented alongside Their Hebrew Sources with Introduction, English Translation, and Commentary*. Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 2016. 720 pages, glossaries, index, bibliography", *Aleph* 18.2 (2018): 295-312.

_____. "Judeo-Turkic Krymchak Texts from the 18th Century Found in Kyiv and Sankt-Peterburg", *Jewish History Quarterly* 2020 (forthcoming).

Unpublished Ottoman and British Archival Records of Circassian Coins and Medals

Yahya Khoon*

This paper presents unpublished Ottoman and British archival materials that shed light on the Circassians in the Northwest Caucasus and their leaders' claim to sovereignty and to an independent nation-state.

Records and materials in both archives are interesting, not only because they reveal the continuation of Ottoman and British involvement in Circassian affairs — despite the Treaty of Paris signed by the powers that ended the Crimean War on March 30, 1856 — but also because they clearly indicate plans prepared by the Circassians and their foreign allies for the transportation to Circassia of dies most likely to cast three types of local coins,¹ including medals and *Nishan Iftikhar* (literally “orders of glory”).²

Following are some of the materials relating to coin-minting dies and tools seized by the Ottoman Customs authorities on board the British vessel the “African” in Istanbul in 1857.

Obviously, a more thorough investigation is required and a forthcoming research by the current author shall hopefully reveal further details of the planned schemes, answering questions as to who was behind the plans and how they were drawn up and implemented. When published, both the current author and the Editorial Board of JOCAS believe that it will have the potential to

* Yahya Khoon, Dr., The Open University of Israel, Middle Eastern Studies, yahyak@openu.ac.il (Received: 30.05.2020; Accepted: 31.05.2020)

¹ See attachments no. 1 and no. 2. It should be noted that the Circassians, in particular those who inhabited the Black Sea shores, had, for many years, been trading with other peoples, especially with the Ottomans. The Circassian (internal and external) commercial activity was largely based on a barter system; in the absence of local currencies, the currencies used by the Circassian traders were mostly Ottoman and Russian.

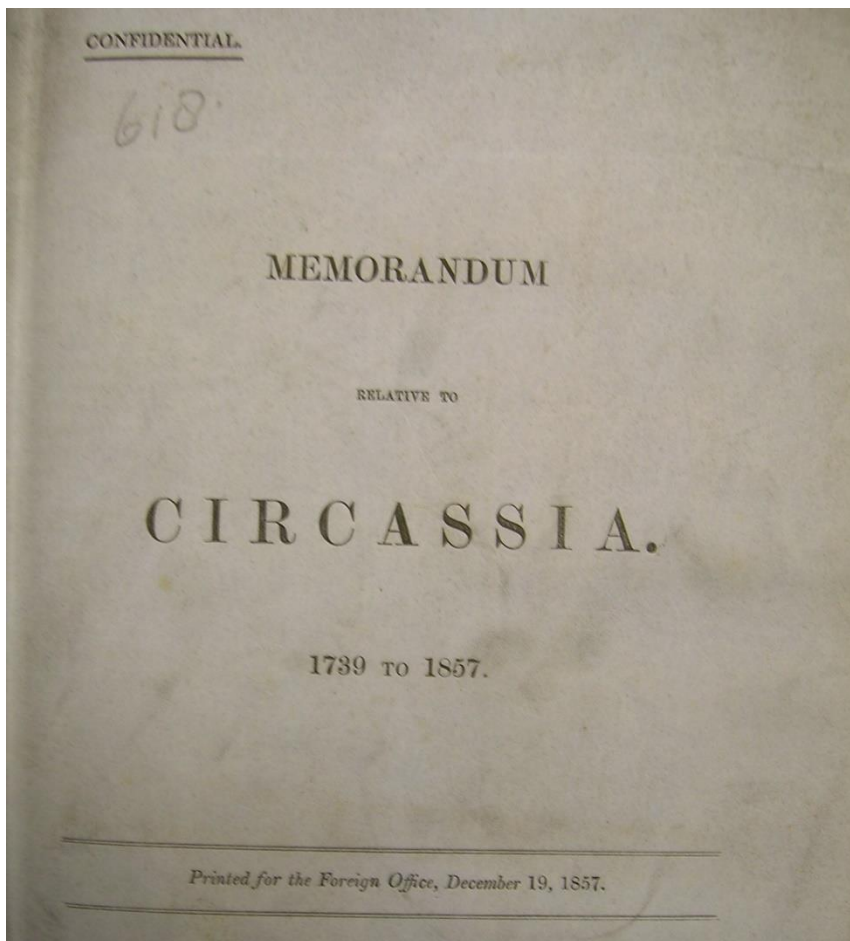
² See ATCH-3.

make a colossal contribution to Circassian studies in terms of the state-forming process in general and the hitherto unknown attempts to acquire financial sovereignty in particular in Circassia of the 19th Century — a process that was cut short by the Russian conquest and the exile of Circassians from their homeland.³

³ From a Russian colonial point of view, continuing harm to Circassian trade routes and sovereignty symbols not only meant cutting off the Circassians from the external “artificial respiratory tract” they were in dire need of, especially at such a critical stage in the war, but it also forced them to curb their commercial interaction and affinity, ultimately subduing them and shattering their dream of becoming an independent nation-state.

ATTACHMENTS

ATCH-1: National Archives UK, Foreign Office, 881/618⁴

⁴ UK, The National Archives, F.O. 881/618, p.104, No. 638, From Lord Stratford, 22 July 1857.

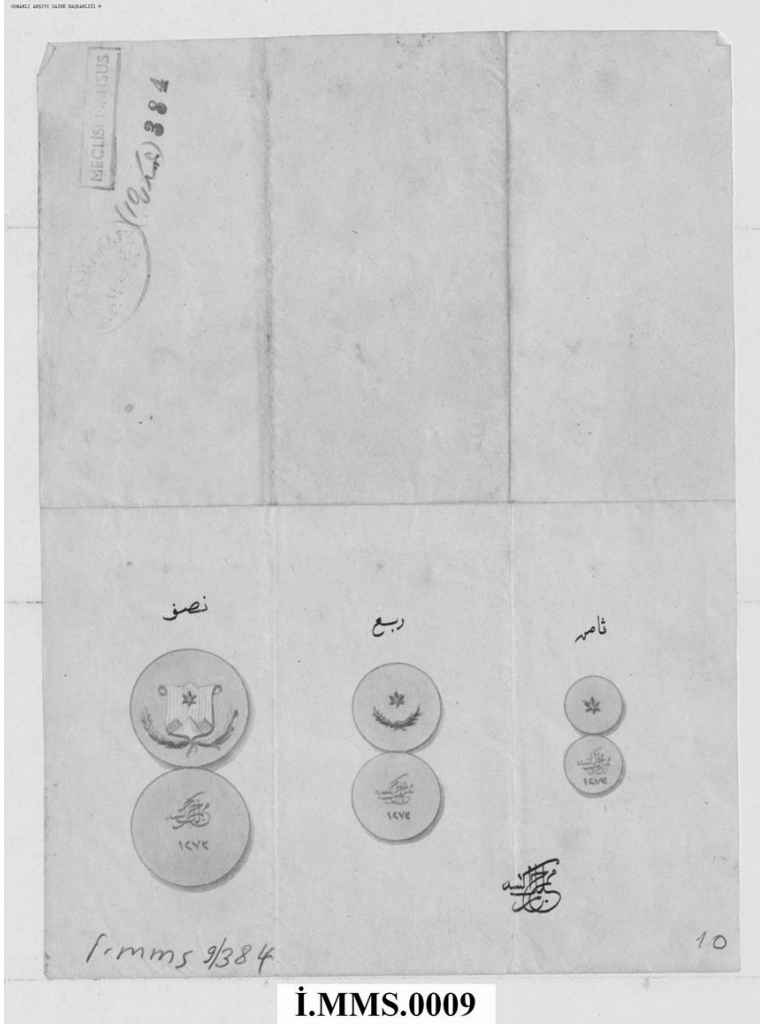
Government.”

In the same month, the Captain Pasha acquainted the British Ambassador, in writing, that the English steam ship “African,” had arrived from England, having on board as part of her cargo, four cases, which had been detained in the Custom House, and were reported by the Grand Customer as containing dies, intended to strike Circassian coins, implements for the manufacture of fire and side arms, and also a considerable number of bullet moulds;—and that these cases were intended for transit to Circassia.

From Lord Stratford, No. 638.
July 22, 1857.

To Lord Strat-

ATCH-2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MMS, 9/384⁵

⁵ Istanbul, [BOA] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Prime Ministry Archives), [İ.MMS.], irade Meclis-i Mahsus, 9/384, 17 Şevval 1273 [9 June 1857]. The note on the top of the above drawing contained, from right to left, the following text: *Thamin* (Eighth), *Rub'a* (Quarter), *Nisf* (Half) and on the opposite side of the three coins one sees the penciled words *Memlek(et) Cherakisa*, 1273 (Circassian Sovereignty or homeland, 1856–1857).

ATCH-3: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MMS, 9/384

Rus Arşiv Belgeleri*

Çev. Murat Topçu - Papçu

1847 Yılında Büyük Kabardey'de Bulunan Köyler

Malka (Balhk) nehrinin sol tarafında

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

1. Karmova (Karmahable)¹
2. Aciyeva (Hajihable)
3. Abzevanova (Abzonhable)

Malka (Balhk) nehrinin sağ tarafında

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

4. Babukova (Babigüey)
5. Musabi Atajukina (Hatoşoko Musabiy'in köyü)

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

6. Tramova (Tramahable)

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

7. Lafişeva (Lafişhable)
8. Cantemirova (Jantemirey)

Mısost Ailesi

9. Koşeva (Koşhable)
10. Getejeva (Getejey)
11. İnalova (Yinalhable)

Baksan (Bahsan) nehrinin sol tarafında

Mısost Ailesi

12. Batırşı Tambiyeva (Tambiy Batırşı'nın köyü)
13. Sedakova (Sidakey)

* (Gönderim/Received: 04.05.2020; Kabul/Accepted: 17.05.2020)

¹ Orijinal belgede köylere adını veren kişilerin soyadları Rusçadaki biçimiyle (Karmov) ve iyelik halinde (Karmova) kullanılmaktadır. Bunu Karmaların (köyü) olarak anlamak gerekir. Parantez içinde, belgeyi yayınlayan Hasan Duman'ın verdiği, köyün Çerkesçe adı da yazılmıştır. (ç.n.)

14. Eltarova (Yelhtirey)
15. Kunaşeva (Kunaşhable)
16. Kuçmazukina (Kuşmezıkuey)
17. Kasayeva (Kaseyhable)

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

18. Abuhova (Abukhable)

Mısost Ailesi

19. Atlaskirova (Alheskirey)
20. Bekmurzi Nauruzova (Navruz Bekmırza'nın köyü)
21. Devlet-Geriya Tambiyeva (Tambiy Doletgeriy'in köyü)

Baksan (Bahsan) nehrinin sağ tarafında

Mısost Ailesi

22. Kn. Misosta Nauruzova (Pşı Mısost Navruz'un köyü)

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

23. Polk. Atajukina (Albay Hatohşoko'nun köyü)

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

24. Zekova (Zekohable)
25. Konova (Konhable)

Mısost Ailesi

26. Zarkuşa Tambiyeva (Tambiy Zerıkuş'un köyü)
27. Tabışa Getejeva (Getej Tabış'ın köyü)
28. Aslanbeka Tıjeva (Tij Aslanbek'in köyü)

Kışpek nehrinin sağ tarafında

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

29. Beşkazakova (Beşkazakhable)
30. Aşabova (Aşabey)

Mısost Ailesi

31. Mudara Tambiyeva (Tambiy Mudar'ın köyü)

Çegem (Şecem) nehrinin sol tarafında

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

32. Anzora Tohtamışeva (Tohtamış Anzor'un köyü)

33. Kambota Kudenetova (Kundet Kambot'un köyü)
34. Meta Kudenetova (Kundet Met'in köyü)
35. İsmaila Kudenetova (Kundet İsmahil'in köyü)
36. Aslanbeka Agubekova (Agubek Aslanbek'in köyü)

Mısost Ailesi

37. Borova (Borahable)

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

38. Şogenova (Şogenhable)
39. Cambota Kazanişeva (Kazanş Jambot'un köyü)
40. Dumanova (Dumaney)
41. Altudokova (Alhtudokuey)
42. Magometa Kudenetova (Kundet Mihamet'in köyü)

Şaluşka (Şhalıko) nehrinin sol tarafında

Kaytukin (Kaytuko) Ailesi

43. Dokşuki Kudenetova (Kundet Dohşıko'nun köyü)

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

44. Dautokova (Davutokuey)
45. Kunişeva (Kunijey)

Kenje nehrinin sağ tarafında

Kaytukin (Kaytuko) Ailesi

46. Haptseva (Haptsey)

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

47. Aydemirova (Aydemırey)
48. Atajuki Şijiyeva (Şijey Hatohşıko'nun köyü)

Kenje nehrinin sol tarafında

Kaytukin (Kaytuko) Ailesi

49. Misosta Kojerokova (Koşroko Mısost'un köyü)

Nalçık (Nalşık) nehrinin sol tarafında

50. Toglanova (Teğulaney)
51. Kudayeva (Kudeyhable)
52. Gukejeva (Ğukejey)

Nalçık (Nalışık) nehrinin sol tarafında

53. Kılışbiyeva (Kılışbiyhable)
54. Atlasjugova (Alheskirey)

Meşhoko (Mişhoko) nehrinde

55. Kn. Kaysına Kilçugina (Pşı Kılışiko Kaysın'ın köyü)
56. Agzagova (Ağzağey)
57. Haudova (Havudhable)

Urvan (Arvuan) nehrinin sol tarafında

58. Aslanbeka Dogujokova (Diğujoko Aslanbek'in köyü)
59. Alıpşaova (Alpşavohable)
60. Karabova (Karabelerin köyü)
61. Kn. Ahlau Misostova (Pşı Mısost Alho'nun köyü)

Urvan (Arvuan) nehrinin sağ tarafında

62. Kn. Pşemaho Cambotova (Pşı Jambot Pşimaho'nun köyü)
63. Kn. Magometa Cambotova (Pşı Jambot Mıhamet'in köyü)
64. Temtirova (Temtirey)
65. Zahohova (Zahohların köyü)
66. Hostova (Hosthable)

Çerek (Şerec) nehrinin sağ tarafında

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

67. Kn. Kaziyeva (Pşı Kaziy'in köyü)
68. Kn. Kuçuka Canhotova (Janhot Kuşuk'un köyü)

Kaytukin (Kaytuko) Ailesi

69. Musı Janokova (Janoko Musa'nın köyü)
70. Kambota Dokşukina (Dohşoko Kambot'un köyü)

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

71. Atpanova (Volhpeney)
Kaytukin (Kaytuko) Ailesi
72. İsmaila Kazanşeva (Kazanş İsmahil'in köyü)
73. Şanıbova (Şenibey)

Çerek (Şerec) nehrinin sol tarafında

Kaytukin (Kaytuko) Ailesi

74. Maharova (Maharhable)

75. Makanova (Mekeney)

Argudan (Arşıdan) nehrinde

Kaytukin (Kaytuko) Ailesi

76. Cambota Dokşukina (Dohşoko Jambot'un köyü)

77. Kn. Yelbuzdukina (Pşı Yelbezduko'nun köyü)

78. Kn. Tlostanaliyeva (Pşı Lhostanaliy'in köyü)

79. Magometa Kojokova (Kojoko Mıhamet'in köyü)

Lesken nehrinde

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

80. Pşemaho Anzorova (Anzor Pşımaho'nun köyü)

81. Anzora Anzorova (Anzor Anzor'un köyü)

Uruh nehrinin sol tarafında

Atajukin (Hatokşoko) Ailesi

82. Salimgeriya Anzorova (Anzor Zalımgeriy'in köyü)

Uruh nehrinin sağ tarafında

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

83. Kogolkina (Koğulhkuey)

84. Magomet-Murzı Anzorova (Anzor Mıhametmırza'nın köyü)

Terek (Terç) nehrinin sağ tarafında

Bekmurza (Bekmırza) Ailesi

85. Hatu Anzorova (Anzor Hatu'nun köyü)

Merkezi Devlet Askeri-Tarih Arşivi (TSGVIA), f. 13454, op. 2, d. 470, II. 3-7.

1858 Yılında Küçük Kabardey'de Bulunan Köyler

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus (kişi)
Perhiçeva (Pırhişhable)	17	66
Pşekeu (Pşikeukuaje)	32	163
Bulatova (Boletey)	40	200
Yesenova (Yeseney)	12	39
N.-Kubanskogo (N.-Kubanske)	37	149
Kanukova (Kanukuey)	2	4
V.-Kubanskogo (V.-Kubanske)	32	146
Kozrova (Kozrov)	23	94
Borokova (Berokuey)	49	298
Murtazova (Mertazey)	35	161
Murtazova (Mertazey)	16	48
Kunijeva (Kunijey)	32	149
Botaşeva (Botaşey)	20	49
Kohujeva (Khohuj'un köyü)	14	65
Etluhova (Yetlühuey)	38	143
Botaşeva (Botaşey)	39	185
Astemirova (Astemirey)	77	470
İslamova (Yislamey)	90	396
İnarokova (Yınarokuey)	54	388
İndirova (Yındirey)	16	60
Psidaha (Psidahe)	184	538
Abayeva (Abeykuaje)	94	303
Bezorukova (Bezrıkoların köyü)	23	100
Tanaşeva (Tanaşların köyü)	33	101
İnarokova (Yınarokuey)	46	160
Jagişeva (Jağışların köyü)	29	97
Beştokova (Beştokoların köyü)	24	81
Ahlova (Alho'nun köyü)	68	284

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus (kişi)
İndarova (Yındarey)	30	140
Azapşeva (Azapşey)	15	80
İndirova (Yındırey)	19	118
Haptseva (Haptsey)	66	331
Bekoviça (Bekoviçlerin köyü)	331	814
Savadagskogo (Savaadagske)	54	200

Kuzey Osetya ÖSSC Merkezi Devlet Arşivi (TSGA SOVSSR), f. 291, op. 1, d. 3, l. 19 ob.

1862 Yılında Büyük Kabardey'de Bulunan Köyler*

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus (kişi)			Ölen	Doğan
		Erkek	Kadın	Toplam		
Tramova (Tramahable)	23	110	90	200	3	7
Ashad Babuhova (Babuk Ashad'ın köyü)	105	578	531	1109	46	46
Aşabova (Aşabey)	57	338	329	667	21	24
Acıyeva (Hajıhable)	45	335	304	639	10	10
Agubekova (Agubaçey)	42	230	237	467	7	6
Hasanbi Atajukina (Hatohşoko Hasanbiy'in köyü)	54	330	250	580	16	24
Şu Karmova (Karma Şu'nun köyü)	53	234	250	484	11	9
Lafişeva (Lafişhable)	60	305	297	602	27	36
İnalova (Yinalhable)	110	305	300	605	21	6

* Büyük Kabardey'in bütün köyleri listede yer almamaktadır. O tarihte burada 90'dan fazla yerleşim yeri bulunuyordu. Köylerin adları ait oldukları yönetici soylunun soyadına göre verilmiştir (Hasan Duman'ın notu).

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus (kişi)			Ölen	Doğan
		Erkek	Kadın	Toplam		
Sedakova (Sidakey)	21	75	69	144	6	4
Getejeva (Getejey)	30	109	103	212	16	22
Koşeva (Koşhable)	50	322	290	612	21	16
Abzevanova (Abzonhable)	62	365	313	678	45	35
Borak Konova (Kon Beroko'nun köyü)	28	125	96	221	13	10
İsmail Konova (Kon İsmahil'in köyü)	30	163	171	334	11	10
Batırbek Tambiyeva (Tambiy Batırbek'in köyü)	88	391	367	758	30	25
Ozrokova (Vozrokuey)	22	85	82	167	4	3
Hamurza Nauruzova (Navruz Hamırza'nın köyü)	20	72	79	151	5	2
Bjahokova (Bjahokuey)	30	131	143	274	10	16
Atajuki Atajukina (Hatohşoko Hatohşiko'nun köyü)	136	441	463	904	25	21
Bekmurza Atajukina (Hatohşoko Bekmırza'nın köyü)	75	500	460	960	15	40
Zekova (Zekoların köyü)	24	105	88	193	3	3
Bekmurza Nauruzova (Navruz Bekmırza'nın köyü)	56	290	251	541	14	15
Jambekova (Jambekey)	43	173	182	355	14	11
Murzabek	35	195	201	396	7	5

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus (kişi)			Ölen	Doğan
		Erkek	Kadın	Toplam		
Tambiyeva (Tambiy Mırzabek'in köyü)						
Zarakuş Tambiyeva (Tambiy Zerikuş'un köyü)	71	374	374	721	10	7
Kuçmazuk Kuçamzukina (Kuşmezoko Kuşmeziko'nun köyü)	42	288	240	528	21	11
Şakmanova (Şakmaney)	24	105	92	197	4	6
Getejeva (Geteje)	28	123	85	208	7	11
Tıjeva (Tıje)	53	194	164	358	35	30
Eltirova (Yelhtırkuaje)	15	65	63	128	8	3
Kasayeva (Kaseyhable)	20	124	149	273	5	9
Kunaşeva (Kunaşey)	23	66	46	112	6	4
Derova (Derhable)	15	44	45	89	2	4
Sedakova (Sidakey)	20	80	83	163	3	5
Beşkzakova (Beşkzakhable)	23	147	105	152	9	7
Berd Tambiyeva (Tambiy Berd'in köyü)	38	187	147	334	12	5
Jambot Tohtamışeva (Tohtamış Jambot'un köyü)	19	103	66	169	2	5
Muhamat Tohtamışeva (Tohtamış Mihamet'in köyü)	42	143	139	282	6	5

Köyün Adı	Hane Sayısı	Nüfus (kişi)			Ölen	Doğan
		Erkek	Kadın	Toplam		
Otpanova (Volhpaney)	25	89	81	170	3	6
Dumanova (Dumaney)	30	120	100	220	9	4
Perçiheva (Pırhışhable)	10	25	24	49	2	2
Altudokova (Alhtudokoların köyü)	46	127	135	162	5	8
Kurgoko Kudenetova (Kundet Kurğoko'nın köyü)	40	217	230	447	20	11
Kambot Kudenetova (Kundet Kambot'un köyü)	40	136	129	265	4	4
Met Kudenetova (Kundet Met'in köyü)	14	45	31	76	2	1
Kaysın Şogenova (Şocen Kaysın'ın köyü)	34	172	158	330	8	6
Kazanşeva (Kazanşların köyü)	20	140	90	230	8	5

Kabardey-Balkar Cum. Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 654, ll. 1-5.

Kaynak: Hasan Duman, Vdali ot Rodını/Hekum Pe'aş'eu (Vatanından Uzaklara), "EL-FA", Nalçık, 1994, s.17-19/145-147.

İtaat Eden Çemguy* Köylerinin Nüfusu

Kafkas Hattı Sağ Kanat Komutanı Tuğgeneral Yevdokimov'un Kafkas Hattı ve Karadeniz (Çernomorıya) Eyaleti Birlikleri Kurmay Başkanı Tuğgeneral Gerasimov'a Raporu

29 Şubat 1852

Proçnyı Okop Kalesi

V.P.'nin 30 Ocak tarihli 334 Nolu talimatı doğrultusunda, Çemguy prensleri Aslanbek ve Kairbek Bolotuko'nun itaat eden köylerinde ve Prens Kasay'ın köyünde bulunan kadın ve erkek nüfus hakkındaki bilgileri takdim ediyorum. Aytek Bolotuko'nun köyünün nüfusu hakkındaki bilgi daha sonra tarafımdan takdim edilecektir.

Bolotuko prenslerinin köylerinde ve Prens Kasay'ın köyünde bulunan, dağlardan çıkararak Rus hükümetinin tabiyetine giren kadın ve erkek sayısını gösteren liste

	Kişi Sayısı	
	Erkek	Kadın
Çemguy kabilesinden Kairbek ve Aslanbek Bolotuko prenslerinin köylerinde	604	390
Prens Kasay'ın köylerinde	279	268
Toplam	883	658

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVİA), f. 14257, op. 3, d. 380, l.10-11.

* Çemguy - Rusça metinde "Temirgoy". Kemguy ve Kemirguy olarak da bilinen Çerkes topluluğu. (ç.n.)

İtaat Eden Hamısey ve Çerçeney Köylerinin Nüfusu (1852)**(Yemin edenler ve tuz verilenler gösterilmiştir.)**(Bu köyler Muhammed Emin'in tarafına geçmediler, bu nedenle onlardan yemin talep edilmedi.)*

Topluluklar ve Köyleri	Yemin Edenler	Tuz Verilenler		
		Yetişkin	Küçük	Toplam
HAMIŞEY				
Tlostanhabl				
Sultan Selat-Girey'in (köyü)	-	98	44	142
Saltuk				
Podporuçik** Misost Hacemuko'nun	-	130	47	177
Hacehabl				
Praporşçik Beyslan Ulook'un	-	113	37	150
Kozet				
Podporuçik Tleusten İnarmıs'ın	-	40	13	53
Maly (Küçük) Enem				
Praporşçik Nauruz ve asilzade Mahmet Şumanuko'nun	-	62	45	107
Bjegakay				
Praporşçikler Aslan Girey ve Alkeza Boegako'nun	-	396	138	534
Enem				
Asilzade Tatlusten Şumanuko'nun	100	400	-	400

* Hamısey ve Çerçeney Çerkeslerin Bjeduğ topluluğunun iki grubudur. Başlığı böyle olmasına rağmen tabloda diğer topluluklar da gösterilmiştir. (ç.n.)

** Praporşçik - Rus ordusunda 1884 yılına kadar geçerli olan rütbe sistemine göre en alt subay rütbesi (14. sıra). Daha sonra podporuçik (13. sıra) ve poruçik (12. sıra) geliyordu. Bugünkü sisteme göre praporşçik asteğmen, podporuçik teğmen, poruçik üsteğmen rütbelerinin karşılığı sayılabilir. (ç.n.).

Topluluklar ve Köyleri	Yemin Edenler	Tuz Verilenler		
		Yetişkin	Küçük	Toplam
Tohtomukay				
Asilzade Geyslan Tohtomuk'un	25	170	160	230*
Kuşmezukay				
Asilzade Pşemaf Kuçmazuk'un	5	20	-	20
<i>Bundan sonra gösterilen köyler yemin vermedi.</i>				
Şenji				
Asilzade Tarkan Kusok'un	58	232	-	232
Şahandukay				
Asilzade Huseyn Şahandoko'nun	8	32	-	32
Tarkanohabl				
Prens Koçejuk Tarkan'ın	15	60	-	60
Tuğurukay				
Hacı Hatuzuk Tuğuruğ'un	18	72	-	72
Hatuhabl				
Asilzade Selim Çeriy Hatug'un	20	80	-	80
Lakşukay				
Asilzade Beytlusksten Lakşuk'un	22	88	-	88
Sentezi				
Asilzade Abadzejih Senteziy'in	5	20	-	20
Kırımçeriyehabl				
Praporşçik prens İnjar Kırımçeriok'un	16	64	-	64
Hacehabl				
Praporşçik Prens Canklış Hacemu'nun	21	175	35	210

* Yanlış hesaplanmış. 330 olmalı. (ç.n.)

Topluluklar ve Köyleri	Yemin Edenler	Tuz Verilenler		
		Yetişkin	Küçük	Toplam
Pşehatlukay				
Asilzade Pşemaf Pşestluk'un	34	200	50	250
Marmukay	1	4	-	4
Krimçeriyehabl				
Prens Ebiç Kremçeiok'un	8	32	-	32
ÇERÇENEY				
Asilzade Zavurbeç Berzeç'in	-	45	15	60
Şebanoahl				
Praporşçik Mahomçeriy Ahecako'nun	-	230	68	298
Voçepsi				
Asilzade Vosmen Voçepsi'nin	87	444	-	444
Şahançeriyehabl				
Prens Abadzejiy Şahançeriok'un	46	184	-	184
Tauy				
Asilzade Bogos Tauy'un	27	108	-	108
Neçerezi				
Asilzade Şapsuğ Besmok'un	22	88	-	88
Neşukay				
Asilzade Mahmet ve Şuruh Neşuko'ların	60	240	-	240
Şahançeriyehabl 2	13	52	-	52
Asakalay 1				
Asilzade Aslançeriy Asakalok'un	27	108	-	108
Asakalay 2				
Asilzade Pşemaf Asakalok'un	55	200	-	200
Yemzukai	62	248	-	248
Asilzade Kremçeriy				

Topluluklar ve Köyleri	Yemin Edenler	Tuz Verilenler		
		Yetişkin	Küçük	Toplam
Afanuk'un				
Yessenohabl				
Asilzade Pşemaf Çasebiy'in	18	72	-	72
Gobukay				
Asilzade Hokuz-Ali Çesebiy'in	43	172	-	172
Teterehabl				
Asilzade Cambulat Çisebiy'in	31	124	-	124
Tsitse-Gobukay				
Özden Alkas Çesebiy'in	20	153	-	153
Ponejukay				
Prens Tatlusten Elbuzdoko'nun	92	368	-	368
Berzeçehabl				
Asilzade Pşekuh Berzeç'in	18	210	-	210
Cecehabl				
Prens Tatlusten Cecoko'nun	51	204	-	204
Konçukohabl ve Ançokuac				
Prens Pşemaf Konçuko'nun	90	600	120	720
Alacuk Ahecako'nun	46	184	-	184
Pşekuy-Habl				
Prens Biçmerza Ahecako'nun	18	72	-	72
Konçukohabl				
Prens Mişeost Konçuko'nun	22	88	-	88
Kazançukay				
Asilzade Kazanoko Abadzeş'in	37	188	-	188
Yedipsukay 1				
Asilzade Mahomçeriy	41	164	-	164

Topluluklar ve Köyleri	Yemin Edenler	Tuz Verilenler		
		Yetişkin	Küçük	Toplam
Batoko'nun				
Yedipsukay 2				
Tulpar (Tumpar?) Batoko'nun	42	168	-	168
ADEMİY				
Gobukay				
Asilzade Dekuziy Boronuko'nun	27	230	-	230
Şumaf Dekuziy'in	18	72	-	72
HATUKAY				
Praporşçik Prens Yandarze Kerkanuko'nun	-	875	175	1050
Prens Pşemaf Kerkanuko'nun	-	665	135	800
Boroniy				
Prens Tatlusten Kerkanuko'nun	-	375	75	450
Prens Hatauzuk Kerkanuko'nun	-	540	110	650
ŞAPSIĞ				
Asilzade Tremeşet Şeretluk'un	-	48	-	-
TEMERGOY				
Prens Ayteç Bolotuko'nun	1	180	40	220
ABADZEH				
Asilzade Mahmet Selat Çeriok Edige'nin	-	134	26	160
TOPLAM	1386	10.321	1333	11.654
<i>11 654 kişiye verilen tuz miktarı: 1 ayda 824 pud 2-½ funt, bir yılda ise 9888 pud 30 funttur.</i>				

Krasnodar Krayı Devlet Arşivi (GAKK), f.261, op. 1, d. 1263, l. 3-6.

Kafkas Ordusu Komutanı Büyük Prens Mihail Nikolayeviç'in Savaş Bakanı Milyutin'e "Karadeniz'in Doğu Kıyısına Yerleşmek İsteyen Tayfalara Yardım Edilmesi Hakkında" Müzekkeresi.

5 Ocak 1864

Kırım Savaşı'ndan sonra Sivastopol'de ve Nikolayev'de yaşayan çok sayıda emekli evli tayfa, önceki zanaat ve para kazanma vasıtaları olmadığından aileleriyle birlikte son derece muhtaç durumdadırlar.

Şimdi fethedilmiş kıyı şeridinde denize alışık, denizciliği bilen ve zaman içinde donanmada hizmet verebilecek bir nüfusu mümkün olan en kısa zamanda oluşturmayı düşünürken, siz ekselanslarından emekli aileli tayfalardan çocuklu olanların, çocuğu olmasa da çok yaşlı olmayanların Karadeniz'in doğu kıyısına yerleşmelerine yardımcı olmanızı rica ediyorum.

Kafkasya'ya yerleşme isteğini bildirenler 1864 Mayıs ayı sonunda Konstantinovskoye istihkamına geleceklerdir. Hazine gemileriyle ya da Rus Cemiyeti'nin buharlılarıyla nakledilebilirler. Mümkünse nakliyat ve iaşe masrafları Karadeniz idaresinin Nikolayev ve Sivastopol şehirleri yakınında emektar tayfalar için inşa edilecek kır evlerine ayrılan paradan karşılsın, çünkü Kafkasya'ya yerleşmek isteyenlerin bahsi geçen evlere ihtiyacı olmayacak. Kafkasya idaresi tarafından yerleşimcilere toprak tahsisinden başka, Kafkas dağlarının batı kısmının iskanı hakkındaki kararnameyle tespit edilen para, haklar ve imtiyazlar da verilecek.

İmparator'un bu konuda müteakip emri hakkında beni bildirmenizi rica ediyorum.

Gürcistan Merkezi Devlet Tarih Arşivi (TSGİA), f. 416, op, 3, d. 221, l. 1-2.

Daho Müfrezesi Komutanı Tuğgeneral Geyman'ın Kuban Oblastı Birlikleri Komutan Vekiline Raporu (Tuapse ile Şahe arasındaki arazinin ve müfrezenin Kafkas dağlarının güney eğimine yaptığı hareketin sonuçlarının ayrıntılı tasviriyle birlikte)

8 Kasım 1864

İmparator hazretlerinin Kafkas Ordusu başkomutanının iznine istinaden Kuban Oblastı birlikleri komutanı 18 Eylül tarih ve 1145 No ile bana bu yılın ekim ayında yeni ilhak edilmiş, fakat henüz iskan edilmemiş Tuapse ve Bzıb nehirleri arasındaki bölgede arama

faaliyetleri yürütülmesi, küçük kollar halinde hareket ederek ana sıradağların zor ulaşılır köşelerinde kalmış Dağlı kalıntılarının mümkün olduğunca imhasına gayret edilmesi emrini verdi.

İmparator hazretlerinin iradesiyle tarafımdan Kafkas dağlarının güney eğimine icra edilen hareketin tasvirine geçmeden önce, faaliyet göstermem gereken ülkenin durumunu arz etmeyi gerekli görüyorum.

Daho Müfrezesi'nin bu hareketine kadar Tuapse ve Şahe arasındaki dağlık ve zor ulaşılır arazide Dağlı topluluklarının küçük kalıntıları yaşıyordu. Başlıca şu yerlerde toplanmışlardı: Tuapse'den itibaren Pşınaho, Pşiyaho, Kudeshab ve diğer derelerin zirvelerinde dağlı Şapsığlar, Aşe'nin sağ havzasında Nauzey topluluğu, aynı nehrin sol havzasında Bekşey topluluğu, Aşe'nin her iki kolunun birleştiği yerde Thağapş topluluğu, Aşe ve Psezuapse zirveleri arasında Hazitlyaj topluluğu, Psezuapse'nin sağ havzasında Hakuçipsı ve Hahuşişho nehirlerinde Hakuçi, Psezuapse'nin sol havzasında Çegmay zirvelerinde Şapsığ kabilesinin kalıntıları yaşıyordu. Devamındaki esasen Ubıhlara ve Cigetlere ait olan toprak tamamen boştu. Hala toprağımızda kalan çeşitli kabilelerden nüfus, genelde Türkiye'ye göç etmeyi düşünmesine rağmen nakil araçlarının eksikliği yüzünden uzun süre kıyıda beklemek zorunda kaldı. Bu arada ağaçlar yapraklandı ve kıyıda biriken halkın bir kısmında dağlara dönerek yazın zor ulaşılır arazide saklanmak, ekin ekmek, mahsulü toplamak ve en erken gelecek baharda göçe kalkışmak umudu doğdu. Buna karar verenlerin büyük kısmı maddi bakımdan yoksul insanlardı. Beraberlerinde kıyıya getirdikleri tahılı boş kalan büyük toprakları işlemek için kullanma ve kışı rahatça geçirme hesabı yaptılar.

Onlar dışında dağlarda, esas olarak da ana sıradağların eteğindeki boğazlarda, fethi tamamladığımız gerçeğini kabul etmek istemeyen kişiler kalmıştı.

Zor ulaşılır yerlerde yaşayan, her türlü cemiyet teşkilatından mahrum, diğer kabilelerle dini bağı olmayan ve Adıge dilinden başka kendilerine ait bir dil daha konuşan bu vahşiler sadece araziye dayanarak güçlü komşularına nazaran tam bağımsızlıklarını korumuşlardı. Ubıhların ve Şapsığların onları yağmalayan Hakuçlarla, Nauzey ve diğer küçük dağ topluluklarıyla, her zaman üstün gelmedikleri sürekli çatışmaları oluyordu.

Aynı yılın baharında bütün Batı Kafkasya'nın fethinin tamamlandığı önemli olaylar daha küçük hedeflerle ilgilenmeye izin vermedi. Hakuç, Nauzey ve bir kısmı Türkiye'ye yerleşen diğer kabileler dokunulmadan ve sakin şekilde kaldılar, birliklerimize karşı hiçbir harekete kalkışmadılar.

Hakuç topluluğunun merkezine yapılan yaz hareketi ve uğradıkları yenilgi onları ormanlara ve ücra köşelere dağılmak zorunda bıraktı.

Zor ulaşılır arazi, yapraklı sık ormanlar ve doğa tarafından çıkarılan diğer engeller yüzünden Daho Müfrezesi birlikleri, verilebilecek büyük kayıplardan kaçınmak için yaz boyunca dağlık arazide ve ana sıradağlara bitişik bölgelerde arama yapmadı.

Şu halde, yapılacak harekatta ilk olarak, toprağımızda gelecek bahar Türkiye'ye göç etmek umuduyla kalan insanlarla ve ikinci olarak, bazı yerlerde hiç dokunulmadan kalmış vahşilerle muhatap olacaktık. Ne yazık ki, her iki grup için de silah zoruyla hareket etmemiz gerekiyordu.

Müzakere yapılacak kimse yoktu; büyük bir araziye dağılmış halk ayrı aileler halinde yaşıyordu. Az da olsa nüfuzu olan kişiler Türkiye'ye göç etmişti. Bununla birlikte, daha sonra göç etme düşüncesiyle kalanlar Hakuç, Nauzey ve diğerlerini örnek alarak cesaretlenmiş, erzak temin ederek haydutluğa başlamışlardı. Bu, Hakuçey kordon hattındaki olaylarla kendini gösteriyordu.

Aldığım güvenilir bilgilerden, Şahe nehrinin güneyindeki bütün bölgenin tamamen boş olduğu anlaşıldı. Dolayısıyla askeri faaliyet alanımız Şahe ve Tuapse nehirleri arasında kalan araziyle sınırlanıyordu.

Bu şekilde, askeri faaliyetler kaynağını ana sıradağlardan alan Aşe, Psezuapse ve Şahe nehirlerinin çetinliği ve yabaniliğiyle bilinen havzalarında yapılacaktı.

Dağların kuzey eğiminde 18 avcı bölüğünden ve 1 Kazak süvari bölüğünden Daho Müfrezesi teşkil edildi. Daho Müfrezesi birlikleri hareket sırasında şu kayıpları verdi:

Ölen alt rütbeli – 2
 Yaralı subay – 1
 Alt rütbeli – 1
 Sarf edilen fişek – 13046
 Atılan kovan – 15818

Uçurumdan düşen ve boğulan at – 20
Nehir geçişlerinde kaybedilen tüfek – 14
Nehirde batan cephane sandığı – 6

Dağlılar çok büyük kayıp verdiler ve artık onları telafi edecek durumda değiller. Elimizde 50'den fazla beden kaldı, 63 kişi esir alındı (Esirlerin bir kısmı, esas olarak çocuklar, tarafımdan yetiştirilmek üzere bazı müfreze subaylarına dağıtıldı), 1500'den fazla büyükbaş hayvan müsadere edildi.

Köyleri, tahıl ve meyve stokları yakıldı. Kesin olarak söyleyebilirim ki, halk kış süresince ya açlıktan ölecek ya da Türkiye'ye göç etmek için kıyıda ki noktalarımıza çıkacaktır. Raporuma eklediğim Nusret Paşa'nın bana gönderdiği mektubun kopyası ve çevirisi ile ona cevabım ikinci ihtimale kefil olabilir.

Hala topraklarımızda kalan halk son derece yoksul. Esirlerin anlattıklarına göre ancak onda birinin silahı var (İlerlememiz sırasında Dağlılar bazen 50 ila 70 kişilik gruplar halinde görünüyordular, fakat sadece birkaçı ateş ediyordu). İlerlememizle ve faaliyetlerimizle korkuya kapılarak teker teker ayrılıp dağıldılar. Her türlü barınak ve erzaktan mahrum en fazla 700 aile vardı.

Onlara toparlanma fırsatı vermemek için, daha önce ekselanslarına arz ettiğim gibi, Albay Jukovski'ye yaya Kuban Kazak Ordusu'nun 5'nci Taburu'nun ve 2'nci Kafkas Hat Avcı Takımı'nın kıyı hattında kalanlarından bir kuvvet teşkil etmesi ve onları her hafta benim göstereceğim istikametlerde bölge içlerine göndermesi talimatını verdim.

Toprağımızda kalan nüfus bizim için tamamen zararsız ve mutlaka Türkiye'ye gidecek olmasına rağmen, muhtemelen aralarında vatanını terk etmek istemeyen birkaç aile ve münferit kişiler bulunacaktır. Bu tür kişilerin imha edilmesi ve kovulması ancak, daha önce arz ettiğim gibi, kolonizasyonumuzun yürürlüğe girmesiyle mümkün olabilecektir.

Gelecek yılın baharında dağların güney eğimine düzenli ordu birliklerini göndermeyerek, yaya Kazak taburlarından yeni ilhak olan bölgenin dağlık şeridinden bir kez daha geçebilecek bin kişi kadar plastun teşkil etmeyi gerekli görüyorum.

Krasnodar Krayı Devlet Arşivi (GAKK), f. 347, op. 1, d. 54, l. 1–21.

Hakuçey Topraklarına Harekat*

Yevgeni Vasilyev
Temir-Han-Şura
Çev. Murat Topçu - Papşu

Bir süre önce şanla sona eren uzun ve kanlı Kafkas Savaşı boyunca Kafkas ordusunun cesur birlikleri tarafından icra edilen en zor hareketler arasında, kuşkusuz, 1864 ve 1865 yıllarında Hakuçey topraklarına yapılan hareketler sayılmalıdır.

Doğu Kafkasya'nın fethi, bilindiği gibi, 1859 Ağustos ayında gerçekleşti ve bununla beraber Kafkasya'nın bu kısmındaki savaşın baş suçlusu Şamil esir alındı. Batı Kafkasya'da ise kanlı ve ısrarlı savaş, Kafkasya'nın bu kısmındaki Dağlıların parçalanmışlığının sonucu olarak birkaç yıl daha sürdü. Bilindiği gibi, Batı Kafkasya Dağlıları Doğu Kafkasya'nın hakimi sayılan Şamil'in nüfuzu altına hiçbir zaman girmediler. Şamil'in en hırslı ajanlarından biri olan ve 1843** yılında Batı Kafkasya'ya gönderilen Muhammed Emin, büyük zorluklarla Kafkasya'nın bu kısmının kabilelerinden sadece birinin, Abzehlerin üzerinde nüfuz kurabildi. 1859 yılında Muhammed Emin Abzehlerle birlikte Rusya tabiiyetini kabul etti. Birkaç müfrezemizin 1857'den 1864'e kadar yürüttüğü aktif ve sürekli faaliyetler sonunda Ubıhlar dışında Batı Kafkasya'nın bütün halkları Rus hükümetine itaat etmek zorunda kaldılar.

Ubıhlar Batı Kafkasya'nın en cengaver Dağlı kabilelerinden biri sayılıyordu.

1864 Mart ayında Daho müfrezesi komutanı Tuğgeneral Geyman arazinin zorluğuna ve bozuk havaya rağmen, emrine verilen küçük bir müfrezeyle Lazarev kalesinden Şahe nehri ağzına hareket etti. Ubıh gençlerinden 1000 kişilik bir grup Karadeniz

* Bu makale "Ekspeditsiya v zemlyu Hakuçey" başlığıyla *Voyenniy Sbornik* dergisinde yayınlanmıştır (№ 8, Ağustos 1872).

(Gönderim/Received: 25.03.2020; Kabul/Accepted: 27.04.2020)

** Tarih yanlış verilmiş. Muhammed Emin'in 1848 yılı sonunda geldiği biliniyor. (ç.n.)

kıyısında elverişli bir mevziyi tutmuş ve “Ölürüz ama Rusları topraklarımıza sokmayız” diye yemin etmişlerdi.

Tuğgeneral Geyman hücumla Dağlıların tuttuğu bu mevziyi ele geçirdi ve onları kaçırmaya zorladı, ertesi gün de düşman tarafından rahatsız edilmeden Şahe nehri ağzına geldi. Öncü gruplarını yenerek Ubıhlar üzerinde yarattığı korkudan yararlanmak isteyen General Geyman, onların topraklarına doğru ilerleyişini sürdürdü. Bu kararlılık istenen sonucu verdi; 24 Mart'ta en nüfuzlu Ubıh lideri ve Rusların amansız düşmanı Hacı Dagomuko diğer birçok liderle birlikte Dagomuk nehri üzerindeki kampa geldi ve bütün Ubıh halkı adına Rus hükümetine tam itaat bildirdi.

Nisan ortasında bütün Ubıhlar Türkiye'ye gönderilmişti. Bundan tam bir ay sonra, Kafkasya askeri valisi Büyük Prens Mihail Nikolayeviç tarafından bizzat yönetilen dört müfrezemizin aktif faaliyeti sonunda Batı Kafkasya'nın kalan düşman kabileleri; Cigetler, Ahçıpsı, Pshu ve Aybgo toplulukları Rus silahına itaat ettiler.

Fakat bütün Batı Kafkasya artık fethedilmiş sayılırken, iktidarımızı tanımak istemeyen küçük bir dağ topluluğu bulundu. *Hakuç* adındaki bu topluluk Aşe ve Psezuape nehirlerinin oluşturduğu dağ çanağında yuvalanmıştı.

Tuğgeneral Geyman Kuban Oblastı birlikleri komutanına 18 Ağustos 1864 tarihli № 1, 230 raporunda bu topluluk hakkında şunları yazıyordu:

“Hakuç hiçbir zaman ayrı bir kabile olmadı. Dağların her yerinden gelmiş, çeşitli sebeplerle kendi çevresinde barınamamış insanların bir karışımıydı. Burada Abzehler, Şapsığlar, bizim eski Kazaklar ve askerler vardı. Bunlar çok eskiden Psezuape'nin yukarılarındaki dört bir tarafı dağlarla – daha çetinini tahayyül etmek zordur – çevrili çanaklara çekilerek bir tür ayrı, tamamen kapalı küçük bir yuva kurmuşlardı. Komşularıyla dostça hiçbir ilişkileri yoktu; aksine, ezeli düşmanlık hiç kesilmeyen kanlı çatışmalarla kendini gösteriyordu. Ubıhlar, Şapsığlar ve Abzehler Hakuçlara karşı dikkatle nöbet tuttıklarını öne sürüyorlardı. Onlardan öyle nefret ediyorlardı ki, birliklerin Hakuçey topraklarına hareket edip etmeyeceğini soruyorlardı ve birçoğu karşılıksız olarak kılavuzluk yapmayı teklif ediyordu. Şimdiye kadar genellikle

Ruslara karşı savaşa katılmadan, kimseyle ittifak kurmadan, özenle en katı şekilde tecrit uygulamışlardı. Hakuçların kökeni ve bu kapallığı iç yaşamlarını da belirlemişti. Tarlalarına ve mezarlıklarına haçlar dikeyyorlar, aynı zamanda değişik Müslüman ve hatta putperest törenleri yapıyorlardı. Hakuçları kısaca tarif etmek için Ubıhların, Şapsığların ve Abzehlerin onları “vahşi ve yırtıcı” olarak adlandırdığını söylemek yeterlidir. Bu şartlarda Hakuçlar için Türkiye’ye gitmek cazip değildi, üstelik orada eski Dağlı komşularının intikam tehdidi varken. Kuban’a veya Laba’ya yerleşerek düzlüğe inmek, yani haydut hayatını bırakıp gönüllü olarak barışçı, medeni hayata geçmek onlara büyük bir utanç olarak görünüyordu. Biz büyük nüfuslu kabilelerle uğraşırken Hakuçlar doğal olarak üzerlerine özel bir dikkat çekmiyorlardı. Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların topraklarındaki durum Hakuçlar tarafından gayet iyi biliniyordu. Herkesin önünde eğildiği Rus silahının gücünü görerek onlar da tereddüt ediyorlardı. Daha mart ayında Hakuçların büyük kısmı Türkiye’ye gitmiş ve nüfusları çok azalmıştı. Fakat kalanlar, topraklarına önceden Dağlı komşularını sokmadıkları gibi, şimdi Rusları da sokmayacaklarını umuyorlardı. Tehditlerle mümkün olduğu kadar çok insanın yerinde kalmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu arada birkaç husus, kalmış olan Hakuçlarda dağlarda tutunma umudunun giderek artmasına neden oldu. Türkiye’ye giden ailelerin yerine, diğer kabilelerin kalıntıları her yönden onlara katılmaya başladı. İlk başta düşmanca karşılınsalar da zamanla Hakuçlarla anlaştılar ve sonunda onlarla bir topluluk oluşturdular. Dışarıdan gelenlerin bazıları Hakuç topraklarına, bazıları da Aşe, Psezuape nehirlerinin yukarılarına ve çevresine yerleşti. Bunların büyük kısmı daha önce Türkiye’ye gitme niyetiyle deniz kıyısına inmiş, fakat ya gemi beklerken bütün erzaklarını tüketmiş ya da büyük olasılıkla Türkiye’de cazip bir şey olmadığına, orada toprağın az olduğuna, yetkililerin kötü davrandığına ve hükümetin taleplerinin yüksek olduğuna dair söylentiler onları geri döndürmüştü. Bu şekilde, yüksek dağlık alanda, su ayrımı çizgisinin altında (Hakuçips nehrinin Psezuape’ye karıştığı yer merkezi sayılabilir) oldukça büyük sayıda Dağlı toplandı.”¹

¹ Kuban Oblastı birlikleri komutanı karargah arşivi.

Tuğgeneral Geyman Hakuçlarla meseleyi önce barış yoluyla çözmeyi düşündü ve onlara görüşmeler için birkaç saygın Ubih ve Şapsıg yaşlısını yolladı, fakat hiçbir sonuç alamadı. Hakuçlar bütün itaat önerilerini gururla reddettiler ve hatta müzakereler için yollanan birkaç kişiyi öldürdüler. O zaman meselenin silah zoruyla çözülmesine karar verildi. Aynı anda üç ayrı kol Hakuçların kartal yuvasına farklı yönlerden yol açmak için işe girişti.

Temmuz sonunda General Geyman yeni açılan patikalardan bu kollara ilerleme emri verdi ve Hakuçların sert direnişine rağmen topraklarının merkezine kadar ulaştı. Hakuçlar ormanın ücra köşelerine dağıldılar. Onları yılın bu zamanında takip etmek mümkün değildi. Müfrezemiz Hakuç topraklarında kordon hattı kurmakla yetinerek onları bir süreliğine rahat bırakmak zorunda kaldı. Ekim ayında General Geyman Hakuç topluluğuna tekrar bir hareket düzenledi ve birkaç köyü imha etti. Fakat buna rağmen Hakuçlar itaat bildirmedi ve yine ücra köşelerde saklandılar. Aynı sırada diğer birkaç kol Hakuçlara karşı farklı yönlerden harekete geçti.

Tuğgeneral Geyman raporunda şöyle diyordu: “Bu harekatta, elbette, gerçekleştiği bu kadar kısa zaman içinde Batı Kafkasya'nın fethi meselesini çözecek şanlı olaylar yoktu. Fakat, birliklerin üstesinden gelmek zorunda kaldığı engellere bakarak, mutlaka en zor ve ağır hareketler arasına konmalıdır. Ne şiddetli soğukların olduğu kötü hava, ne yolların olmaması, ne son derece engebeli arazide ilerleme, ne de nehir taşkınları, hiçbir şey nadir görülen bir azim ve enerjiyle zorlukları aşan birlikleri durdurabilirdi.”

Tuğgeneral Geyman'ın Hakuç topraklarına yaptığı bu harekattan ve küçük kolların 1864-1865 kışı boyunca Kafkas dağlarının güney eğimindeki dağ boğazlarına yaptığı çok sayıda baskından sonra, orada göçten saklanan Dağlı kabilelerin bu küçük kalıntılarının ya yerlerini terk etmek zorunda kalacakları ya da dağlarda çok sert geçen kış nedeniyle kaçınılmaz olarak açlıktan ölecekleri umut ediliyordu (Kuban Oblastı'nın yöneticileri böyle düşünüyordu). Fakat hiç öyle olmadı. Hayatın tüm rahatlıklarından yoksun yaşamaya alışmış bu zavallı Dağlı kalıntıları, çeşitli bitki kökleriyle beslenerek sert kışa azimle dayandılar. Baharın gelmesiyle de yıkılmış köylerden tahıl ekmek için tohum buldular

ve tarla işlerini bitirdikten sonra kıyıdaki köylerimizin yerleşimcilerini taciz etmeye başladılar. Yırtıcılıkları için Dağlıları cezalandırmak ve onları dağlardan çıkmaya zorlamak için Albay Kuzminski'nin (Stavropol Piyade Alayı Komutanı) komutası altında bir harekat planlandı. Bu harekat için görevlendirilen müfreze Stavropol ve Kuban piyade alaylarının sekiz avcı bölüğünden (her birinden dört bölük), 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölüğünden, 5 No'lu Kafkas Hat Taburu'nun bir avcı bölüğünden, 7 No'lu Kazak Piyade Taburu'nun bir *plastun** takımından ve bir Hat Kazak süvari bölüğünden oluşuyordu.

Daha sonra birkaç bin aileden oluştuğu anlaşılan asi Dağlı halkın tüm nüfusu, esas olarak Aşe ve Psezuape nehir havzalarının üst kısımlarında ve ona komşu bölgelerde toplanmıştı. Nisan ayı sonunda Albay Kuzminski'nin müfrezesi Aşe nehrinin sağ kolları olan Büyük ve Küçük Nauzey nehirlerinin vadisine indi. Rus askeri o güne kadar buraya hiç ayak basmamıştı. Rus birlikleri sekiz gün boyunca vadi sakinlerinin birçok köyünü imha etti, 147 Dağlıyı esir aldı ve çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirdi. Bu sırada yaşanan çatışmalarda düşman ölü ve yaralı olarak büyük kayıp verdi, fakat buna rağmen itaat bildirmeyi düşünmedi. O zaman Albay Kuzminski, emrine verilen müfrezeyle ve diğer birkaç küçük görev birliğiyle asi Dağlıların topraklarına baskınlarını sürdürdü, ekinlerini yok etti ve köylerini ateşe verdi.

Bu ölümcül baskınların sonucu Nauzeyliler, onların ardından da komşuları diğer dağ toplulukları Bekey ve Zahitlaş Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirdiler. Ağustos ayına kadar da bunu yerine getirdiler. Geriye itaat etmeyen sadece Hakuç (Hakuçıps, Hocoko, Tatay, Kopse ve Enebeple adlı küçük nehir vadilerinin sakinleri) kalmıştı. Topraklarına girmek ancak sonbaharda mümkündü.

Bu arada, Albay Kuzminski'nin üç aydır bu görevde bulunan müfreze birlikleri, engebeli arazide sürekli hareket nedeniyle son derece bitkin düşmüşlerdi ve teçhizatları, özellikle ayakkabıları o kadar kötü durumdaydı ki birçok alt rütbeli istihkak sığırlarının ham derisinden yaptıkları çarıkları giymek, hatta ayaklarını çaputlarla

* Plastun— Önceleri Karadeniz, daha sonra Kuban Kazak Ordusu'nda Kuban'da devriye ve keşif-istihbarat görevi yapan Kazak. (ç.n.)

sarmak zorunda kalmışlardı. Bu durum birliklerin 31 Haziran 1865'te acilen karargahlara dağıtılmasını gerektirdi.

En erken 1 Ekim'de başlanabilecek sonbahar hareketına oldukça uzun zaman olduğundan, Hakuçları kontrolsüz bırakmamak için Kırım Piyade Alayı'nın üç avcı bölüğünden, 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölüğünden ve iki Kazak süvari bölüğünden küçük bir kol oluşturuldu ve Albay Kuzminski'nin komutasına verildi (Ayrıca Lazarevsk kalesinde aynı amaçla 2 ve 5 Nolu Kafkas hat avcı taburlarının bölüklerinden, bir Kazak süvari bölüğünden ve iki plastun takımından özel bir kol oluşturuldu). Onlara Hakuçların tuz elde etmek için denize geçtiği boğazın çıkışı tutma görevi verildi. Psezuape nehrinin yukarılarında kamp kuran bu kol, sonbahar gelinceye kadar dağlarda aramaları sürdürecekti, özellikle de ekinlerini yok etmeye çalışarak Hakuçları korku içinde tutacaktı. Bu tür eylemlerle Hakuçların eski yaşadıkları yerlerde kalma imkanını düşünmeye bile yeltenmemeleri amaçlanıyordu.

Bu amaçla Ağustos'un 21'ini 22'sine bağlayan gece iki kol çıkarıldı. Kırım Alayı'nın üç avcı bölüğünden biri, Binbaşı Patseviç'in komutasında Psezuape nehrinin sol kıyısı boyunca sevk edildi. 5 Nolu Kafkas Hat Taburu'nun bir avcı bölüğünden ve bir plastun takımından oluşan diğer kol ise Yüzbaşı İvanov komutasında aynı nehrin sağ kıyısında ilerledi.

Binbaşı Patseviç'in kolunun aşması gereken zorlukları daha iyi anlatabilmek için, Albay Kuzminski'nin müfrezesinin 8-22 Ağustos 1865 tarihleri arasındaki faaliyetlerini gösteren askeri raporlara dayanarak açıklama yapmak yeterlidir. Psezuape nehrinin sol kıyısındaki tepelerde ilerlemek özellikle geceleri zor olduğundan, Binbaşı Patseviç Psezuape vadisinden geçen yolu tercih etti. Hakuçlar, özellikle Hakuçips ve Hocoko nehirlerinin birleştiği yerde gece gündüz uyanık şekilde nöbet tutuyorlardı.

Gece saat ikide şiddetli bir yağmur başladı. Kırım Alayı'nın avcıları, arkalarından birkaç el silah sesi duyulduğunda Hakuçips ve Hocoko nehirlerinin vadisini kapatan dağı çoktan aşmıştı. Gece alışılmadık derecede karanlıktı, bu yüzden patika zorlukla seçilebiliyordu. Ateşin ardından, boğazdan boğaza geçen ve her yere yayılan çığlıklar başladı. Alarm her yere yayıldı, tam bir kargaşa hakimdi. Gafil avlanan Dağlılar ailelerini ve sürülerini

kurtarmak için onları aceleyle en yakın ormana götürmeye çalışıyorlardı. Dağlardaki mükemmel karanlığa ve alarma geçmelerine rağmen, Binbaşı Patseviç Hakuçışho nehrinin ağzına ulaşmak için şafağa kadar ilerlemeye devam etme kararı verdi; kılavuzların söylediğine göre en yoğun nüfus buradaydı.

Kırımlılar nehrin ağzına ulaştığında sabah saat 41/2 olmuştu. Burada Binbaşı Patseviç avcılarını üç gruba ayırdı. İki bölük nehrin her iki yakasının yukarılarına sevk edildi. Binbaşı Patseviç üçüncü bölükle birlikte boğazın yukarılarına ilerledi. Dağlılar hastalarını ve mallarını köylerinde bırakarak kaçıyorlardı. Şiddetli yağmur işin başarısını fazlasıyla engelliyordu. Askerler Dağlıların ardından kaygan patikalardan zorlukla tırmanabiliyordu, bu nedenle birçoğu ormana sığınmayı başardı. Bütün köyler ateşe verildi. Bu sırada Dağlılar ailelerini saklayıp her yerden Hakuçışho vadisine akmaya başladılar. Grupları sürekli olarak büyüyordu ve Binbaşı Patseviç'in kolunun vadiden aşağı doğru çekileceğini tahmin ederek bu nehrin aşağısındaki tepeleri tuttukları görülüyordu.

Dokuz kişiyi esir alan, 7 büyük baş ve 44 küçük baş hayvan ele geçiren Binbaşı Patseviç sahte geri çekilme emri verdi. Dağlılar oldukça yoğun bir ateşe başladı; avcılarının gözü önünde düşmanın büyük bir grubu Hakuçips vadisi boyunca tepeleri işgal etti. Bu durumda Binbaşı Patseviç, insan kaybından kaçınmak için Hakuçips nehrinin sağ kıyısındaki tepelerinden geçen daha zor bir geri çekilme yolu seçmeye karar verdi. Yağmur şiddetle devam ediyordu. Hakuçips nehrinin suyu önemli ölçüde yükselmişti ve geçiş oldukça zordu. İnsanlar bele kadar gelen sudan karşıya geçiyorlardı. Geçiş sırasında Dağlılar sol kıyıdaki tepelerden yoğun ateşe başladılar ve iki er hafif yaralandı. Suyun hızlı akıntısı avcılarımızın neredeyse bütün ganimetini alıp götürdü. Geçişten hemen sonra avcılar hızla Hakuçips nehrinin sağ kıyısındaki tepelere tırmanmaya başladılar. Dağlılar Binbaşı Patseviç'in kolunun hareketini fark eder etmez her yönden amansız bir takibe başladılar. Avcılar katlanan zincirler halinde geri çekilerek ve sürekli örtü yaparak takip eden düşmana büyük zayıat verdirdiler. Örtülerin ardından Kırımlılar birkaç kez süngüye davrandılar ve dört düşman bedeni almayı başardılar. Takip kamptan dört *verst**

* Verst: 1066,8 m. uzunluğunda eski uzunluk ölçüsü birimi. (ç.n.)

mesafede sona erdi. Kırımllılar Enebeple boğazındaki kampa ulaştıklarında saat gece yarısı üç civarıydı. 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölümünün koruması altında müfrezenin ağırlıkları kampa getirildi.

Hakuçıps vadisi halkı, özellikle vahşilikleri ve yurtlarına olağanüstü bağlılıklarıyla biliniyorlar. Hiç abartı olmadan, buralı Dağlıların dağlarından ayrılmaktansa hayattan ayrılmaya hazır olduklarını söyleyebiliriz. Bunun kanıtı olarak Albay Kuzminski şu olayı anlatıyor: “22 Ağustos'ta alınan esirler arasında koca, karısı ve dört yaşındaki çocuklarından oluşan bir aile vardı. Kırımllı avcılar Enebeple'deki kampa geri çekilirken koca, nehrin üzerinde en az 60 *sajen*** yüksekliğindeki bir uçurumdan kendini aşağı attı ve paramparça oldu. Kampa vardıklarında karısı ağlayarak eve dönmek için izin istedi. Onu konvoyla Lazarevsk karakoluna götürürlerken o da denizi gördüğü anda çocuğunu göğsüne bastırarak 20 *sajen* yüksekliğindeki uçurumdan kendini attı. Oğlu ölü bulundu, kendisi sağdı ama hareketsiz yatıyordu!.. Onu zorlukla istihkama taşıdılar, iki saat yaşadktan sonra öldü.”

Albay Kuzminski'nin yokluğunda kola komuta eden Yarbay Graçev (5 Nolu Kafkas Hat Taburu Komutanı, bu sırada Psezuape nehrinin yukarısında kendisi için karargah kuruyordu), eylül sonuna kadar bir yandan düşman ekinlerinin yok edilmesi için küçük ekipler göndermeye devam ederken, bir yandan da asi Dağlı topluluklarının ileri gelenleriyle daha barışçı ilişkiler kurarak hareket etmeye çalışıyordu, bunda da kısmen başarı sağlıyordu. Eylülün üçünden itibaren Yarbay Graçev'in yanına görüşmeler için Dağlı ileri gelenleri gelmeye başladı. Graçev'in itaat etmenin gerekliliğine dair kanıtlarıyla ikna olan Dağlılar, yavaş yavaş dağlardan çıkmaya başladılar. Bu şekilde, eylül sonunda itaat bildirenlerin toplamı 237 aile veya 1193 kişiyi buldu. (Bundan önce Albay Kuzminski'nin müfrezesinin hareketleriyle 15 Mayıs'tan 1 Eylül'e kadar kadın ve erkek 3000'den fazla Dağlı dağlardan çıkarıldı ve Türkiye'ye gönderildi, yaklaşık 1000 kişi de Kuban'da Dağlı okruglarına yerleştirildi.)²

** Sajen: 2.16 m. uzunluğunda eski uzunluk ölçüsü birimi. (ç.n.)

² Kuban Oblastı birlikleri komutanının Kafkas Ordusu başkomutanına 24 Ekim 1865 tarihli 5,120 No'lu raporu.

Sadece Bekşey topluluğu bizimle herhangi bir ilişkiye girmek istemedi. Bu nedenle, 16 ve 19 Eylül tarihlerinde Kırım Alayı'nın üsteğmenleri Karpinski ve Yakovlev'in komutasında onlara ekinlerinin ve köylerinin yakılması için bir kol gönderildi.

1 Ekim'de bize itaat etmeyen sadece Hakuç ve onlara katılan Bekşey, Zahitlaş ve diğer komşu Dağlı topluluklarının kalıntıları kalmıştı. Çevrelerindeki arazinin ulaşılmazlığına güvenen ve sayıları 2000 kişi kadar olan bu vahşi Dağlı kalıntıları bağımsızlıklarını korumakta kesin kararlıldılar.

Hakuçların bu kararlılığı, onları son sığınaklardan kalıcı olarak çıkarmak ve Batı Kafkasya'da kan dökülmesine ebediyen son vermek için daha ciddi önlemler alınmasını gerektirdi. Bu amaçla, sonbaharda yapılacak harekat için 19. Piyade Tümeni komutanı Tuğgeneral Svojev görevlendirildi. 26 piyade bölüğü, iki plastun takımı, Kuban Kazak Ordusu'nun sekiz Kazak süvari bölüğü, Kazaklardan 300 atlı ve yaya avcı eri, 70 milis ve iki roket sehпасı bu harekat için tayin edildi.³

Tüğgeneral Svojev raporunda şöyle diyor:

"Müfrezenin faaliyette bulunacağı arazi çok çetin, yüksek dağlık bir coğrafya arz ediyor. Dört bir tarafından çok yüksek ve kesintisiz (sadece bir yerde, tam Psezuape nehrinin kendine denize doğru yol açtığı yerde kesintiye uğruyor) dağ sıralarıyla çevrili Psezuape havzasının yukarı kısımları, bu şekilde, girilmesi son derece zorlu, tamamen kapalı bir çanak teşkil ediyor. Bu çanak kendi içinde Psezuape nehrinin iki ana kolu olan Hakuçips ve Psezua nehirlerinin vadisini ayıran bir dağ kütlesiyle bölünüyor. Kuzeydoğuya doğru kayalık ve sivri uçlu Autl zirvesi yükseliyor ve

³ Müfrezeyi oluşturan birlikler şunlardı: 19'uncu Piyade Tümeni'nin 14 avcı bölüğü (her alaydan ikişer bölük ve 19'uncu Avcı Taburu'ndan iki bölük), bunlar arasında ağustos ayından beri Albay Kuzminski'nin müfrezesinde bulunan Kırım Alayı'nın 3 bölüğü ve 19'ncu Avcı Taburu'nun 2 bölüğü de vardı; 38'inci Piyade Tümeni'nin 4 avcı bölüğü (her alaydan birer bölük); 39'uncu Piyade Tümeni'nin 4 avcı bölüğü (her alaydan birer bölük); 2, 4 ve 5 Nolu hat taburlarının avcı bölükleri; Stavropol Alayı'nın bir hat bölüğü ve Kuban Kazak Ordusu'nun her birinde 250 kişi olan iki plastun takımı.

adeta Psezuape nehrinin yukarı kısımlarını farklı yönlerden saran bütün dağların kesişme noktasını oluşturuyor.

Bu engebeli araziye, özellikle de dağ sırtlarını kaplayan geniş ormanlar, buranın yarı göçebe halkına rahat ve güvenli bir barınak sağlıyor. Nehirler ve dereler burada çok derin yarıklardan, çok sarp kıyıları olan yerlerden akıyor. Şiddetli yağmurlarda, küçük su yatakları bile süratle akan, geçilmez sellere dönüşüyor ve her türlü ulaşımı kesiyor. Kısacası, arazi önceden yapılmış bütün tahminleri ve hesapları bozan, geçilmez bir engel arz ediyor. Yolların sayısı, bilhassa ağırlıkları taşıyan araba katarlarının hareketi için son derece sınırlı ve hepsi önceden çalışma gerektiriyor. Yörede tam bir başıboşluk mevcut. Vahşileşmiş halkın dini Hristiyanlığın, Müslümanlığın ve putperestliğin bir karışımı. Doğdukları dağlara ve dizginsiz özgürlüğe duydukları sınırsız sevgi halkın ayırt edici özelliğini oluşturuyor. Mağaralarda ve ormanların derinliklerinde saklanan Dağlılar, birliklerimiz görüldüğünde alışılmadık bir sabırla ve şaşılacak yokluklara katlanarak müfrezelerimizin uzaklaşmasını bekliyorlar, sonra da küllüklerine geri dönüyorlar. Son derece duygusal ve saf olan halk başarısızlıklarımıza hevesle kulak veriyor, her başarımızı ise tam bir inanmazlıkla karşılıyor. Buralı halkın alışılmadık inatçılığı ve kendi dağlarında kalacaklarından emin olmaları en başta bu sebeplerle açıklanabilir.”⁴

Dağlı nüfusu mümkün mertebe bütün yönlerden kuşatmak ve uzak ormanlık yerlere dağılmalarına izin vermemek için Tuğgeneral Svojev’in müfrezesi farklı istikametlerde aynı zamanda hareket yürütmek üzere beş kola ayrıldı:

1) Tuğgeneral Geyman’ın kolu: Sivastopol ve Kuban piyade alaylarının karma avcı taburları, 38’inci Piyade Tümeni’nin karma avcı taburu, Kazak süvari bölüğü, 15 milis ve bir roket sehпасı. Bu kola 4 Ekim’de Gogopse* nehrinde (Pşeha’nın kolu) toplanması ve ayın 5’inde ana sıradağlardan Hakuçıps vadisine geçmesi emri verildi.

⁴ Tümgeneral Svojev’in 14 Ekim 1865 tarihli № 891 raporunda sunulan, Kuban Oblastı müfrezesi birliklerinin 1865 Ekiminin 1’inden 7’sine kadar olan faaliyetlerinin askeri journalı.

* Gogıps - Pşeha nehri havzasında, bugünkü Krasnodar Krayı’nın Apşeron rayonunda bulunan, Hohopse nehrinin sol kolu olan nehir. (ç.n.)

2) Yarbay Serdyukov'un kolu: 4 Nolu Kafkas Hat Taburu'nun bir avcı bölüğü, üç Kazak süvari bölüğü, 26'nci ve 27'nci atlı Kazak alaylarından 300 atlı ve yaya avcı eri ve 10 milis. Görev kuvveti teşkil eden bu kolun birlikleri 2 Ekim'de Pşış ve Pşeha arasındaki su ayırım hattında toplanıp, birinci kolun güney eğimine doğru uzaklaşmasıyla, Dağlıların Kafkasların kuzey düzlüğündeki geniş ormanlarında saklanmasına izin vermemek için ana sırtı işgal edeceklerdi. Bu müfrezeyle, bundan başka, Pşış ve Pşeha'nın yukarı kısımlarında ayrıntılı tarama yapma ve kuzey yamacını Dağlı nüfustan temizleme görevi verildi.

3) Albay Kuzminski'nin kolu: Stavropol Piyade Alayı'nın karma avcı taburu, 39'uncu Piyade Tümeni'nin karma avcı taburu, Kazak süvari bölüğü, 25 milis ve bir roket sehпасı. Bu kol Enebeple boğazında toplanıp, 1 Ekim'de diğer birliklerden önce Hakuç halkına karşı harekete geçecek ve Dağlıların dikkatini üzerine çekip Tuğgeneral Geyman'ın kolunun ana dağlardan geçişini kolaylaştıracaktı.

4) Başçavuş Ustimoviç'in kolu: 2 ve 5 Nolu Kafkas hat taburlarının iki avcı bölüğü, Stavropol Alayı'nın bir hat bölüğü, iki plastun takımı, üç Kazak süvari bölüğü ve 10 milis. Bu kol 1 Ekim'de Şahe ve Psezuape havzalarını ayıran dağın sırtını işgal edecek ve 2 Ekim'de Psezuape nehrinin yukarı kısımlarında hareket yapacaktı.

5) Binbaşı Patseviç'in kolu: Kırım Piyade Alayı'nın karma taburu, 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölüğü ve 10 milis. Bu kola Aşe ile Psezuape nehirleri arasındaki sırtı işgal etmesi ve 2 Ekim'de Hakuçıps nehri vadisinde harekate başlaması emri verildi.

Üçüncü kol Hakuç halkının tam merkezinde hareket yapacağı ve buradan bütün müfrezenin faaliyetlerini yönetmek daha kolay olacağı için müfreze komutanı Tümgeneral Svojev bu kolda bulunuyordu.

30 Ekim'de 3, 4 ve 5'nci kollar belirlenen toplanma yerlerindeydiler. Askeri faaliyetler başlamadan önce bütün birliklere on iki günlük peksimet tedarik etmeleri emri verildi. 1 ve 2 Ekim'de Hakuçıps ve Psezuape kıyılarının şevlerindeki dağ yolları düzeltildi.

3 Ekim'de 3'üncü ve 5'inci kolların birlikleri kamptan Enebeple boğazına doğru hareket etti. Hemen her yerde yolu genişletmek

gerekti. Ancak öğleden sonra saat dörde doğru öncü birlikler Hakuçıps nehrinin küçük bir koluna ulaştılar. Burada ağırlıkları beklemek için kamp kurdular, ağırlıklar da akşam geç vakitte geldi. Ertesi günün şafağında kollar ilerlemeye devam ettiler. İzlenen yol üzerindeki bütün köyler ve ekinler yakıldı. Düşman hiçbir yerde görünmüyordu. Bazı evlerde Dağlılar tarafından kendi haline terk edilmiş hasta yaşlılar, kadın ve çocuklar bulundu.

Aynı sırada dördüncü kol Psezuape ve Şahe arasındaki dağlık arazide tarama yaptı. Birkaç yerde arkasından Dağlıların ara sıra ateş açtıkları ağaç engeller kaldırıldı. Kol Hocoko topluluğunun merkezi olan Psefe nehri vadisine inerken Dağlılar yayılım ateşi açtılar, fakat sonra ormana çekildiler, terk ettikleri köyleri tamamen boştu. 2 Ekim gecesi Hocoko yaşlıları Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirdiler.

3, 4 ve 5'nci kollar güney tarafından, 1'inci ve 2'nci kollar da Pşeha ve Pşış vadilerinde eşzamanlı olarak harekate başladılar. 4 Ekim'de Tuğgeneral Geyman birliklerini Gogops nehrinin Pşeha nehrine karıştığı yerde toplayıp ana sıradağların geçidinden geçerek ilerledi. Bütün yol kesilmiş büyük kütük engellerle kapatıldığından buradan büyük zorluklarla geçti. Ayın 5'inde ikinci kol ana sıradağları geçti ve Nauzey nehrinin kaynaklarına indi.

5, 6 ve 7 Ekim boyunca bütün kollardan çeşitli istikametlerde aramalar için küçük birlikler yollandı. Dağlılar en küçük bir direniş göstermiyorlardı. Düşmanın büyük tahıl stokları imha edildi ve az sayıda sığırı, çeşitli malları ve silahları ele geçirildi. Çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 89 kişi esir alındı. 330 Dağlı Türkiye'ye gönderilmek için gönüllü olarak çıktı. Bizim taraftan iki alt rütbeli yaralandı. Müfrezenin harekate başladığı ilk günden itibaren Dağlılar genellikle köylerini terk edip ormana kaçıyorlar ya da kayalık mağaralarda saklanıyorlardı; buralara erişmek son derece zordu ve hatta çoğunlukla imkansızdı. Evlerinden ayrılırken yanlarına sadece en değerli eşyalarını alıyor, hayvanlarını da sürüp götürüyorlardı. Tahıl stoklarını ise eski yaşadıkları yerde özenle çukurlara saklıyorlardı. Çok nadiren, o da geceleyin, hastalarına bakmak için gizlice geliyor ve ailelerinin yiyeceği olarak küçük miktarda tahıl alıp gidiyorlardı. Birliklerimizin görülmesiyle telaşlanarak büyük bir ihtiyat gösteriyorlardı. Bazıları açığa

çıkmaktan korkarak her gece bir yerden bir yere geçiyor ve gecelerin serinliğine rağmen hiçbir zaman ateş yakmıyorlardı.

Bir grup Dağlının Autl dağının ormanlık yamaçlarındaki kayalıklarda saklandığı haberini alınca Tümgeneral Svoyev, 1'nci, 3'üncü ve 5'inci kolların birliklerinin büyük kısmıyla Autl çevresinde ve kaynağını bu dağdan alan nehirlerin yukarısında sıkı bir arama yapılmasını emretti. Ayrıca, boğazlardan aşağı inmeyi düşünmeleri halinde Dağlıları karşılamak için bu derelerin vadilerine küçük ekipler yolladı. Birliklerimiz çok engebeli bir arazide hareket ediyordu. Kılavuzlar sık sık yol seçiminde zorlanıyorlardı. Autl dağı yakınındaki arazi o kadar kayalıktı ki, kılavuzlardan biri uçuruma düştü. Dört günlük aramalarda birliklerimiz tarafından 47 Dağlı esir alındı ve 100'den fazla büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildi. Dağlılar bazen ateş açıyorlardı, fakat bize hiçbir zarar veremiyorlardı.

Bununla aynı zamanda, Gogops nehri vadisini taramak için ikinci koldan Kazak ekipleri yollandı. Beşinci kolun birlikleri ise Aşe ve Hakuçips nehirlerinin vadisini ayıran dağın yamaçlarında arama yapıyorlardı. Burada Bazı Dağlılar direniş gösterdi; teslim olmak istemeyen ikisi öldürüldü. Ekimin 8'inden 14'üne kadar Binbaşı Patseviç'in kolunun kampına gönüllü olarak altı Dağlı geldi, kadın ve erkek 36 kişi esir alındı ve 60 baş kadar büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildi.

Autl dağı yakınındaki ormanlarda ve Aşe ile Hakuçips arasındaki sırtta büyük miktarda tahıl stoku bulundu ve birliklerimiz tarafından imha edildi.

Ekimin 13'ünde müfrezenin birliklerine istirahat verildi; ertesi gün 4 Kasım'a kadar yetecek erzak dağıtıldı. Psezuape nehrinin yukarılarında yapılan son aramalarda ekiplerimiz çok nadiren, o da en ücra boğazlarda Dağlı kalıntıları buldular. Birliklerimizin gelişyle alarma geçen Dağlılar komşu nehir havzalarına, en başta da Aşe vadisine geçmişlerdi. Bu nedenle Tümgeneral Svoyev önce Şahe vadisini Dağlı nüfustan temizlemeye, ardından da müfrezenin faaliyetlerini batıya, Aşe nehrine kaydırmaya karar verdi.

Tuğgeneral Geyman'ın kolunun üç gruba ayrılan birlikleri altı gün boyunca ana sıradağların bir kısmını, kollarıyla birlikte Aşe ve Pşeha nehirlerinin yukarı kesimleri arasını taradılar. Fakat dikkatli

aramalara rağmen hiçbir yerde halktan en küçük iz bulamadılar. Sadece Dzel nehrinin yukarılarında bir el atış yapıldı ve bir er yaralandı. Şahe nehrinin kaynaklarında her yerde patikalar otlar kaplanmıştı, bundan da bu yerlerin insanlar tarafından uzun zaman önce terk edildiği anlaşılıyordu.

Aynı sırada dördüncü kol tarafından Şahe nehrinin sağ kollarında aramalar yürütüldü. Buralarda sakinleri tarafından çoktan terk edildiği görülen köylere rastlandı.

Ancak Autl dağının zirvesinde insan ve sığır izleri fark edildi. Takibe başlayan birliklerimiz Dağlılara baskın yaptı ve 70 kadar küçükbaş hayvanı ellerinden aldı. Çatışmada bir alt rütbeli yaralandı. Ekimin 15'inden 22'sine kadar üçüncü ve beşinci kolların birlikleri Psezuape nehri havzasında ve Aşe ile Hakuçıps nehirleri arasındaki dağların sırtlarında aramalara devam ettiler. İkinci kol Gogops, Pşış ve Şedugopse nehirlerinin vadilerinde faaliyet gösterdi. Bütün bu kolların aramalarının devamında 67 kişi esir alındı ve 110 Dağlıdan oluşan 23 aile de gönüllü olarak müfrezeyle geldi. Düşmandan 300 baş sığır ele geçirildi. Ayrıca, aramalardan korkuya kapılan Dağlılar deniz kıyısına inmeye başladılar; yedi gün içinde Lazarevsk kalesinde Türkiye'ye göç etmek isteyen 1000 kadar kişi toplandı.

22 Ekim'den itibaren müfrezenin faaliyetleri Psezuape ve Tuapse nehirleri arasındaki araziye kaydırıldı. Birlikler hemen hemen paralel dört ana hatta faaliyet gösterdiler (4'ncü kolun birlikleri, onlara ihtiyaç kalmadığından karargahlarına dağıtıldı).

Dağlıların Aşe vadisinden Hakuçıps vadisine kaçma imkanını ortadan kaldırmak için, bu nehirlerin akıntılarını ayıran dağda bir avcı bölüğü ve bir Kazak süvari bölüğü konuşlandırıldı.

22 Ekim'de birinci ve ikinci kollar toplanma noktalarından hareket ettiler. General Geyman Aşe nehrinin yukarisına çıkarken, Yarbay Serdyukov Gogops ve Pşış nehirleri arasındaki geçidi tuttu.

23 Ekim'de üçüncü ve beşinci kollar Aşe nehri havzasını işgal etti. Ayın 30'unda bütün ormanlık boğazların ve Dağlı halkın saklanabileceği ücra yerlerin aranması için bütün kollardan ekipler ayrıldı. Dışarıdan taşlarla ve çalılarla kapatılmış mağaralarda çok sayıda aile bulundu. Dağlıların direnişi genelde zayıftı. Bazı yerlerde birliklerimizi ateş ederek karşıyorlar ve ardından ailelerini,

mallarını ve hatta silahlarını bırakıp kaçıyorlardı. Birliklerimiz büyük tahıl stoklarını imha etti. Nauzey vadisinde yirmi kadar yeni yapılmış ev yakıldı (Yeni yapılmış olmaları Dağlıların yerlerinde kalabilecekleri umudunu gösteriyordu). Son aramalarımız sırasında 178 Dağlı esir alındı ve 200 kadar büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildi.

29 Ekim'de müfrezenin bütün birlikleri Novo-Georgiyevskaya stanitsasında toplandı ve burada iki gün istirahat verildi.

Birliklerimizin bu son faaliyetleri dağlarda kalan nüfusun büyük kısmını Türkiye'ye ya da Kuban'a yerleşmek için deniz kıyısına çıkmak zorunda bıraktı. Ekimin 1'inden 30'una kadar Dağlılardan Türkiye'ye 2223 kişi ve gönüllülerden Kuban'a yerleşmek için 21 kişi gönderildi. 303 kişi esir alındı. Dağlı nüfustan toplam 2547 kişi dağlardan çıkarıldı.

Tümgeneral Svojev 4 Kasım 1865 tarihli 120 Nolu raporunda şunları yazıyor: "Dağlılar çok zor ulaşılan yerlerde saklanıyordu, bu yüzden birliklerin aramalarda harcadığı çaba çok büyüktü. Daha büyük başarı elde etmek için birlikler özellikle geceleri hareket ediyor ve yanlarına sadece peksimet alarak kollarından birkaç günlüğüne ayrılıyorlardı. Şunu belirtmek görevimdir; gerek subaylar gerekse alt rütbeliler Kafkas Ordusu birliklerinin ayırt edici özelliği olan, ellerinden gelen gayreti gösterme ve zorluklara göğüs germe vasıflarını bu harekatta da gösterdiler."

2 Kasım 1865'te Tümgeneral Svojev'in müfrezesinin birlikleri karargahlarına dağıtıldı.

Kuban Oblastı'nda bağımsızlıklarını korumaya çalışan Dağlıların kalıntılarını dağlardan çıkarmaya yönelik askeri faaliyetler bu şekilde sona erdi.

Gelencik'te Esir Tutulan Çerkesler*

İ.N. Suşçov
Çev. Murat Topçu-Papşu

Son yıllarda Gelencik çok büyüdü ve daha iyi duruma geldi. Derin bir hendekle, geniş bir setle, ahşap çitle ve koruganlarla çevrildi. Onu yirmi kale topu koruyor. Garnizon iki hat taburundan, birkaç sahra topu olan bir topçu bölüğünden, bir istihkam takımından ve Azak Kazak Ordusu'nun yarım Kazak süvari bölüğünden oluşuyor.

Boğazlarından Dağlıların bile zor geçebildiği yüksek dağlarla çevrili vadideki koyun içinde istihkam için seçilen yer çok uygun. Ne arabalar ne de atlı Çerkesler bu dağları geçebiliyor. Ancak yakındaki Dağlılar garnizona tecavüze kalkışmıyorlarsa da sığırlara saldırmaları nadir değil. Kimse konvoysuz Gelencik'in top menzili dışına çıkmıyor, hatta sığırla birlikte veya orman kesimine gönderilen konvoyu takviye için limanda demirli gemilerden Kazak kayıklarını ve barkalarını silahlandırıyorlar. Bu arada Dağlılar haftada birkaç kez istihkamin dışında, korunağın önünde kurulmuş takas pazarına geliyorlar. Burada takas ticareti için tuz dükkânı bulunuyor. Dağlık arazi tekerlekli araçlar için uygun olmadığından Çerkesler her şeyi ya kendileri taşıyarak ya da yılın iyi zamanlarında hayvan sırtında getiriyorlar. Bu yüzden onlardan alınabilen bütün yiyecek maddeleri son derece pahalı; garnizon ve sakinler için erzak ve levazımın büyük kısmını buraya Kafkasya nakliyat araçları Kerç'ten ve Feodosya'dan getiriyor. Karadeniz Kıyı Hattı 2'nci Bölüm Komutanı Kont Operman'ın (şimdi Tuğgeneral Albrant'ın) karargâhı Gelencik'te bulunuyor. Bu şehrin dikkate değer bir kişisi, Çerkeslere yaptığı başarılı gece baskınlarıyla haklı bir ün kazanmış, Azak Kazaklarının komutanı Yarbay Borohoviç. Olağandışı bir talih ve beceriyle kaçakçı gemilerini yakalamak için Kazak barkalarıyla birkaç kez denize açılmış ve her zaman ödülle dönmüş. Sonuncu ödülü benim

* Karadeniz devriye gemisi Silistriya'da görevli teğmen İ.N. Suşçov'un notlarından çevrilmiştir. (Ob ukrepleniyah, raspolojennih po beregu ot Anapı do Gagrı, i o sopredelnih s nimi plemenah gorskih. (Zapiski leytenanta lineynogo korablya «Silistriya» İ.N. Suşçova (Suşçyova)).

(Gönderim/Received: 27.05.2020; Kabul/Accepted: 27.05.2020)

zamanımda, 1845 kışında oldu. Bu çok önemliydi ve bu nedenle onun hakkında birkaç söz edeceğim.

Casuslardan büyük bir *çıkçermanın** Pşada yakınlarındaki bir boğazda Türkiye'ye yelken açmaya hazırlandığı haberi alındığında Borohoviç hemen üç barka hazırlattı, Kazakları silahlandırdı ve onları gece Pşada kıyılarına gönderdi. Fakat şafakta elleri boş döndüler. İkinci gece de denizde boşuna dolaştılar. Üçüncü akşam Borohoviç kendisi de barkalarla birlikte gitti. Gece kapalıydı. Mükemmel bir sessizlik içinde, örülerek kaplanmış küreklerle Pşad kıyısında gizlendiler. Gece yarısına doğru kürek gıcirtısı ve insan sesleri duydular. Çıkçermaların yanlarından geçerek kıyıdan uzaklaşmasını beklediler ve aynı dikkatle peşlerine düştüler. Gece sessizdi ve o kadar pus vardı ki Çerkesler çok yakınlarına yaklaşıncaya kadar onları fark etmediler. Ve o zaman Borohoviç misketi üzerlerine boşalttı. Gafil avlanan Çerkesler derhal silahlarına davrandılar, fakat Kazak barkalarından yapılan iki başarılı salvo onları dağıtmaya yetti. Suyu atlamaya başladılar ve direnmeden teslim oldular. Kazaklar hepsini bağlayıp aynı gece zengin ganimetleriyle Gelencik koyuna döndüler. On kadar Dağlı yüzerek kıyıya ulaştı, bir o kadarı da ölü olarak denizde kaldı. İki çıkçermada kalan erkekler, kadınlar ve çocuklar toplam 150 kişiydi. Onları Gelencik'te ayrı bir kışlaya yerleştirdiler, büyük çıkçermayı da kıyıya çektiler. Borahoviç ondan kendine yat yaptı.

Ben Gelencik'e geldiğim sırada esir alınan Çerkes kızlarından başka bir şey konuşulmuyordu. Bu yüzden ben de meraktan bu esir topluluğunu görmeye gittim. Harap kışlada kümeler halinde dağıtılmış, kirli ve yarı çıplak insanlar ilk anda bana İstanbul'daki esir pazarını hatırlattı. Zira manzara benzerdi; hizmetlerine esir Çerkes kızı alma hakkından yararlanmak isteyen şehirli memurlar buraya geliyorlar ve onları bütün ayrıntılarıyla inceliyorlardı; sanki konu ev hayvanıymış gibi onları seçiyor veya beğenmiyorlardı. Fakat bu uzun sürmedi, komutan tarafından kesinlikle yasaklandı. Onları ziyaretim sırasında özellikle dikkatimi çeken şey, kendi durumlarına olan kayıtsızlıklarıydı. Yüzlerinde ne bir hüznün ne de keder fark ediliyordu, aksine, samimi selamlamalarında ve gülümsemelerinde hep huzur ve memnuniyet ifadesi vardı. Çerkesler gelişigüzel dağılmış, yamçıların üzerinde

* Çıkçerma – Genellikle tek, nadiren iki yelken direği olan hafif ahşap tekne. (ç.n.)

serbestçe ve neşeyle sohbet ediyorlardı. Gelen her ziyaretçiyi bizim geleneğimize göre şapkalarını çıkararak, eğilip selamlayarak karşılıyorlardı, fakat bu selamlamalarda ne bir gurur ne de küçümseme fark ediliyordu. Vahşi ve hareketli bakışlarına, sabırsız yapılarını gösteren hareketlerine ve günler boyunca süren hareketsizliklerine bakarak dört duvar arasında kalmaya alışık olmadıkları ve sıkıldıkları anlaşılıyordu; kışla hiç onların ruhuna uygun değildi. Çerkes kadınları ise aksine tamamen evlerinde gibiydiler. Hepsi bir işe sarılmıştı, kimi çuhada sırma işliyor, kimi gömlek, peçe dikiyordu. Genç kadınlar çocuklarını besliyor ya da ninni söylüyor, genç kızlar gülerik ve şakalaşarak şerit örmeye birbirlerine yardım ediyorlardı. Çocuklar dışında herkes meşguldü.

Bir yandan erkeklerin boş gezerliğine, diğer yandan kadınların çalışma alışkanlığına bakarak Çerkeslerde kadınların iş yapan ve en yararlı tek insan sınıfı oldukları kanaati oluşuyor.

İki grubu da merakla izledim, yine de şu soruya cevap bulamadım; içinde buldukları sakin ve sadece sakin değil, aynı zamanda neşeli ve kaygısız durumu hangi sebebe bağlayabiliriz? Hiç bitmeyen iç çatışmalar sırasında sık sık yaşamak durumunda kaldıkları hapis ve esaret alışkanlığına mı? Yoksa Rusların himayesi altında sadece kazançlı oluruz, bir şey kaybetmeyiz düşüncesine mi? Esirlerin Ruslarla her zaman sürdürdükleri doğal ve açık iletişime bakarak bana son tahmin daha muhtemel göründü. Sorularımıza verdikleri cevaplara ve çevirmenle yaptığımız sohbetlere dayanarak bir sonuç çıkardım. Sürekli göçebe halinde ve askeri şartlarda yaşamak onlara artık ağır geliyordu. Rusların huzurlu yerleşimlerine, zenginliklerine ve düzenlerine gıpta ediyorlardı. Bizimle dostluk içinde ve bizim gibi yaşamayı istiyorlardı ama prenslerinden ve komşu Dağlıların intikamından korkuyorlardı. Kışlada, açık hava altında esirlerin fikirleri ne derece değişmiştir bilmiyorum, ama tahmin ediyorum ki çok az. Çevirmen aracılığıyla hepsinin Anadolu kıyılarına gittiğini öğrendim. Kimi Trabzon'daki yakınlarının yanına gidiyordu, kimi de Rus silahından korkarak Anadolu'ya yerleşmek için vatanını terk ediyordu. Aralarında prens aileleri de bulunuyordu. Prens Deferd karısı ve oğlula birlikte Kafkasya'ya ebediyen veda ediyordu. Birkaç genç kız (başka bir kabileden esir alınmışlardı) İstanbul haremeleri için ayrılmıştı. Aralarında çok sayıda sarışın olması tuhaftı, üstelik bazıları çok güzeldi.

Gözlerinin biçimi genelde o kadar büyüktü ki, ister istemez Homer'in İlyada'sında eski zaman güzeli örneği olarak verdiği "öküz gözlü"* adını hatırladım. Gelencik esireleri arasında Natuhay prensinin özdeninin kızı kısa zamanda ün kazandı ve adı bütün Hat'ta duyuldu. Adı Berzeka-han'dı. Beyaz bir peçeyi hafifçe üzerine indirdiği kocaman koyu mavi gözleri tam da Bruni'nin ya da Brüllov'un fırçasına layıktı.

Kaçak Türk gemilerinde veya Çerkes çıkçermalarında yakalanan esirler için özel bir kararname çıkarıldı. Bütün Türkler Sivastopol tutuklu bölüklerine gönderiliyor. Çerkesler istihkam dairesinin tutuklu takımlarına denemeye ve sonra askerliğe gönderiliyor. Aileleri dağlarda kalmış evli kadınlar köylerine bırakılıyor. Anne babasız genç kızlar yetiştirilmek üzere veya hizmet için aile evlerine ayrılabilir, garnizonun alt rütbelileriyle evlendirilebilir. Kalan kızlar yetiştirme evlerine yerleştirilecek. Berzeka-han köyüne döndü.

"Karadeniz Kıyısı. Azak Kazakları Türk korsan gemisini ele geçiriyor." (Grigori Gagarin)

* Yunan mitolojisinde Hera'nın sıfatı; Türkçeye "inek gözlü" olarak da çevrilmiştir. (ç.n.)

Kafkasya'dan Mektuplar - 1*

Rostislav Fadeyev**
Çev. Çetao Deneş Kayhan

Birinci Mektup

Geçtiğimiz 1864 yılı, bin yıllık tarihimizin mutlulukla anılan yıllarından biridir. O unutulmaz aylarda adeta tek bir insan gibi kenetlenen Rus halkı, aynı anda hem Polonya ayaklanmasının bastırılmasına hem de yüzyıllık Kafkas mücadelesinin bitişine tanıklık etti. Polonya'nın ve Kafkasya'nın isimlerinin birlikte anılması tesadüf değildir. Aralarında dışarıdan bir bağ yok. Bu ülkeler tamamen ayrı iki faaliyet merkezi, fakat içeriden bağlarının olduğu çok açık şekilde görülüyor. Kısa süre önce önemli bir Avrupalı diplomat İstanbul'da şunu söylemişti: "Avrupa Kafkasya'ya boyun eğdirilmesine kayıtsız kalmaz. Avrupa bağımsız bir Polonya kadar bağımsız bir Kafkasya da arzu eder. Hatta Kafkasya'nın bağımsızlığı uygun zamanda Polonya'nın bağımsızlığına önemli ölçüde yardımcı olabilir." Gerçekten de Rusya için Kafkasya'da sorun Polonya'dakiyle aynıdır. Tarihimizin bu anı imparatorluğun iki köşesinde aynı şekilde tecelli etti. Rus halkı doğal büyüme sürecinde hemen hemen aynı zamanda iki engelle karşılaştı. Yolun yarısını aşmışken, biri Avrupa diğeri Asya sınırında bulunan bu engeller karşısında duramazdı. Hem orada hem de burada bu engelleri aşmanın gerekliliği bazen açık, bazen gizli, fakat aralıksız ve hiçbir anlaşmaya izin vermeyen yüzyıllık bir mücadeleyi doğurdu. Öyle ki, tecrübenin gösterdiği gibi, her türlü anlaşma kesin sonuca büyük zarar verirdi. Hem Polonya'da hem Kafkasya'da amaç düşmana boyun

* Fadeyev'in mektupları ("Pisma s Kavkaza") 1864 ve 1865 yıllarında *Moskovskiy Vedomstva* dergisinde yayınlandı. Ardından yine 1865 yılında yeni eklemeler yapılarak kitap olarak basıldı. Yazar bu mektuplarda "Şestdesyat let Kavkazskoy voyını" (1860) (Kafkas Savaşı'nın Altmış Yılı") başlıklı denemesinde anlattığı olaylara açıklık getirmeye çalışmaktadır. 14 mektuptan birincisinin çevirisini sunuyoruz.

(Gönderim/Received: 04.05.2020; Kabul/Accepted: 17.05.2020)

** Rostislav Andreyeviç Fadeyev (1824-1882), Rus askeri tarihçi, yazar, tuğgeneral.

eğdirmek değildi. Bu sadece düşmanca saldırılar karşısında ebediyen güvenliği sağlamanın, arkamızda kendi toprağımızı, şüphesiz bize ait olanı sağlam şekilde tahkim etmenin aracıydı. Neredeyse tam bir asır boyunca Kafkasya bizim için tam anlamıyla "Asya Polonyası" oldu.

Bilindiği gibi, Rus hükümetini Gürcistan'ı kendi topraklarına katmak zorunda bırakan hırs değil, haysiyet ve merhamet duygularıydı. Fakat bununla birlikte Kafkas ötesinin işgal edilmesi tesadüfi bir olay sayılamaz. Rusya'yı bu işgale tarihi ve coğrafi konumu mecbur bırakmıştır. 1800 yılında gerçekleşmese, bu daha sonra olacaktı, ama mutlaka olacaktı. Karadeniz ve Hazar Denizi'ne dayanan bir devlet, bu denizlere kelimenin gerçek anlamıyla hükmeden Kafkas kıstağında olup bitenlere kayıtsız kalamaz. Bir ülkenin coğrafi konumu, halk tarihinin amil hayati kuvvetini meydana getiren ana unsurlardan biridir ve o kuvvet, diğer bütün tesadüfi olaylar dışında tarihi diğer tarafa değil de bu tarafa götürür. 16. yüzyılda Hazar Denizi ve Volga, İran'dan Oka nehri ağzına kadar Müslüman hükümdarlıkları tek bir siyasi dünya olarak birleştiriyordu. Rus halkı kuzeyli Tatar devletlerinin yıkıntıları üzerine yerleştiğinde ve Astrahan'da bu uzun havzanın anahtarını ele geçirdiğinde doğrudan Müslüman mirasının da haklarına ortak oldu. Çünkü Rusya'nın ana ticaret yolu olan Volga bizi boş Hazar Denizi'ne çıkardı ve bu, kıyılarında büyük nüfuslu şehirlerin bulunduğu, gelişmiş sanayii olan ve zengin halkların yaşadığı sahipsiz ve gemisiz bir denizdi. Kazan ve Astrahan'ın düştüğünü öğrendiklerinde Hazar kıyısının bütün Müslümanlarını nasıl bir korku sardığını Doğulu tarihçilerden biliyoruz. Kendilerini hemen hemen aynı halk sayan ve bu ülkelere gündelik ilişkiler ağıyla bağlı olan Müslümanlar Rusların neden Volga ağzlarına yerleştiklerini anlamıyorlardı. Şirvan Hanlığı'nın kısa süre sonra Astrahan'la aynı kaderi paylaşacağını düşünüyorlardı ve haklılardı. Kazak atamanları bütün Hazar kıyılarında istedikleri gibi at koştururken bu mesele Moskova çarı için hiç de güç olmazdı. Diğer yanda Müslüman istilalarıyla perişan olan dindaşımız Gürcistan kurtarılması için bize yalvarıyordu. Aynı sıralarda Kazaklar Terek'e yerleşiyor, Pyatigorsk Çerkesleri Rusya'nın tabiyetini kabul ediyordu. Korkunç İvan'ın parlak hükümdarlık dönemi devam etmiş olsaydı, belki de Kafkas kıstağı üç yüzyıl daha erken işgal edilmiş olurdu. Her şeye rağmen 16. yüzyıldan itibaren Kafkasya'da hakimiyet düşüncesi Rus tarihine miras olarak yerleşti. Zayıf yönetim dönemlerinde söner gibi

oldu, fakat her güçlü idare onu yeniden canlandırdı. Korkunç İvan'dan hemen sonra Godunov *streltsi** birliklerini Gürcistan'a yolladı. Ardından sahte çarlar dönemi Rusya'yı yıllarca geriye götürdü ve onu sadece kaybedilenleri geri almayı düşünmek zorunda bıraktı. Fakat Petro tahta çıkar çıkmaz Baltık Denizi için yapılan savaşı bitirdi ve hemen Hazar için savaşa başladı. Tanrı ona birkaç yıl daha ömür verseydi Kafkasya'da Rus hakimiyeti o zaman kesin olarak yerleşecekti. Petro ve Katerina arasındaki dönemde hükümet dış politikada Polonya meseleleri dışında hemen hiçbir şeyi sistematik olarak izlemedi. Kafkasya hakkındaki düşünceler ancak Katerina zamanında yeniden doğdu. Gerçi Katerina Kafkas ötesini ebediyen ele geçirmekte tereddüt ediyor ve arzu etmiyordu. Buna rağmen Hazar bölgesine Kont Zubov'u gönderdi ve eğer imparatoriçe ölmeseydi Rus ordusu Terek'in ardına geri dönmezdi. Artık Hazar Denizi'ne hakim olan imparatorluğun, nihayet Karadeniz'e kadar genişlediği andan itibaren Kafkas kıstağının er ya da geç Ruslarca işgal edileceği kesin olarak tahmin edilebilirdi. Bu işgal Pavel zamanında gerçekleşmiş olduğu için ancak "Tanrıya şükür" diyebiliriz. Eğer üç dört yıl geç kalınsaydı, şüphesiz, Aleksandr'ın hükümdarlığının ilk yarısındaki aralıksız Avrupa savaşları döneminde Kafkasya'nın lafi bile olmazdı. 1815 yılından itibaren de tarafımızdan bu bölgeye yönelik her türlü müdahale Avrupa çapında bir Kafkasya sorunu ortaya çıkarırdı.

Rus yönetiminin yüzyıllar boyunca Kafkasya'ya dair düşünceleri her zaman tam olarak bilinçli değildi. Fakat bu sorun olmadı; onlar kuşaktan kuşağa geçtiler ve yaşadılar. Her dirayetli yönetimin her elverişli anda onları yeniden hayata geçirmesinden de bu görülmektedir. Rus toplumunun bugün Polonya konusunda sahip olduğu düşünceler, Petro veya Katerina dönemlerinde yeterince algılanabiliyor muydu? Fakat yine de bu meselenin çözümü kendi doğal mecrasında ilerledi ve elbette bu uluslararası anlaşmazlığın çözümüne katılan Rus devlet adamlarının çoğu, şimdi artık oturmuş düşünceleri hangi ölçüde algılayarlarsa algılasınlar, az ya da çok ortak düşünceleriyle hareket ettiler. Zira bütün mesele bizzat bu düşüncede gelişti ve nihayetinde çözüme ulaştı. Tarihin devamlılığı da bu prensibe dayanır, yarı bilinçli birtakım düşünceler sebatla hareket etmek için gerekli

* Streltsi – 16. yüzyılda kurulan, ateşli silahlara sahip ilk düzenli ordu birliği. (ç.n.)

bütün saikleri içinde barındırır. Aynı durum Kafkasya meselesi için de geçerliydi. Rus toplumu bundan yirmi yıl önce Polonya meselesinde olduğu gibi şimdi de belirsiz hükümler veriyor. Bu toplum elli yıldan fazla umursamaz bir şaşkınlıkla bitmek bilmeyen Kafkas mücadelesini izledi ve ona öyle alıştı ki artık çözüm beklemez oldu. Binlerce Rus ailesi Kafkasya'da toprağa düşen akrabalarının yasını tutarken, bu canların hangi tanrıya kurban edildiğini bir gün bile kendine sormadı. Hangimiz ev sohbetlerinde savaş masraflarını bile karşılamayan Kafkas ötesini bırakmak gerektiği ya da yabancıların bizim Kafkas savaşını ordumuza talim yaptırmak için kasten uzattığımız türünden mülhazaları duymadık! Kafkasya meselesinin gidişatına her biri kendi yetki dairesinde etkili olan 19. yüzyılın bütün Rus devlet adamlarının bu ısrarlı mücadelenin amacının bilincinde oldukları da herhalde söylenemez. Fakat hükümet, bilhassa son iki hükümdarlık - İmparator I. Nikolay ve şimdiki hükümdar - döneminde hiçbir fedakarlıktan kaçınmadı, hiç sapmadan hedefine yürüdü ve ona ulaştı. İngiltere, Fransa ve Avusturya'da devlet adamlarının, gazetelerin ve halk kitlelerinin Şamil'in düşüşünü, 1864 yılında da Kafkasya'nın nihai fethini selamladıkları şiddetli nidalar, nihayet Rus toplumunun Kafkasya'da çok önemli bir şeyin sonuca bağlandığı hakikatini anlamasını sağlayacaktır. 1859 yılında Kraliçe Viktorya'ya Asya'nın kapısını savunan Şamil'i terk ettiği için bakanlığı ihanetle suçlayan bir arz sunuldu. Geçtiğimiz yıl başarımız için bize, bize karşı gösterdiği zayıflık için de kendi hükümetlerine edilen her türlü telin daha güçlü yankılandı. Mitinglerde konuşmacılar Asya'da Rusların önündeki son engelin yıkıldığını ilan ettiler. Çerkeslerin ezilmesi Polonyalıların ezilmesi kadar genel bir konu haline getirildi. Fakat merhametli yüreklerin üzüntüsü Çerkeslerin selameti için değildi. Bizi mücadelenin sadece Rus İmparatorluğu'nu değil, Rus halkını da Abhazya'ya kadar ilerleten sonucu için affetmiyorlardı. İstanbul'daki Avrupalı elçilerden biri "Avrupa Karadeniz'in coğrafi olarak Rus olmasına kayıtsız kalabilir mi? Şimdi Türkiye'de baş rol yine Rusların olacak" derken bir diğeri, "Bu Avrupa'da ilk belirsizlik, şimdi Asya sınırlarından ne isterlerse yapacaklar!" diyordu. "Avrupa kayıtsız kalabilir mi!" ortak haykırışlarıydı.

Elbette bunlar ilk şaşkınlık anında söylenen sözler. Bu sözlerin açıklığı telaşlı ruh hallerini gösteriyor. Fakat belirtmek gerekir ki, bazı

konuların değerlendirmesini kendilerine meslek edinmiş insanlar, hemen her zaman konuyu oldukça iyi anladıklarını sanıyorlar.

Mektubumun ilk satırlarından itibaren Kafkasya'yı Rusya-Asya sınırının Polonyası olarak nitelendirdim. Bu ifadeyi kelimenin gerçek anlamında kullanıyorum. Rusya'nın sadece iki sınırı var; 3 bin verstlik Avrupa sınırı ve Tuna ağzından Amur ağzına kadar 10 bin verstlik Asya sınırı (siyasi bakımdan Türkiye Asya'da sayılmalıdır). Polonya'yı bırakmak demek batı sınırlarımızı olabilecek bütün tesadüfi tehlikelere açmak demektir. Bu düşünce artık Rusya'da sağlam şekilde yerleşti. Rus toplumunun Odesa'dan Çin sınırlarına kadar imparatorluğun bütün güney sınırının güvenliğinin Kafkasya kıstağına sahip olmaktan geçtiği gerçeğini aynı şekilde iyice anlaması gereklidir. Tohumu orada yatan parlak gelecekte bahsetmiyorum bile.

Kafkasya kıstağının coğrafi konumu bu ülkeye hükmedici, dünya çapında siyasi ve ticari önem kazandırır, hele bir de büyük bir deniz devletinin elinde olursa önemi iki kat artar.

Kafkas ötesinin batı kıyısı Malta ve Tulon'dan buharlı gemiyle birkaç günlük mesafeye inerken, doğudan elini Asya'nın ta içine uzatabilirsin. Poti'den Bakü'ye demiryolu yapıldığında Astrabad Odesa gibi bir Avrupa şehri olacaktır. Kafkas ötesinin Avrupalı efendisi Asya Türkiyesi, İran ve Hazar bölgesi üzerinde mutlak hakimiyet kurabilir, Aral Denizi'ne ve onu su yoluyla İngiliz-Hint ordularının ulaştığı Belh'e kadar götürecektir Amuderya'ya geçebilir. Rusya tarafından Kafkas ötesi, Mayıs 1864'e kadar en barbar ve savaşçı kabilelerin yaşadığı korkunç bir dağ duvarıyla çevriliydi. Bu sınırın bağımsız kalmasını sağlamak, kimsenin hiçbir zaman onu geçememesi için yeterliydi. Kafkas ötesini zamanında işgal etmemiş olsaydık, büyük bir deniz devleti oraya ayağını koyabilir ve Hazar Denizi'ne birkaç savaş gemisi indirebilirdi. Rakiplerimizden daha üstün bir deniz gücüne sahip olmadan, böyle bir pozisyonda ona saldırmayı hayal bile edemezdik.

Asya meselelerinin durumu Rus toplumu tarafından oldukça az biliniyor. Ancak tarihle ilgilenen herkes Asya'da birkaç yüzyıldır toplumsal bir çöküşün yaşandığını bilir. Kendiliğinden bir soru ortaya çıkıyor: Siyasi ve diğer her türlü bakımdan Asya dünyası böyle çöküş içindeyken (öyle bir çöküş ki, nerelere uzandığını anlamak için onu görmek gerekir) büyük Avrupa ve özellikle de deniz devletleri dünyada Asyalı olan her şeye böyle arsızca yaklaşırken Kafkas ötesi gibi konumu

itibarıyla hakim bir toprak parçası ne kadar sahipsiz kalabilirdi? Hele Doğu Savaşı'ndan* sonra müttefikler Karadeniz'de istedikleri gibi at koştururken ve zayıf düşmüş Türkiye iki boğazın kapılarını ardına kadar açmışken? Kafkas ötesini aldığımızda kendi savunması neredeyse hiç yoktu. Hırpalanmış ve bitap düşmüş Gürcistan her türlü himayeyi kabul ederdi; elbette bizimkinden daha az istekle, ama yine de kabul ederdi. Halkının hayatı tehlike altındayken tercih yapacak durumu yoktu. Kafkas ötesinin diğer ülkeleri, İran'la ve Türkiye'yle savaşa rağmen on bin kişilik Rus ordusu tarafından birkaç yılda fethedildi. Kafkas ötesini almak ve elde tutmak için gerekli olan kuvvet işte bu kadardı. Rusya'ya karşı savunması ancak deniz yoluyla olabilirdi.

Tamamen inanıyorum ki, sadece kendi yerli sahipleri olsaydı Kafkas kıstağı 1864 yılına kadar kalmazdı ve o, bize karşı korkunç bir Cebelitarık'a dönüşmediyse, bunu tamamen dağları zamanında aşabilmemize borçluyuz.

Fakat Kafkas ötesi bölgesi gerçekten büyük bir Cebelitarık sorununa dönüşseydi, bizim için sonuçları nasıl olurdu?

Sanırım hiç de iyi olmazdı. İlk sonucu şu olurdu; Karadeniz ve Hazar Denizi bizim iç denizlerimiz olacağı yerde düşmanın elinde olurdu ve sularına bir kayak bile indirmemize izin vermezlerdi, hem de ebediyen. Ama bu da bir şey değil. Biz o zaman Kafkasya'yı işgal eden deniz devleti karşısında güçsüz Yunanistan'ın durumunda olurduk ve her *pasifiko* Rusya'ya emir vermeye kalkardı. Avrupa Rusyası'nın bütün güney kısmının Karadeniz sayesinde kurulduğunu hatırlatmak gerekir. Karadeniz'in kuzey kıyılarına sahip olmasa Rusya güneyde çölle biterdi. Burada alacak satacak bir şey olmadığından, sadece küçük bir toprak parçasıyla yetinen çiftlik sahipleri yaşayabilirdi. Bu bölge ancak bütün dünyayla irtibatı açıldığında meskun oldu. Karadeniz Güney Rusya'ya – buraya Novorossiya**, Malorossiya***, Kiev Genel Valiliği, Don toprakları ve Kuzey Kafkasya'yı dahil edebiliriz - havanın ve ışığın girdiği bir penceredir. Güney demiryolumuz Rusya'nın bütün güney yarısını

* Kırım Savaşı (1853-1856) (ç.n.).

** Novorossiya (Yeni Rusya) — 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Rusya'ya geçen Karadeniz'in kuzeyindeki bölge. (ç.n.)

*** Malorossiya (Küçük Rusya) — Dnyeper nehrinin orta bölümündeki toprakları, bugünkü Ukrayna'nın Kiev, Çerkassk, Poltava ve Çernigor bölgelerini ve komşu bölgelerin bir kısmını içine alan bölge. (ç.n.)

Karadeniz'e bağlayacak ve muhtemelen onu Rus denizlerinden en önemlisi yapacaktır. Fakat Kafkas ötesinin Avrupalı efendisi bu pencereyi her an kapatabilirdi. Londra'da veya Paris'te telgraf yazılmasından 24 saat sonra Karadeniz bizim için yine Katerina zamanına kadar Rusya'nın önünü kapatan o çıkmaz bozkıra dönerdi. Şimdi sadece büyük bir Avrupa ittifakının yapabileceği şey, o zaman bir deniz devletinin elinde olurdu. Karadeniz'den yararlanma hakkı bizim için Kafkas ötesinin sahibiyle iyi geçinme karşılığında elde edebileceğimiz bir ödül olurdu.

Bu olumsuzluklar sadece Karadeniz'le de sınırlı kalmazdı. Doğu'da durumumuz daha kötü olurdu. Hazar Denizi'nde tam hakimiyetin kaybedilmesiyle, Kronşadt'ı ve Sivastopol'ü olduğu gibi her savaşta Astrahan'ı da almamız gerekirdi. Bu bir yana, Astrahan'ın düşmesi durumunda Volga nehri, federalistler için Missisipi'nin olduğu gibi, düşmana askeri yol olarak hizmet edebilirdi. Hazar Denizi'nden Çin topraklarına kadar devasa uzunluktaki bütün sınırlarımız kelimenin tam anlamıyla siyasi sınır olurdu, korunması için kaleler ve ordu gerektirirdi. Deniz devletlerinden biri zamanında Kafkas kıstağına yerleşebilseydi, bütün Kafkas ötesinin doğrudan veya dolaylı olarak onun serveti olması uzun sürmezdi. Bazı Avrupalıların elinde, basma ticareti için kurulan pazarların kısa sürede nasıl kalelere, ticari temsilcilerin valilere ve deve sürücülerinin paralı askerlere dönüştüğünü görüyoruz. Şimdi iç Asya'nın bozkırları tükenmez bir toprak rezervi oluşturuyor ve Rus nüfus yavaş yavaş buralara yayılıyor. Onlar sadece imparatorluğun değil, Rus halkının da ileri karakolu. O zaman Sırderya'da Hokand ordusunu dağıtan iki yüz askerin yerine, Orenburg ve Sibiryaya hatlarını korumak için geride kolordular tutmak gerekirdi. Her savaş Arhangelsk'ten Semipalatinsk'e kadar imparatorluğun sınırlarını çepeçevre sarardı. Orta Asya'nın uçsuz bucaksız çöllerinin bütün doğal savaş vasıtaları bize karşı yöneltilmiş olurdu. Elbette, göçebeleri bize hediye etmezlerdi. Kırgız *ordaları* uysal çobanlar yerine sürekli topraklarımızı istila tehdidi yaratan Çerkeslere ve Çeçenlere dönüşürlerdi. Tüfekleri ve arkadan destekleriyle Kırgızlar Çerkesleri aratmazdı. Sadece bin verstlik Kafkas Hattı'nı korumanın Avrupa seferine çıkılabilecek kadar büyük bir ordu gerektirdiğini tecrübeyle biliyoruz. Düşman güçlü olduğundan değil, sadece her noktada aniden ortaya çıkabildiği için. Kuban ağzından Çin'e kadar sınırlarımız küçük

çaplı bir savaş halinde olurdu. İşler bu noktaya gelseydi Amur bir yana, İletsk hattının alınması bile bizim için şimdi Mançurya'nın alınmasından daha zor olurdu.

Fakat hepsinden önemlisi, Kafkas ötesine yabancı bir Avrupa gücünün yerleşmesi, dünyanın en büyük sorunlarından biri olan Asya sorununu geri dönülmez şekilde ve bizim aleyhimize çözerdi. Kafkas ötesini ister İngilizler ister Fransızlar ele geçirsinler fark etmezdi. Bütün Avrupa nüfuzu Asya'da her zaman bizim zararımıza işlerdi. Hindistan ve Kafkasya her zaman aralarında bu konuda mutabık olurlardı ve Rus nüfuzu Asya'da askeri hatlarımızla sınırlı kalırdı. 13 bin verst alanda Müslüman ve putperest Asya ile sadece komşu değil, onunla hiçbir doğal sınırla ayrılmayan ve ayrılmaz şekilde kaynaşmış, sürekli onun içine ilerleyen bir devlet için Asya sorunu denilen şey geleceğin ilk sıradaki ve en büyük menfaatini teşkil eder. Yazının tam olması için, kısaca bahsettiğim bu konuya sonraki mektuplarımda tekrar döneceğim.

Denebilir ki, Kafkas kıstağında Rus hakimiyetinin sağlam şekilde yerleşmesi gelecekte sadece benzeri bir tehlikeyi değil, bütün Asya sınırlarımızda rekabet ihtimalini de ortadan kaldırarak geleceği bizim lehimize belirlemiştir. Şimdi Tuna'dan Çin'e kadar Rus İmparatorluğu'nun bütün güney sınırı tamamen emniyettedir. Doğu Savaşı gibi geçici durumlar Karadeniz'de zayıflamamıza yol açtı, fakat sözünü örnek verdiğim İstanbul'daki diplomat "Bu deniz coğrafi olarak Rus oluyor" iddiasında bulunurken ne dediğini biliyordu. Arkamızda ebediyen sağlamaştırılmış Kafkas kıstağı Orta Asya'yı diğer Avrupalıların sadece faaliyetlerine değil, arsız bakışlarına da kapattı. Bu mevzii dört bir tarafından ulaşılmaz kılmak bize bağlıdır. Dağların fethiyle Kafkas Ordusu boşa çıktı, Asya'da Rus nüfuzunun sınırları şimdi sadece Rusya'nın kendi iradesine bağlıdır.

Bu sonucu ağır ve son derece uzun bir mücadeleyle alındı. Fakat onun devlet için, Rus halkı için tarihi önemi bütün fedakarlıkları telafi etmektedir. Kafkas ötesini almak yetmezdi, dağlar fethedilmeden bu kazanımın hiçbir anlamı yoktu. Her savaş Kafkas kıstağının kaderini ve ona bağlı olarak Rusya'nın bütün güney sınırlarının akıbetini tehlikeye atıyordu. Rusya bu büyük zaferini kesinlikle hükümetin kararlılığına ve ısrarına borçludur. Halk bu kanlı dağ savaşını amaçlarını ve anlamını kavramadan kayıtsızlıkla, hatta umursamadan izledi. Kafkas

Ordusu'nun yetiştirdiği yiğitlerin isimlerini ertesini gün unuttu. Her halkın ebediyen gurur duyacağı kahramanca fedakarlıkları hatırlamadan sadece maddi kayıpları sayıp döktü, sadece bezginlik gösterdi. Bu savaşın faydasızlığı hakkındaki hafif düşünceler halk arasında çok yaygındı. Yüksek mevkideki birçok insan da Kafkasya hakkındaki fikirleri bakımından halktan daha üst seviyede değildi. Buna karşılık, uzak görüşlü iki hükümdar ne zorluklar karşısında ne de verilen kurbanlar yüzünden durdu. Kırk yıl boyunca bir kez bile zayıflamayan bir sebatla Rusya'yı tam bir zafere ulaştırdılar ve büyük bir tehlikeyi büyük bir kudrete dönüştürdüler.

Kafkasya'nın fethinin 19. yüzyıl Rus tarihinin en önemli dış olayı olduğunu söylerken abartmakla suçlanmaktan korkmuyorum. Otuz yıl sonra her Rus insanı bunun gerçek olup olmadığını doğrudan sonuçlarıyla bilecek ve görecektir!

